

იბორ კეკელია

ბანკა -
ესკიზები სოფლის წარსულიდან
I

ქუთაისი
2020

*ვუძღვნი დედაჩემის - ნაზიბროლა კოკაიას ხსოვნას, -
ვინც ბრძოლა და გადარჩენა მასწავლა.*

ავტორი

წერილობითი წყაროებისა და სპეციალური სამეცნიერო ლიტერატურის განხილვის საფუძველზე მკვლევარს შესწავლილი აქვს სამეგრელოს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სოფლის - ბანძის ისტორიული გეოგრაფია, სარკინიგზო ხაზის მშენებლობის მცდელობისა და სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობის ისტორია, 1924 წლის აგვისტოს აჯანყების გამოძახილი და სხვ. წიგნში შესული სტატიები სხვადასხვა დროს დაიბეჭდა პერიოდულ პრესასა და სამეცნიერო კრებულებში. ზოგიერთ სტატიაში ცალკეულ საკითხებზე მსჯელობა მეორდება, რაც შინაარსობრივი მხარით არის გამოწვეული.

რედაქტორი ანა ჩიქვანაია
რეცენზენტი დავით ჭითანავა

ISBN 978-9941-417-31-3

ბანძის ისტორიულ-გეოგრაფიული დახასიათება

ბანძა სამეგრელოს უკიდურეს აღმოსავლეთ ნაწილში, გაშლილ ველზე მდებარე სოფელი და თემის ცენტრია. თანამედროვე ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფით მარტვილის მუნიციპალიტეტში შედის და ზ. დ. 90 მ-ის სიმაღლეზეა. ქალაქ მარტვილს 12 კმ-ითაა დაშორებული. სოფელი წერილობით წყაროებში პირველად მოხსენიებულია 1639-1640 წლებში, ოდიშის სამთავროში რუსეთის ელჩების აღწერილობაში. მოსკოვის მთავრობის ელჩობის შემადგენლობაში შედიოდნენ ფედოტ ელჩინი და მღვდელი პავლე ზახარიევი: „Марта въ 28 де въ Панзу пришли Марта въ 29 де пошли из Панзи“¹, - ვკითხულობთ აღწერილობაში. 1642 წლით დათარიღებულ საისტორიო დოკუმენტში მოხსენიებული **ბორძა**, საფიქრებელია, ბანძის დამახინჯებული ფორმა იყოს. დოკუმენტის მიხედვით აქ მცხოვრები ბუძოლენი ქვაშია ლევან დადიანს მამამისის - მანუჩარის სულის საოხად (მ)თაწმიდის ხარების ღვთისმშობლის ეკლესიისთვის შეუწირავს².

XVII საუკუნის ცნობილი თურქი ისტორიოგრაფის - ქათიბ ჩელების მიერ შედგენილ რუკაზე რიონსა და ხობს შორის მოთავსებული და ციხედ მინიშნებული **ბჯა** ფონეტიკურად ტრანსფორმირებული **ბანძა** უნდა იყოს³.

ამავე საუკუნის იტალიელი მეცნიერ-მოგზაურის - არქანჯელო ლამბერტის რუკაზე, მდ. აბაშის მარცხენა მხარეს დატანილია პუნქტი **Pansas**, რაც ამჟამინდელი სოფ. ბანძაა. იმერეთის მეფე ალექსანდრე V-ის მიერ 1737 წელს შედგენილ რუკაზე აღნიშნულია **ბანძა-ფაღაოს სასახლე**.

ცხენისწყლის ხეობაში მდებარე დასახლებულ პუნქტთა შორის ვახუშტი ბატონიშვილი პირველად ბანძას ასახელებს: „...ცხენისწყლის დასავლით არს მუნვე ბანძა და ციხე კეთილნაშენი“⁴.

¹ გაბრიელ გეგენავას, ფედოტ ელჩინისა და პავლე ზახარიევის ელჩობათა მასალები. 1636-1640 წლები. თბ., 2014, გვ. 450.

² მასალები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიისა და ტოპონიმისათვის, I, თბ., 1964, გვ. 46.

³ ქათიბ ჩელების ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. საქართველოს ისტორიის წყაროები, 10, 60.

⁴ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 776.

ვახუშტისეული „ციხე კეთილნაშენი“, მართალია, ცხენის-
წყლის დასავლეთით (მარჯვენა მხარეს) მდებარეობს, მაგრამ არა
ცხენისწყლის, არამედ მდ. აბაშის ხეობაში, აბაშის მარცხენა ნა-
პირას⁵.

დღეს ციხის მხოლოდ ნანგრევებია შემორჩენილი. ს. ჯანაში-
ას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მუდმივმოქ-
მედმა ნოქალაქევის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ, პროფ. პარმენ
ზაქარაიას ხელმძღვანელობით, აღნიშნული ციხე 1977-1979 წლებ-
ში შეისწავლა. ექსპედიციამ გამოავლინა საცხოვრებელი კომ-
პლექსი, კერძოდ, მცირე ზომის აბანოსა და ტეტრაკონქის ტიპის
ეკლესიის (V ს. ბოლო- VI ს-ის დასაწყისი) ნაშთები. გათხრების
შედეგად ცხოვრების მეორე კვალიც დადასტურდა, რომელიც X-
XIII სს-ით თარიღდება. ამ პერიოდში ველზე ახალი ტიპის არქი-
ტექტურული ნაგებობა - რვააფსიდიანი ეკლესია აუგიათ, რომე-
ლიც X ს-ის დასასრულით თარიღდება. ცხოვრების მესამე კვალი
XVI-XVIII საუკუნეებზე მოდის და იგი ციხე-დარბაზის სახით
არის წარმოდგენილი⁶. „...თითქმის 1500 წლის განმავლობაში ხალ-
ხი სამჯერ დასახლდა და სამჯერვე დაარბიეს, ნაგებობები გადაწ-
ვეს და დაანგრიეს. დღევანდელ მნახველთათვის ის არაფრით გა-
მოირჩევა, მაგრამ იმ ეპოქისათვის უთუოდ ექნებოდა რაღაც უპი-
რატესობა... ესაა სწორი ადგილი, მდინარისპირა ჭალა და ამიტო-
მაც ყოველი მხრიდან დაუცველია. თვით მდინარე, რომელიც ახ-
ლა ორასიოდე მეტრითაა დაცილებული, შესაძლოა, მაშინ ახლოს
ჩაუდიოდა, მაგრამ დაცვას ისიც ვერ უშველიდა... მიუხედავად ზე-
მოაღნიშნული მიზეზებისა, ფაქტი ფაქტად რჩება - სამჯერ დასახ-
ლდნენ, მაგრამ სამივეჯერ ტრაგიკულად დამთავრდა მათი ცხოვ-
რება“⁷.

ვაკეზე აგებული ციხის გეგმა მოზრდილი ოვალია. მის მახ-
ლობლად აგებული პალატი ოთახებიან შენობას წარმოადგენს,
რომლის მხოლოდ ნანგრევებია იატაკის დონეზე შემორჩენილი.
კედლების სისქეთა მიხედვით ირკვევა, რომ იგი ორსართულიანი

⁵ ი. კეკელია, ბანძის ციხე. გაზ. „მახარია“, #9, 2002, გვ. 7.

⁶ პ. ზაქარაია, თ. კაპანაძე, დასახელებული ნაშრომი, 233-254.

⁷ პ. ზაქარაია, ნ. ლომოური, ვ. ლექვიანიძე, გ. გვინჩიძე, ციხეგოჯი-ნოქალაქევი, თბ., 1984, გვ. 12.

ყოფილა. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ აქ, ქვის ნაგებობების გვერდით, ხის შენობებიც იქნებოდა, მაგრამ, გასაგები მიზეზების გამო, მათი არსებობა სადღეისოდ არ დასტურდება. აქ რომ მართლაც იდგა დადიანთა ხის სასახლე, დასტურდება ნიკო დადიანის შემდეგი ცნობით: „ამისთვის იმეცადინა გიორგიმ დადიანის ძემ და მიიბირა გელოანი ქაიხოსრო და მოუწოდა გრიგოლს თვისსა სასახლესა შინა ნოჯიხევს“⁸.

ბანძაში, ნოჯიხევის ველზე, ტეტრაკონქის აღმოჩენას ის დიდი მნიშვნელობაც აქვს, რომ იგი ამ ტიპის ერთადერთი ეკლესიაა, რომელიც დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზეა მიკვლეული. „ამ აღმოჩენით ასეთი ტიპის გავრცელების არეალი გაიზარდა, თითქმის მთელი საქართველო მოიცვა. ამიტომაც ძველი ქართული არქიტექტურის ისტორიისათვის ამ აღმოჩენას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს“⁹.

საქართველოს არქიტექტურის ისტორიაში სრულ სიახლეს წარმოადგენს ბანძაში რვააფსიდიანი ეკლესიის აღმოჩენაც, ვინაიდან ასეთი ტიპის ტაძარი საქართველოში მანამდე ცნობილი არ იყო¹⁰.

ეკლესიის ნანგრევებში ნაპოვნია მრავალი არქიტექტურული დეტალი, ჩუქურთმისა და ლაპიდარული წარწერის ფრაგმენტები, ნუმიზმატიკური მასალა (15 ცალი) და სხვ.¹¹.

ვახუშტი ბატონიშვილი XVII ს-ის ოდიშის სამთავროს პოლიტიკური ცხოვრების ეპიზოდების აღწერისას ბანძას არაერთხელ მოიხსენიებს: „ბანძას ბრძოლასა შინა შეიპყრნეს ქართველნი...“¹²; „იქმნა ბრძოლაცა ბანძას სასტიკი“¹³; „მაშინ იძლივნენ იგინი ბანძას და ლტოლვილთა მოსვრიდნენ ალექსანდრესანი“¹⁴. იქვე წერს: „მივიდა ბანძი დამ ქუთათისს“¹⁵. მოტანილი ამონარიდებით ვახუშტი ეხმაურება იმერეთის მეფე ალექსანდრე III-სა და გურია-ოდი-

⁸ ნ. დადიანი, ქართველთ ცხოვრება, თბ., 1962, გვ. 188.

⁹ პ. ზაქარაია, ნ. ლომოური, ვ. ლექვინაძე, გ. გვინჩიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 59.

¹⁰ იქვე.

¹¹ პ. ზაქარაია, თ. კაპანაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 251.

¹² ვახუშტი, აღწერა..., IV, 1973, გვ. 447.

¹³ იქვე, გვ. 833.

¹⁴ იქვე, გვ. 834.

¹⁵ იქვე, გვ. 834.

შის მთავრებს შორის 1658 წელს გამართულ ბრძოლას. გამარჯვებულმა იმერეთის მეფემ ოდიშის მთავრის ტახტზე ვამეყ ლიპარტიანი დასვა. ბანძის ბრძოლის შესახებ ცნობებს გვაწვდის 1680 წლის ახლო ხანებში შედგენილი „შეწირულების სიგელი“, სადაც ვკითხულობთ: „ეს ხუხუ ოდიშარია ბანძის ომზე დაკარგულიყო და კაცია ჭილაძეს დაეხსნა“¹⁶.

ფეიქრობთ, ის გარემოება, რომ „ბანძა და ციხე კეთილნაშენი“ ვახუშტის მიერ ცხენისწყლის ხეობის აღწერისას არის მოხსენიებული, უნდა აიხსნას ბანძის იმდროინდელი გეოგრაფიული მდებარეობის, კერძოდ, ტერიტორიულად დიდი მოცულობის, გათვალისწინებით.

ბანძის „ციხე კეთილნაშენი“ თ. ბერაძემ 1737 წელს შედგენილ ლიხთ-იმერეთის რუკაზე აღნიშნულ „ბანძა-ფადაოს სასახლესთან“ გააიგივა: „ამ პერიოდში დიდი ფეოდალის სასახლე იმავე დროს ციხე-სიმაგრეს წარმოადგენდა. ამიტომ ვახუშტი სწორია, როდესაც ბანძაში ციხეს აღნიშნავს“¹⁷.

ბანძის (ნოჯიხევის) რვააფსიდიანი ტაძრის ნაშთი. X ს-ის დასასრული

¹⁶ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III, თბ., 1970, გვ. 581.

¹⁷ თ. ბერაძე, ვახუშტი ბაგრატიონი და ოდიშის ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, ტ. IV, თბ., 1971, გვ. 55.

თ. ბერაძის ეს მოსაზრება არასწორად მიგვაჩნია. „ბანძა-ფა-ღოს სასახლე“ ბანძის სამხრეთით მდებარეობდა, ხოლო ვახუშტისეული ბანძის ციხე სოფლის უკიდურეს ჩრდილოეთ ნაწილშია აგებული და მას დადიანები ფლობდნენ.

XVIII ს-ის გერმანელი მეცნიერი და მოგზაური იოჰან ანტონ გიულდენშტედტი სამეგრელოს ორ ნაწილად ყოფს. დასავლეთ ნაწილს ოდიშს უწოდებს, ხოლო აღმოსავლეთს - სამეგრელოს. ამ უკანასკნელში იგი თავის მხრივ ორ მხარეს არჩევს: **ბანძას** და **(ვ)აბაშას**. გიულდენშტედტი იქვე ჩამოთვლის ბანძასა და აბაშაში შემავალ სოფლებს¹⁸.

ამ ცნობაზე ყურადღება გაამახვილა მკვლევარმა შ. ჯღარკავამ და შენიშნა, რომ სოფლების ჩამონათვალის არათანმიმდევრულობის გამო თითქმის შეუძლებელია იმის გარკვევა, თუ რომელი მათგანი მიეკუთვნებოდა ბანძის მხარეს, მაგრამ ერთი რამ ცხადია: ბანძის ჩრდილოეთით მდებარე ტერიტორია ბანძის შემადგენლობაში იყო, ხოლო სამხრეთი ვაბაშას ანუ აბაშას ეკუთვნოდა¹⁹. მკვლევარი თავის მოსაზრებას იმ ფაქტით ამყარებს, რომ 1819 წელს შედგენილ საქართველოს გენერალურ რუკაზე, რაც. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმშია დაცული, ბანძის სამხრეთით მდებარე ტერიტორიას აწერია „**Абашской**“²⁰.

ეკატერინე ჭავჭავაძის მდივანი (შემდეგ სენაკის მაზრის უფროსი) კორნელი ბოროზდინი, თავის მოგონებებში სამეგრელოს ყოფა-ცხოვრების შესახებ, გადმოგვცემს XIX ს. I ნახევრის ბანძის გეოგრაფიულ მდებარეობას და წერს, რომ ბანძას ეჭირა აბაშასა და ცხენისწყალს შუა მდებარე, 40 ვერსის სივრცე ადგილი, სადაც 75-ზე მეტი კომლი თავადი ფაღავა და 800 კომლი აზნაური და გლეხი მოსახლეობდა. „ამ სახით, ბანძა სენაკის ოლქში Status in status-ს (სახელმწიფო სახელმწიფოში) ჰგვანდა, ხოლო მებატონე ფაღავები ცალკე ელემენტს, ცალკე ძალას“, - წერს კ. ბოროზდი-

¹⁸ იოჰან ანტონ გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში. ტ. I, თბ., 1962, გვ. 323.

¹⁹ შ. ჯღარკავა, სალიპარტიანო (ისტორიულ-გეოგრაფიული დახასიათება). თსუ შრომები, ისტორიულ მეცნიერებათა სერია, ტ. 113 (V), თბ., 1965, გვ. 274.

²⁰ იქვე.

ნი²¹.

მისივე თქმით, ცხენისწყლის ნაპირას მდებარე სოფლები ლეხაინდრო და ნაგვაზუ, ფალავების საყმოს წარმოადგენდა²².

ბანძის ისტორიის მკვლევარი ალ. გაბუნია სოფლის ისტორიულ-გეოგრაფიულ მდებარეობას შემდეგ საზღვრებში გადმოგვცემს: „კოლხეთის გული, მისი ცენტრალური ნაწილი, გაშლილი ველია, რომლის ჩრდილოეთი ნაწილის მეტად მნიშვნელოვანი ტერიტორიული მონაკვეთია მდინარე აბაშასა და ცხენისწყალს შორის დაცემული ველი, რომელიც ჩრდილოეთით უნაგირასა და მარტვილის ბორცვებით იზღუდება, აღმოსავლეთით ცხენისწყლისპირები ეკერის, ხოლო დასავლეთით უნაგირას ზოლი საზღვრავს, სამხრეთით ეს ველი სეფიეთისა და სამიქაოს გაშლილ ველებში გადადის. მას ძველთაგანვე **ბანძას** ეძახიან. იგი მეტად საინტერესო რელიეფური წარმონაქმნია, ქვიშნარმიწა, წყაროსწყლებით უხვი, ხეხილისა და ბაღნარის გასაშენებლად ოდითგანვე ცნობილი და აღიარებული. ეს მზისგული ველი, ეტყობა, ძველთაგანვე ყოფილა კოლხეთის სამეურნეო ცხოვრების ერთ-ერთი მეტად საინტერესო, მეტად განვითარებული უბანი“²³

ბანძის სოფლის საზოგადოება საკმაოდ დიდი მოცულობის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულს წარმოადგენდა მოგვიანებითაც, XIX-XX სს-ში. საქართველოს ცენტრალურ საისტორიო არქივში დაცული 1838 წლის დოკუმენტში სამეგრელოს ეპარქიის სოფლებს შორის დასახელებულია სოფ. ბანძა, მთავარანგელოზის ეკლესიით. ეს უნდა იყოს ამჟამინდელი ვედიდკარის მთავარანგელოზთა სახელობის ეკლესია. იქვე დასახელებულია კარის წმ. გიორგის ეკლესია, რაც, სავარაუდოდ, ჯეგეკარის, ან შაურკარის ეკლესია უნდა იყოს (ორივე ბანძაში შედიოდა)²⁴. 1864 წლით დათარიღებული საარქივო დოკუმენტიდან ირკვევა, რომ გაბუნიას საბლადოჩინოში შედიოდა სოფელი ბანძა, ურიასკარის წმ. გიორგის ეკლესია, სადაც მღვდლები ყოფილან მარკოზ და საბა გაბუნიები, ხოლო „პრიხეტნიკები“ - სიმეონ კეკელია და დიმიტ-

²¹ კ. ბოროზდინი, სამეგრელო და სვანეთი. ტფ., 1934, გვ. 248-249.

²² იქვე, გვ. 250.

²³ ალ. გაბუნია, სოფელ ბანძის ისტორიისათვის. გეგეჭკორის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის სამეცნიერო სესია (თეზისები). გეგეჭკორი, 1971, გვ. 12.

²⁴ ს. ც. ს. ა., ფონდი 489, აღწერა 1, საქმე 65509.

რი გაბუნია. იქვე დასახელებულია **ბანძა-ვედიდკარის** მთავარანგელოზის ეკლესიის მღვდლები - იოანე ფოჩხუა და მოსე ურიდია, ხოლო „პრიხეტნიკებად“ - იოანე ფანცულაია და ნიკოლოზ ურიდია²⁵.

XIX საუკუნის შუა ხანებში დავით დადიანის (1840-1856 წწ.) მიერ ოდიშ-ლექსუმი რვა მაზრად დაიყო. მაზრებისა და მათში გაერთიანებული სოფლების შესახებ ცნობებს გვაწვდის გამოჩენილი მწერალი და საზოგადო მოღვაწე იონა მეუნარგია. მისი ცნობით, ბანძა სუჯუნის მაზრაში შედიოდა²⁶. 1873 წლის სტატისტიკური აღწერილობის მასალებში სენაკის მაზრის სოფლებს შორის დასახელებულია ს. ბანძა (**ბონზო, ბანზო**), ერთი ეკლესიით²⁷.

ბანძის შაურკარის წმ. გიორგის ეკლესიის შესახებ ექვთიმე თაყაიშვილი წერს: „ეკლესია აქაც ახალია, ქვისა, წმიდის გიორგის სახელზედ აშენებული. ხატი წმიდა გიორგისა, 27+21 სანტიმეტრი, ვერცხლის არის, ქართულის ხელობისა. წმიდა გიორგი ცხენით არის წარმოდგენილი, ვეშაპს გმირავს შუბით... ხატს უზის ცხრა ძვირფასი ქვა ზემო ნაწილზე.“

მეორე გვერდზე მხედრული წარწერაა:

„წელსა ჩემზ-სა ივლისის კზ-სა. წმინდა გიორგი, ჩვენ მოსავმან შენმან თავადმან ფაღავამ კაციათ და მეცხედრემან ჩემან ზეფისშვილის ასულმან ელისაბედმან გავაჭედინეთ ხატი ესე შენი საფასითა ჩვენითა სულისა ჩვენისა საოხად და ძეთა ჩვენთა წარსამართებლად“.

ეკლესიას დიდი ეზო აქვს ჩვეულებრივი დიდრონი ხეებით შემკობილი... ფაღავას გვარი უმეტესად ეხლაც ბანძაში ცხოვრობს“²⁸.

XIX საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის შესასწავლად საინტერესო მონაცემებია დაცული რუსეთის იმპერიის 1886 წელს განხორციელებულ

²⁵ დ. ჭითანავა, ეკლესიები და თავდაცვითი ნაგებობები სამეგრელოში (უძველესი დროიდან დღემდე), თბ., 2010, გვ. 67.

²⁶ ი. მეუნარგია, სამეგრელოს სამთავროს უკანასკნელი პერიოდი და დავით დადიანი, თბ., 1939, გვ. 112.

²⁷ დ. ჭითანავა, ეკლესიები და თავდაცვითი ნაგებობები სამეგრელოში (უძველესი დროიდან დღემდე), თბ., 2010, გვ. 76.

²⁸ ე. თაყაიშვილი, არხეოლოგიური მოგზაურობიდან სამეგრელოში. კრ. „ძველი საქართველო“, ტ. III, ტფ., 1913-1914, გვ. 38-39.

ამიერკავკასიის კომლობრივი აღწერის მასალებში, რაც 1893 წელს რუსულ ენაზე ცალკე წიგნად გამოიცა. აღწერის მასალებიდან ჩანს, რომ ამ პერიოდისათვის არსებობდა სენაკის მაზრის ნაქალაქევის უბანში გაერთიანებული 11 საზოგადოება, 43 სოფლით. ბანძის სოფლის საზოგადოებაში შედიოდა ოთხი სოფელი: **ბანძა, ვედიდკარი, მახათი და მუხურჩა.**

მოსახლეობის რიცხოვნობის მიხედვით ცალკეულ სოფლებში ასეთი ვითარებაა:

ბანძა - 372 კომლი; მ. შ. 1194 სული - მამაკაცი, 1018 სული - ქალი. სულ - 2212 სული;

ვედიდკარი - 132 კომლი; მ. შ. 438 სული - მამაკაცი, 397 სული - ქალი. სულ - 2212 სული;

მუხურჩა - 70 კომლი; მ. შ. 203 სული - მამაკაცი, 210 სული - ქალი. სულ - 413 სული.

ოთხივე სოფელში კომლთა რაოდენობა შეადგენდა 588-ს. მ. შ. 1888 სული მამაკაცი იყო, 1671 სული - ქალი. სულ სულთა რაოდენობა 3559-ს შეადგენდა.

საქართველოს სსრ 1925 წლის ადმინისტრაციული დაყოფის ცნობარის მიხედვით სენაკის მაზრაში შემავალი ბანძის თემი აერთიანებს შემდეგ სოფლებს: ბანძას, ვედიდკარს, მუხურჩას, ორქას, მახათს, ლევახანეს და ლეფოჩხუეს. თემის ფართობი მოიცავდა 28,08 კმ²-ს, ხოლო რადიუსი - 5,01 კმ-ს. კომლთა და სულთა რაოდენობის მიხედვით ცალკეულ სოფლებში შემდეგი სურათია ნაჩვენები: ბანძა - 711 კომლი, 3484 სული, ვედიდკარი - 232 კომლი, 1067 სული, მუხურჩა - 133 კომლი, 593 სული, ორქა - 89 კომლი, 368 სული, მახათი - 30 კომლი, 152 სული, ლევახანე - 52 კომლი, 250 სული, ლეფოჩხუე - 111 კომლი, 508 სული²⁹.

საქართველოს სსრ 1930 წლის ადმინისტრაციული დაყოფის ცნობარის მიხედვით არსებობს ბანძის სასოფლო საბჭო, ხუთი სოფლით:

ბანძა - 574 კომლი, 2853 სული. მ. შ. 2172 სული ქართველი, 677 სული - ებრაელი, 3 სული - რუსი, 1 სული - სომეხი;

ვედიდ-კარი - 263 კომლი, 1226 სული (ყველა ქართველი);

²⁹ სსსრ დაყოფა. შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატის გამოცემა. ტფ., 1925, გვ. 95.

ლევახანე - 49 კომლი, 253 სული (ყველა ქართველი);
ლეფოხსუე - 108 კომლი, 536 სული (ყველა ქართველი);
მუხურჩა - 134 კომლი, 658 სული (ყველა ქართველი);
ორქა - 89 კომლი, 380 სული (ყველა ქართველი)³⁰.

საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის 1949, 1961, 1966, 1977 და 1987 წლების მონაცემებით გეგეჭკორის რაიონში შემავალი ბანძის სასოფლო საბჭო ოთხ სოფელს: ბანძას, ლევახანეს, ლეკეკელეს და ლეპატარავეს აერთიანებს³¹.

ბანძაში შემორჩენილია V საუკუნის აბანოსა და ოთხაფსიდიანი ეკლესიის, X საუკუნის რვააფსიდიანი ტაძრისა და გვიანი შუა საუკუნეების ციხე-დარბაზის ნანგრევები, აგრეთვე ებრაელთა სინაგოგა (1914 წ.).

სოფლის სახელწოდების შესახებ რამდენიმე განმარტება არსებობს: 1. „ბანძას ადგილობრივი მოხუცები განმარტავენ **ბანი ძგად** - ბანის კიდედ (**ძგა** მეგრულად კიდეს ნიშნავს)³²; 2. სამეგრელოს მთავარს ჩამოუვლია აქ, უამრავი ხალხი უნახავს, გაკვირვებია და უთქვამს - **მუ ხალხი დუნობანძუნია თაქ** „რა ხალხი ყოფილა (ირევან) აქ. **ბანძ-ბრანძ-ბანძლ-** მეგრული ძირებია და ნიშნავს დაგას, აშლას, არეულობას³³; 3. „უხსოვარი დროიდან ამ სოფელში იმართებოდა დღეობა. იცოდნენ „ჯარობა“ - თავშეყრა, გართობა, რიკტაფელას თამაში. ერთხელ, მომდერალი ბიჭი, რომელიც ჩონგურზე უკრავდა და ტკბილად ღიღინებდა, იქვე, ხალხის წრეში მდგარ გოგონასთან მისულა და უნიშნებია, რომ მასთან ერთად ემდერა. გოგონა დამორცხვებულა და სიმდერაზე უარი განუცხადებია. მაშინ გაკვირვებულ ბიჭს უთქვამს მისთვის - **ბანი, ძღა** (ბანი, გოგოვ!), ესე იგი ჩემთან ერთად იმდერეო. ამის შემდეგ თითქოს სოფელს **ბანძა** დარქმევია“; 4. „თავად ფაღავას ქორი მოუკლავს,

³⁰ საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა. ტფ., 1930, გვ. 143.

³¹ საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა. თბ., 1949, გვ. 31; საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა. თბ., 1961, გვ. 33; საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა. თბ., 1966, გვ. 33; საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა. თბ., 1977, გვ. 38; საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა. თბ., 1987, გვ. 42.

³² გ. ელიავა, ჭყონდიდ-მარტვილი უძველესი ქართული საგანმანათლებლო კერა (მეგზური), თბ., 1969, გვ. 23.

³³ ა. ჩიქვანია, სოფელ ბანძის ისტორიისათვის. გეგეჭკორის სარაიონთაშორისო სამხარეთმცოდნეო მუზეუმის XXVII სამეცნიერო სესია (მასალები). თბ., 1982, გვ. 68.

ცაზე ირავს რომ აკეთებდა. ქორი სახლის ბანზე დავარდნილა. თავადს უყვირია - **ბანზე დავარდა, ბანზეო**“; 5. „სოფელში ჩამოსულ პირველ მოსახლეს ბანიანი სახლი აუგია და სოფელსაც **ბანა-ბანდა** ამიტომ ეწოდა“; 6. „შირიანი ხალხი ცხოვრობს ამ სოფელში და ბანძაც ამიტომ ჰქვია. „ბანძ“ არეულობას, შინააშლილობას ნიშნავს“; 7. „ბანძელი ფაღავეები და გაბუნები ცხენის განთქმული ქურდები იყვნენ. ერთხელ თავად ფაღავას ცხენი მოუპარავს. ცხენის პატრონს ერთი ამბავი აუტეხავს - **იფრეი ეუბანძღუ, ბანძღი გეუტახუ** „ყველაფერი აურევია, დავა, ჩხუბი აუტეხავს“, ე. ი. გაბრაზებულაო. ამიტომ სოფლისთვის **ბანძღი, ბანძღა** (ბანძა) დაურქმევიათ“; 8. „ბანძელა, ბაძუ კაცის სახელია. ამ სოფელში პირველად ის დასახლებულა. აქედან მოდის გვარები - ბანძავა, ბანძაძე და ბანძელაძე. ხალხური ლექსიცაა - ჩქიმი ბაბუ, ჩქიმი ბაძუ, ბანძას სამართალი ვაძუ, კეკეია მუშ მაყარეთ ემერ, შარას გიე-ბანძუ „ჩემო ბაბუავ, ჩემო ბაძუ, ბანძაში სამართალი არ არის, კეკელია თავისი მაყრიონით, ეგერ, გზაზე დაბღლარძუნობს“ (მთხრ. ნაზი თევდორეს ას. კოკაია-კეკელია, დაბადებული 1940 წელს, ს. ბანძა)³⁴.

სოფლის სახელწოდების ეტიმოლოგიის ძიების შემთხვევაში ყურადსაღებია **-ეძა, -ნძა, -რძა** დაბოლოებიან ტოპონიმებზე (**ბრეძა, ბანძა, ასპინძა, ბლორძა, წყორძა**) დაკვირვება³⁵. მერაბ ბერიძის დაკვირვებით, **-ძია** კომპონენტს ზოგ შემთხვევაში მოეპოვება პარალელური ფორმა **-ძა**. ასპინძის რაიონში ნასოფლარს **აღანძია** ჰქვია, მაგრამ მის მიკროტოპონიმიაში დასტურდება **-ძა** კომპონენტის გეოგრაფიული სახელები - **აღანძის წყალი** და არა **აღანძიის წყალი, აღანძისხევი**. ამავე რიგში განიხილავს მკვლევარი ტოპონიმ **ტანძიას** და **-ძა** დაბოლოების მქონე სოფლებს: **ბრეძა, ბანძა, წყორძა** და სხვ. ახალქალაქის რაიონში ნასოფლარს ეწოდება **ვარძა, ვარზა** (შდრ. გვარ **ვარძელაშვილში** ფიგურირებს **ვარძა** ფორმა. წინააღმდეგ შემთხვევაში იქნებოდა **ვარძიელაშვილი**). იგივე **ვარძა** ფორმა ჩანს ივანე ჯავახიშვილის მიერ დამოწმე-

³⁴ ი. კეკელია, ბანძის ტოპონიმია, თბ., 2007, გვ. 12-13; მისივე, მარტვილის რაიონის თიკონიმია, ქუთ., 2010, გვ. 19-21.

³⁵ შ. აფრიდონიძე, ფ. მაკალათია, ქართული თიკონიმები. კრ. „ტოპონიმია“, ტ. II, თბ., 1980, გვ. 61.

ბულ ვარძაგარაში³⁶.

მიკვლევარი რ. ბურჭულაძე ყურადღებას ამახვილებს იმ ტოპონიმებზე, რომლებიც **ბა** მორფემით იწყება. ამ კლასის ტოპონიმებიდან ჩამოთვლის **ბაშს, ბანას, ბანძას, ბაგინეთს, ბაქოს, ბათუმს** და მიიჩნევს, რომ ბა ეგვიპტური წარმომავლობის ლექსემაა. რ. ბურჭულაძე ვარაუდობს, რომ ეს ტოპონიმები შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე ეგვიპტელთა ახალშენების არსებობის მაუწყებელია: „შავსა და კასპიის ზღვებს შორის არსებულ ტერიტორიაზე მრავალ ადგილზე ფიქსირდება ძველი ეგვიპტური წარმომავლობის ტოპონიმები... ამ ვრცელ ტერიტორიას ეგვიპტური ელემენტი მარშით ვერ გაივლიდა და ადგილი ექნებოდა ხანგრძლივ მეთოდურ შეღწევას, ე. ი. დასავლეთიდან აღმოსავლეთის მიმართულებით უნდა გაჩენილიყო ძველი ეგვიპტური დასახლებები, ახლად მიკვლეული ხმელეთის სიღრმეში შეღწევის ფორპოსტები...“³⁷.

ტოპონიმ „ბანძის“ ეტიმოლოგიას ამ ბოლო დროს შეეხო ფაუსტ ნადარაია: „**ბანე** ანუ **ბანი** ძველი კოლხური, მივიწყებული სიტყვაა, რომლისთვისაც ტოპონიმ **ბანძის** არც ერთ მიკვლევარს არ მიუქცევია ყურადღება და არ უცდია მისი განმარტება. ბანე ანუ ბანი მოსწორებულ ადგილს ნიშნავს, **ძგა** კი - კიდეს, ნაპირს. შეიძლება თავდაპირველად ეს სახელი (ბანი+ძგა=ბანძა) ერქვა ხალხის თავშესაყრელ ერთ ადგილს და შემდეგ მთელ სოფელზე გავრცელდა“³⁸. როგორც ჩანს, ამ შემთხვევაში ავტორი ეყრდნობა **ბანე** სიტყვის ა. ქობალიასეულ განმარტებას.

საგულისხმოა აგრეთვე ის ფაქტი, რომ რაჭული დიალექტის სალექსიკონო მასალების მიხედვით ქვევრში ნარეცხი წყლის ნარჩენის ამოსამშრალეებელ ჩვარს, დამაგრებულს ხის გრძელ ჯოხის წვერზე, იგივე მაწაწურს, **ბანძურა** ეწოდება³⁹. სვანურ ენა-

³⁶ მ. ბერიძე, ძიებანი ჯავახეთის ტოპონიმებიდან. კრ. ჯავახეთის ეპიგრაფიკული კორპუსი. დაპიდარული წარწერები, ტოპონიმია, საღვთისმეტყველო-ლიტერატურული ძეგლები. გამოსაცემად მოამზადეს ვ. სილოგავამ, ლ. ხალაძემ, მ. ბერიძემ, ნ. სულავამ და რ. ყავრელაშვილმა. თბ., 2012, გვ. 278.

³⁷ რ. ბურჭულაძე, ძველი ეგვიპტური ტოპონიმების კვალი ისტორიული საქართველოს ტერიტორიაზე. კრ. „ქართველური ონომასტიკა“, ტ. II, თბ., 2004, გვ. 107.

³⁸ ფ. ნადარაია, სამეგრელო, ქუთ., 2015, გვ. 85.

³⁹ აღ. კობახიძე, რაჭული დიალექტის ლექსიკონი (მასალები). შემდგენელი აღ. კობახიძე. თბ., 1987, გვ. 19.

ში **ბანძა**, **ბანძ-არ**, **ბანძ-ა**, **ბანძ-ა-ი** აღნიშნავს „გრძელბეწვას, ბანჯგვლიანს“. მეგრულ-ლაზურში ამ მნიშვნელობით **ბონძ-ოღ-ა** გამოიყენება („გრძელბეწვიანი, ბანჯგვლიანი, ჭუჭყიანი“). მეგრ.-ლაზ. **ბონძ-** და სვანური **ბანძ-** ძირები კანონზომიერი შესატყვისებია. გამოთქმულია ვარაუდი **ბანძ-** და **ბანჯუ-** არქექტიპთა ურთიერთმიმართების შესახებ⁴⁰. გასათვალისწინებელია სხვა კუთხეების ტოპონიმური მონაცემებიც. შდრ. ზედა მაჭახელაში, კარჩხლის მთის ტოპონიმთა შორის დასახელებულია **ბლანძა**⁴¹. მესხეთში, ახალციხის მუნიციპალიტეტის სოფ. მუსხში, მინდვრის სახელწოდებად დამოწმებულია **ბანძურა**...

ჩვენი აზრით, „ბანძა“ მეგრული წარმომავლობის სიტყვაა და იწინავეს გზაგასაყარს, გზაშესაყარს. არის ასეთი ხალხური ლექსი: „სო მეულღ, ჩქიმი ინგირი, სორე მიხურთქინუქნი... მიბურჯანქღ დო ზღვაშა მეიღღ თირღ გვალაშე გემნაჭვალა. ენოუნქ სქანღ რობუს, მუთა გიჩქ გინორთიშე, დღასი ვაგაბანძღუ შარა: „სად მიხვალ, ჩემო ენგურო, სად არი, რომ მიჩხრიალებ... მიგორავ და ზღვაში მიგაქვს თოვლი მთიდან მონაწველი. შენს კალაპოტს მიჰყვები, არაფერი გეტყობა გადახვევის (არსად გადაუხვევ), არასოდეს გერევა (გეხლართება, გიშტოვდება) გზა“. ამ ლექსში „ვაგაბანძღუ“ იგივეა, რაც „არ გეტოტება, არ გიშტოვდება, არ გეხლართება (გზა)“. არეულის, ჩახლართულის მნიშვნელობითაა იგი გამოყენებული აგრეთვე გამოცანაში - **უკმაკური ჭკადირი, ეშმაკიში ბანძღირი** „უკუღმართად გაჭედილი, ეშმაკისაგან დახლართული“. **ბანძღუა, ბანძღი** „დახლართულის, არეულ-დარეულის“ მნიშვნელობითაა გამოყენებული მეორე ხალხურ ლექსშიც: „ქღდოჭყაფე გაჭირება ახადგაზდა ბოშკათეფი! კინოხიშე დოსქღლადე საქმე გაკობანძღილეფი „დაწყებულა გასაჭირი, ახალგაზრდა ვაჟკაცებო, ძველი დროიდან დარჩენილა საქმეები დახლართული“⁴². შდრ. **მიკობანძღუა** - დავიდარაბი; არეგ-დარევა;

⁴⁰ კ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი. მეორე გამოცემა. თბ., 2000: 94; ლ. კელაურაძე, დამატებანი ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონისათვის - II. კრ. „ეტიმოლოგიური ძიებანი“, XI, თბ., 2014, გვ. 18.

⁴¹ რ. გუჯეჯიანი, რ. თოფჩიშვილი, ტ. ფუტყარაძე, გ. ჭეიშილი, ეთნოგრაფიული ზედა მაჭახელა. კრ. „ქართველური მემკვიდრეობა“, ტ. XII, თბ., 2008, გვ. 79.

⁴² ი. კეკელია, ბანძის ტოპონიმი, 2007, გვ. 13; მისივე, მარტვილის რაიონის ოიკონიმი, 2010, გვ. 20.

ბანძლი; მიშაბანძლინ-ი (მიშაბანძლინს) სახელი მიშებანძლუ(ნ) ზმნისა - ჩახლართვა, რაღაცის არეგ-დარევა, ხლაფორთი“⁴³. ო. ქაჯაიას „მეგრულ-ქართულ ლექსიკონში“ „ბანძლუა (ბანძლუას) ასეა განმარტებული: ბლლარძუნი; არევა, ხლართვა. უარესო ბანძლუნც... - უარესად ხლართავს (ბურღავს)... შარას გილებანძლუ... გზაზე ბლლარძუნობს; ძაფის ნიბანძუნქ! „ძაფს ნუ ხლართავ!“⁴⁴. ბანძლი დავის, შარის ატეხვის მნიშვნელობით აქვს გააზრებული გივი ელიავას: ბანძლი ვეტანა „არ იდავო, „დავა არ ატეხო“⁴⁵.

აღიო ქობალიას „მეგრულ ლექსიკონში“ ბანძი//ბრანძი განმარტებულია როგორც „ფლასი; აბურღული, აწეწილი, უწესრიგო“, ხოლო ბანძუა, როგორც „აბურღვა, აწეწვა, არეგ-დარევა“. იმავე ლექსიკონის მიხედვით ბანძლილის მნიშვნელობაა ჩახლართული, ხოლო ბანძლუა განმარტებულია, როგორც „აბურღვა, ხლართვა, არეგ-დარევა“⁴⁶.

ამდენად, ბანძა, ბანძიი ნიშნავს განშტოებულ, სხვადასხვა მხარეს მიმავალ გზას (გობანძიი „განსაკვეული, დახლართული, არეულ-დარეული, გამოყოფილი ყოველი მხრიდან“; ბანძა „ნასკვი; გზაჯვარედინი; გზაშესაყარი; გზაგასაყარი; ნებოძირი“); და მართლაც, ბანძა ძველი კოლხეთის ცენტრალურ, ისტორიული ოდიშის (სამეგრელოს) აღმოსავლეთ ნაწილში, აბაშის ხეობის გაშლილ ველზე მდებარე სოფელია. ბანძას მეტად ხელსაყრელი გეოგრაფიული მდებარეობა ეკავა. იგი იყო ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დასახლებული პუნქტი არქეოპოლის-ციხეგოჯიდან (ეგრისის სამეფოს დედაქალაქი) ლეჩხუმისაკენ, პეტრა-ციხისძირიდან ჭყონდიდისაკენ (მარტვილი) მიმავალ გზებზე⁴⁷.

სოფელსა და მის შემოგარენში დღესაც არის გავრცელებული დრომონიმები: ჯვეში შარა „ძველი გზა“, ჯვეში ნაშარუ „ძველი ნაგზური“, სალექხუმო შარა//საექხომო შარა „სალექხუმო გზა“, მექადაქეში შარა//მარტვიიში შარა, ბანძაში შარა და ა. შ.,

⁴³ ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი. ტ. II, თბ., 2002, გვ. 268, 284.

⁴⁴ ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი. ტ. I, თბ., 2001, გვ. 217.

⁴⁵ გ. ელიავა, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი (მასალები), მარტვ-თბ., 1997, გვ. 27.

⁴⁶ ა. ქობალია, მეგრული ლექსიკონი, თბ., 2010, გვ. 56.

⁴⁷ ი. კეკელია, ბანძის ტოპონიმია, 2007, გვ. 13-14; მისივე, ტოპონიმოკური ძებანი („აბედათი“, „ბანძა“). გაზ. „მარტვილი“, 4 ოქტომბერი, მარტვ., 2002; მისივე, სამეგრელოს ზოგიერთი ტოპონიმის ეტიმოლოგიისათვის. კურნ. „ორნატი“, #3-4 (11-12), ფოთი, 2005, გვ. 135; მისივე, მარტვილის რაიონის ოიკონიმია, 2010, გვ. 19-22.

რაც ძველ მაგისტრალზე მიგვითითებს⁴⁸.

ბანძის „ციხე კეთილნაშენის“ გალავანი.
ხედი აღმოსავლეთიდან (ნოჯიხევი).

ოიკონიმთან დაკავშირებულია მიკროტოპონიმები: **ბანძაფონი** „ბანძის ფონი“ - თავთხელი, მარჩხობი აბაშაზე, არგვანდუდის სამხრეთით (ლეკეკელე); **ბანძაშ მინდორი** - სახნავი გახუშ წყურგი(ლ)ის ჩრდილოეთით და ბიკინოსორის აღმოსავლეთით. გაშლილი ველია, ნაყოფიერი, უხვმოსავლიანი. პარალელური სახელწოდებაა წაკორტი/წაკორტეფი (ლეკეკელე). გ. ელიავა მიუთითებს „ბანძაში მინდორი“-ს ფორმით, გაშლილი ველის სახელწოდებად, სადაც ციხის ნანგრევებია⁴⁹; **ბანძაში შარა** „ბანძის გზა“ - გზა რიონისპირეთიდან ნოსირის გავლით, ბანძისაკენ. ვაჭრებს ამ გზით ბანძაში დაჰქონდათ სავაჭრო საქონელი⁵⁰; **ბანძა** - უბანი წყალტუბოს მუნიციპალიტეტის სოფ. გუბისწყალში⁵¹.

⁴⁸ გ. ელიავა, აბაშისა და გუგუტკორის რაიონების ტოპონიმია, თბ., 1977, გვ. 393, 60, 65, 78, 81, 89, 92, 108, 118, 121; ი. კეკელია, ბანძის ტოპონიმია, გვ. 13-14; ი. კეკელია, კ. ქებულაძე, „შიდა ვერისის“ ისტორიული გეოგრაფიიდან („გზა თაკურისა“, „სალენხუმო გზა“). კრ. „ქართველური მემკვიდრეობა“, ტ. XV, ქუთ., 2011, გვ. 196.

⁴⁹ გ. ელიავა, აბაშისა და გუგუტკორის რაიონების ტოპონიმია, გვ. 86; მსჯელობისათვის იხ. ი. კეკელია, ბანძის ტოპონიმია, გვ. 14-15.

⁵⁰ გ. ელიავა, სენაკის რაიონის ტოპონიმია, თბ., 1989, გვ. 37.

⁵¹ საქართველოს ტოპონიმია (მასალები). ქვემო იმერეთი. შემდგენლები: შ. აფრიდონიძე, ვ. ჯოჯუა,

არქეოლოგიური აღმოჩენებით დასტურდება, რომ ბანძა და მისი შემოგარენი დასახლებული იყო ჯერ კიდევ ახალი ქვის ხანაში (ნეოლითი). 1958 წელს ნიადაგის დამუშავების დროს შემთხვევით იქნა აღმოჩენილი ნეოლითის ხანის ადამიანის მიერ გამოყენებული ნივთები - კაჟის ისრისპირი და სხვადასხვა ზომისა და ფორმის ნუკლეუსები, რაც მარტვილის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის ფონდშია დაცული⁵².

ბანძის სამხრეთით, სოფ. მუხურჩაში, აღმოჩენილია ბრინჯაოს ხანის გორა-ნამოსახლარები („ნაჭვიშ ზუგა“, „კეკელური ზუგა“, „ჭყონიაშ ტები“) და გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის სამაროვანი („პეტრეშ ნაკარუ“)⁵³.

ბანძის სამხრეთ-დასავლეთით, მდ. აბაშის პირას, 1923 წელს აღმოჩნდა ელინისტური ხანის ქვევრსამარხი, რომელშიც, მიცვალებულის ჩონჩხთან ერთად, მოთავსებული იყო თიხის ჭურჭელი, ვერცხლის ფიალა, იმპერატორ ანტონინეს ვერცხლის ფული, სხვადასხვა სამკაული. ბანძის ქვევრსამარხი მეცნიერულად შეისწავლა პროფ. სერგი მაკალათიამ.

აკად. ნიკო ბერძენიშვილს მიაჩნდა, რომ ლაზიკა (ეგრისი), ისევე, როგორც სრულიად საქართველო, „ქვეყნებად“ იყო დაყოფილი⁵⁴. ერთ-ერთ ასეთ „ქვეყანად“ მას **ონოგურისი** მიაჩნდა: „...ჩვენ ისე გვეჩვენება, რომ ონოგურისი მისი ქვეყნით არქეოპოლისის მომიჯნავე და მისგან, სამეურნეო გაერთიანების თვალსაზრისით, დამოკიდებული ქვეყანა იყო, და არა მხოლოდ პოლიტიკური თვალსაზრისით, როგორც ვთქვათ, რომელიმე მუხურჩისი ან ფოთი და სხვა... ბუნებრივად მიჩნდება აზრი, რომ ეს ონოგურისი არქეოპოლისის მომიჯნავე ქვეყანაშია. ასეთი ქვეყანა კი მდინარე აბაშის ხეობაა“, -წერს იგი⁵⁵.

„ონოგურისის ქვეყნისა“ და „მოხირისის“ („მუხურჩისი“, „სამოქალაქო“, „ქუთათისის ქვეყანა“) გამყოფი საზღვარი ცხენის-

მ. კემულარია, თბ., 2003, გვ. 33.

⁵² იხ. გ. ელიავა, ჭყონდიდი-მარტვილი (ისტორიული მიმოხილვა), თბ., 1962, გვ. 49-51.

⁵³ იხ. ე. გოგაძე, კოლხეთის ბრინჯაოსა და ადრეული რკინის ხანის ნამოსახლართა კულტურა, თბ., 1982; გ. ელიავა, პეტრეს ნაკარუს არქეოლოგიური მასალა, თბ., 1987.

⁵⁴ იხ. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები (მასალები საავტორო არქივიდან), წ. VIII, თბ., 1975, გვ. 464.

⁵⁵ იქვე, გვ. 464.

წყალზე გადიოდა. ამდენად, გ. ელიავას მოსაზრება, რომ „მუხერისის ანუ სამოქალაქოს ერთ-ერთი ყველაზე დაწინაურებული უბანი იყო ტეხურისა და აბაშის ხეობა შესართავიდან მოყოლებული მარტვილ-ბანდა-ნოქალაქევამდე“, ვფიქრობთ, ნაკლებად სარწმუნოა, რადგან, როგორც აღვნიშნეთ, მოხირისის დასავლეთ საზღვარს ცხენისწყალი წარმოადგენდა, მარტვილი-ბანდა-ნოქალაქევი კი ცხენისწყლის მარჯვენა მხარეს, ონოგურისის ქვეყნის ტერიტორიაზე მდებარეობდა⁵⁶.

ნ. ბერძენიშვილი ვარაუდობდა, რომ „ონოგურისის ქვეყნის“ ამავე სახელწოდების ცენტრი აბაშის ხეობაში, ბანდა-ონოლის ტერიტორიაზე უნდა ყოფილიყო. „ბანდა ამ ციხის სალოკალიზაციოდ სულ უფრო მისაღებად მეჩვენება. აქვე ონოლიას „ნაჯახოვუ“ (ჯახუა, შდრ. ნაგვაზაუ, თუ ნაჯიხვაუ) და თვით სახელი ონოლია მეტყველი მეჩვენება“⁵⁷. ამავე აზრისაა მხარეთმცოდნე გივი ელიავაც: „ონოლია ვრცელ ვაკეზეა გაშლილი, მდ. ნოდელას სანაპიროზე. მისი ტერიტორიის დიდ ნაწილზე გადის **ნარონა** (ნადგომი, ნასახლარი, ადგილის სახელწოდებაა - ი. კ.) ზოლი. ონოლია პირდაპირი გზით უკავშირდება ხონს. აქ **ჯვეში შარა** (ძველი გზა - ი. კ.) გადიოდა. გადმოცემით, ეს გზა პუმპუას (პომპეუსის) ლაშქრობის მოწმეა. აქ ნაპოვნი არქეოლოგიური მასალა, სოფლის ტერიტორიული მდებარეობა და ტოპონიმი **ონოლია** გვარწმუნებს, რომ მას შესაძლოა რაიმე კავშირი ჰქონდეს ძველ ბერძნულ წყაროებში მოხსენიებულ **ონოგურისტან**“⁵⁸.

„ონოგურისი“ პირველად ბიზანტიელმა ისტორიკოსმა აგათია სქოლასტიკოსმა მოიხსენია თავის თხზულებაში, ეხებოდა რა იმპერატორ იუსტინიანეს დროის ლაზეთის სამეფოს ტერიტორიაზე სპარსეთისა და ბიზანტიის ომებს, თუმცა ციხის დაზუსტებული ლოკალიზაცია არ მოუცია. „ონოგურისის ციხეში, - წერს აგათია, - რომელიც მას წინათ არქეოპოლისის მიდამოებში რომაელთა წინააღმდეგ სასიმაგრო საფრად გაეხადა, ჩაყენებული იყვნენ სპარსელები, და აი, ეს სპარსელები მან გაამხნევა, სხვა რაზმიც

⁵⁶ მსჯელობისათვის იხ. გ. ელიავა, აბაშისა და ტეხურის ხეობების ისტორიული ღირსშესანიშნაობანი, თბ., 1971, გვ. 4.

⁵⁷ ნ. ბერძენიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 465.

⁵⁸ იხ. გ. ელიავა, აბაშისა და ტეხურის ხეობების ისტორიული ღირსშესანიშნაობანი, 1971, გვ. 37.

დაუტოვა, იქაურობა, რამდენადაც შესაძლებელი იყო, გაამაგრა და კვლავ კოტაისისა და მოხირისისაკენ გაბრუნდა⁵⁹.

აგათიას ამ ცნობაზე დაყრდნობით ს. ყაუხჩიშვილმა გამოთქვა მოსაზრება ონოგურიის ცხენისწყლის დასავლეთით, არქეოპოლისის მიდამოებში, უნაგირას მთაზე არსებობის შესახებ⁶⁰. უნაგირას მთა აბაშისა და ტეხურის წყალგამყოფს წარმოადგენს. სწორედ ამ მთის ფერდობზეა აგებული ეგრისის სამეფოს ძველი დედაქალაქი ციხეგოჯი-არქეოპოლისი-ნოქალაქენი. პარმენ ზაქარაიას მტკიცებით, „ახლანდელი აბედათის ციხე ძველი ონოგურიის ციხეა“⁶¹.

ამდენად, ნ. ბერძენიშვილის მოსაზრება ონოლია-ონოგურიის იგივეობის შესახებ საფუძველს მოკლებულია, იმ მიზეზით, რომ ონოლიაში ციხის ნაშთი შემორჩენილი არ არის, და იმის გამოც, რომ ეს სოფელი გაშლილ ველზე მდებარეობს, ეგრისის სამეფოსდროინდელი ციხეები კი, უმთავრესად, მთებზე შენდებოდა.

*კრებული - „მასალები საქართველოს
სოფლების ისტორიისათვის“,
ტ. I, თბ., 2019, გვ.44-57.*

⁵⁹ გეორგიკა, ტ. III, 1936, გვ. 410.

⁶⁰ იქვე, გვ. 61.

⁶¹ პ. ზაქარაია, თ. კაპანაძე, ციხეგოჯი-არქეოპოლისი-ნოქალაქევი. ხუროთმოძღვრება. თბ., 1991, გვ. 128-129.

ბანძის ისტორიულ-ყოფითი ქვებლის დაცვისათვის

სამეგრელოს სოფლებს შორის ბანძა გამორჩეულია თავისი მდიდარი ისტორიული წარსულით. თუ როდის ჩაეყარა საფუძველი ბანძას, როგორც დასახლებულ პუნქტს, ამაზე დამაჯერებელი პასუხი არ არსებობს, რადგან სოფელი და მისი შემოგარენი არქეოლოგიური თვალსაზრისით საფუძველიანად ჯერ კიდევ შეუსწავლელია. ბანძის ისტორიის უძველესი პერიოდის შესახებ კი პირდაპირი და უტყუარი წყაროები არ გაგვაჩნია. ასეთ პირობებში გეგმიური არქეოლოგიური კვლევა-ძიების ჩატარება მრავალ ბუნდოვან საკითხს მოჰყენდა ნათელს. ბანძის ტერიტორიაზე ადამიანის ცხოვრების ადრეული პერიოდის შესახებ მხოლოდ ის შეიძლება ითქვას, რომ სოფელი და მისი შემოგარენი დასახლებული იყო ჯერ კიდევ ნეოლითის ეპოქაში. 1958 წელს ნიადაგის დამუშავების დროს შემთხვევით აღმოჩენილი კაუის ისრისპირი და სხვადასხვა ზომისა და ფორმის ნუკლეუსები მარტვილის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის არქეოლოგიურ ფონდში ინახება⁶².

სოფ. ლეკეკელეში (ბანძის თემი) მიკვლეულია არქეოლოგიურად ჯერ კიდევ შეუსწავლელი „ბაღდუდის“ გორა-ნამოსახლარი (სავარაუდოდ ბრინჯაოს ეპოქისა). სოფ. ლეპატარეში, ტაბაკურის ველზე აღმოჩენილია გვიანი ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიური განძი, ხოლო მდ. აბაშის ნაპირას 1923 წელს შემთხვევით გამოვლინდა ქვევრსამარხი, რაც სპეციალურად შეისწავლა პროფესორმა სერგი მაკალათიამ. სამარხში აღმოჩნდა რკინის მახვილი, შუბისპირი, დანა, ვერცხლის თასი, ოქროს წვრილი სამკაულები, ანტონინე პიუსის ვერცხლის მონეტა. მონეტის მიხედვით აღნიშნული ქვევრსამარხი დათარიღებულია რომის ბატონობის პერიოდით⁶³.

⁶² იხ. გ. ელიავა, ჭყონდიდი-მარტვილი (ისტორიული მიმოხილვა), თბ., 1962, გვ. 49-51.

⁶³ ს. მაკალათია, 1920-1924 წწ. საქართველოში აღმოჩენილი ზოგიერთი ნეკროპოლის დათარიღებისათვის. საქართველოს მუზეუმის მოამბე, ტ. IV, თბ., 1928, გვ. 182-186; მსჯელობისათვის იხ. აგრეთვე რ. ფუთურიძე, გვიანანტიკური ხანის დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები. მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, II, თბ., 1959, გვ. 73; გ. გვინიძე, ნოქალაქევის ირგვლივ მდებარე ანტიკური ხანის სამარხეული ძეგლები. კრ. „ნოქალაქევი-არქეოპოლისი“, თბ., 1987, გვ. 268-271; М. Иващенко, Самтаврские погребения первых трех веков н. э. – Мсхета. Результаты археологических исследований. Тб., 1980, გვ. 9.

**ცხის გალავნისა და რვააფსიდიანი ტაძრის ნაშთი.
ხედი სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან (ნოჯიხევი).**

ბანძის შემოგარენში აღმოჩენილი ძეგლებიდან შეგვიძლია დავასახელოთ სოფლების - ვედიდკარ-მუხურჩის ტერიტორიაზე აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ გასული საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში შესწავლილი გვიანი ბრინჯაოს, ადრეული რკინისა და ადრეანტიკური ხანის ნამოსახლარები - „კეკელური ზუგა“ (1974-1976, 1979 წწ.), „ნაჭვიშ ზუგა“ (1981 წ.), „პეტრეს ნაკარუს“ სამაროვანი (1974 წ.) და ე. წ. ნაწისქვიუს ნასოფლარის კულტურული ფენა⁶⁴. ეს არის და ეს! ცხოვრების უძველესი ხანის დამა-

⁶⁴ გ. ფხაკაძე, მასალები აბედათის დიხაგუძუბადან, მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, VI, თბ., 1974, გვ. 137-144; ე. გოგაძე, ი. ქორიძე, მ. დარისპანაშვილი, ნოსირი-მუხურჩის ექსპედიციის 1979 წლის მუშაობის შედეგები. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციები, VII, თბ., 1980; ე. გოგაძე, კოლხეთის ბრინჯაოსა და ადრეული რკინის ხანის ნამოსახლართა კულტურა (ნოსირი-მუხურჩის არქეოლოგიური ძეგლების მიხედვით), თბ., 1982; გ. ელიავა, პეტრეს ნაკარუს არქეოლოგიური მასალა, თბ., 1974; გ. ელიავა, გ. ფარულავა პეტრეს ნაკარუს. „შრომის დროშა“, #51, აპრილი, #59, მაისი, 1974; გ. ელიავა, საინტერესო აღმოჩენა. გაზ. „ნაპერწკალი“, 23 აპრილი, 25 აპრილი, 7 მაისი, 1974; გ. ელიავა, გ. ფარულავა, აღმოჩენა, რომელიც ნოქალაქევის ისტორიას ეხმაურება. გაზ. „განახლებული აბაშა“, #57, 12 მაისი, #60, 18 მაისი, #62, 23 მაისი, #70, 11 ივნისი, 25 ივნისი, 1974; გ. ელიავა, ფინხერის სამარხების საიდუმლო. გაზ. „შრომის დრო-

დასტურებული მრავალი ისტორიული ძეგლი კვლავაც მოელის არქეოლოგის ბარსა და ნიჩაბს!

რვააფსიდიანი ტაძარი. X ს-ის დასასრული

საბედნიეროდ, ბანძის ფეოდალური ხანის ძეგლები საფუძვლიანად არის შესწავლილი. ვგულისხმობ სოფლის ჩრდილოეთით, ნოჯიხევის ველზე, მდ. აბაშის მარცხენა ნაპირას, ნოქალაქევის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ გასული საუკუნის 70-80-იან წლებში შესწავლილ ადრეფეოდალური ხანის რეზიდენციას და გვიანი შუა საუკუნეების ციხე-დარბაზს. საქმე ის გახლავთ, რომ სპეციალისტთა დაკვირვებით, ამ ტერიტორიაზე ცხოვრება მეტ-ნაკლები ინტენსივობით თითქმის 1500 წლის მანძილზე მიმდინარეობდა.

ფეოდალური ხანის მიწისზედა ნაგებობათა ნაშთები - ტეტრაკონქი, აბანო, რვააფსიდიანი ტაძარი და ციხე-გალავანი ბანძის

შა“, 21 მაისი, 1974; ი. კეკელია, მუხურჩის სიძველენი (ზოგადი მიმოხილვა). გაზ. „მხარია“, #3, 2004, გვ. 16.

ისტორიის, მისი გარდასული დროის ცოცხალი მოწმეა.

**ურთხელის ათასწლოვანი სარიტუალო ხეები
„სამოთხე-კარის“ სასაფლაოზე. ლევახანე.**

ციხის გალაენის ნაშთი

აღნიშნული ძეგლის შესწავლით აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ნოქალაქევის არქეოლოგიური ექსპედიცია 1976 წელს დაინტერესდა, ანუ მას შემდეგ, რაც აქ შემთხვევით იქნა აღმოჩენილი კერამიკული ნივთები⁶⁵. ექსპედიციის წევრებმა ადგილის დათვალიერებით და ნაპოვნი კერამიკული ნივთებით დაასკვნეს, რომ საქმე ჰქონდათ ადრეფეოდალური ხანის აბანოსთან. 1977 წელს ექსპედიციამ მდ. აბაშის ჭალაში, ვაკეზე, გათხრებით გამოავლინა აბანოს ნაშთები. ზოგადი მონაცემებით იგი ნოქალაქევის აბანოებთან ჰპოვებს საერთოს და მათთან ერთად ეგრისის სამეფოს აღმავლობის პირველი პერიოდით უნდა დათარიღდეს. იქვე ახლოს, აბანოს სამხრეთ-დასავლეთით, ოციოდე მეტრზე, მცირე ბორცვის გაწმენდით გამოვლინდა შენობა, ერთმანეთზე მიდგმული ოთხი ნახევარწრით, რაც ტეტრაკონქის ტიპის ეკლესიის ნაშთი აღმოჩნდა. ეკლესია საძირკვლამდეა დანგრეული. იგი მცირე ზომისაა. მაქსიმალური ზომებია 5, 6 მ, ხოლო კედლის სისქე 0, 9 მ-ია. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ

⁶⁵ აბაშის ჭალაში მუშაობისას ტრაქტორისტი შეეხო ერთმეტრიან ბორცვს, საიდანაც ამოცვივდა კერამიკული მიწები.

ეგრისის სამეფოს ძლიერების ხანაში აქ, მდ. აბაშის მარცხენა ნაპირიდან 300 მ-ის დაშორებით დასახლებულა მცირე შესაძლებლობის მქონე ფეოდალი. მის საცხოვრებელ კომპლექსში, ეკლესიისა და აბანოს გარდა, უთუოდ იქნებოდა სასახლე და მასთან დაკავშირებული საცხოვრებელი თუ სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობებიც, მაგრამ მათ ჩვენამდე ვერ მოუღწევია⁶⁶. „თავისთავად დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ტეტრაკონქის ტიპის ეკლესიის აღმოჩენა მეტად მნიშვნელოვანია, უპირველეს ყოვლისა, იმიტომ, რომ ამ ტიპის ეკლესიებიდან დასავლეთ საქართველოში ეს პირველია და მეორეც, საერთოდ ასეთი ეკლესია სულ რამდენიმეა ცნობილი“⁶⁷. უნდა აღინიშნოს, რომ წმინდა ტეტრაკონქი, ე. ი. ისეთი ტეტრაკონქი, რომელიც შიგნიდან და გარედან ნახევარი წრეებით მთავრდება, საქართველოში მხოლოდ ოთხგანაა შემორჩენილი - გაგაზში, თბილისის ქაშვეთში, სუხბეჩსა და ნოჯიხევიში. ეკლესიათა ამ ჯგუფში ნოჯიხევი სიდიდით ყველაზე პატარაა, რაც შეიძლება ორი გარემოებით აიხსნას: პირველი და ძირითადი პატრონის ქონებრივი შესაძლებლობა უნდა იყოს, ვინაიდან ეკლესიის მსგავსად იქვე მდებარე აბანოც მცირე ზომისაა. ეს ნაგებობები ალბათ აკმაყოფილებდა კიდევ მის მცირერიცხოვან ოჯახს. მეორე გარემოება, ეს ეპოქა და მისი თავისებურებებია. ქრისტიანობის გავრცელების საწყის საფეხურზე პირველი ქართული ეკლესიებიც მცირე ზომისა იყო და კულტმსახურების საკითხებისა და რიტუალის ჩამოყალიბების პროცესში მიმდინარეობდა ეკლესიათა ფორმების ჩამოყალიბება და ნაგებობათა მასშტაბების ზრდა. ნოჯიხევის ეკლესიის მცირე ზომებიც შეიძლება მისი ადრეულ ეტაპზე წარმოშობის შედეგი იყოს. მაშასადამე, ამ ძეგლის აგების დროდ, ეკლესიის სტილისტიკური თავისებურებების გათვალისწინებით, შეიძლება მივიჩნიოთ საქართველოში ტეტრაკონქული გუმბათოვანი არქიტექტურის გაჩენისა და განვითარების პირველი ეტაპი. ესაა V ს-ის ბოლო მესამედი და VI ს-ის პირველი მესამედი⁶⁸. აბანოდან აღებული ნახშირის ოთხი ნიმუშის საფუძ-

⁶⁶ პ. ზაქარაია, ნოქალაქევი 1973-1977 წლებში ჩატარებული სამუშაოების საერთო ანგარიში. კრ. „ნოქალაქევი-არქეოპოლისი“, I, არქეოლოგიური გათხრები, 1973-1977. თბ., 1981, გვ. 108-110; თ. კაპანაძე, ნოჯიხევის ტეტრაკონქი. იქვე, გვ. 220-221.

⁶⁷ იქვე, გვ. 222.

⁶⁸ პ. ზაქარაია, დასახლებული ნაშრომი, გვ. 109; თ. კაპანაძე, დასახლებული ნაშრომი, გვ. 223-224.

ველზე C₁₄-ის ანალიზით დადგინდა მისი დანგრევის დროც - IX ს-ის შუა ხანებიდან X ს-ის თითქმის ბოლომდე⁶⁹.

დათა, ისიდორე და ივანე კეკელიძის საფლავის ქვა.
XX ს. დასაწყისი. შაურკარის სასაფლაო. ლეკეკელი.

⁶⁹ პ. ზაქარაია, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 110.

საფლავის ქვა. შაურკარის სასაფლაო. ლეკეკელე

რვააფსიდიანი ეკლესია კაპიტალურად ნაგები საინტერესო ძეგლია, რასაც თავზე ედგა მცირე ზომის, ყოვლად უსახო დარბაზული ეკლესია. ამ ეკლესიის ნაშთის სრული ფიქსირების შემდეგ სპეციალისტებმა იგი მოხსნეს და გამოაჩინეს არქიტექტურის მშვენიერი და იშვიათი ძეგლის ნანგრევები რვააფსიდიანი ტაძრის სახით⁷⁰. თ. კაპანაძის დაკვირვებით, „ეს სრული სიახლეა არა მარტო ისტორიული სამეგრელოსათვის, არამედ მთელი საქართველოსათვისაც. ასეთი ტიპის ტაძარი საქართველოში ნოჯიხე-ვამდე⁷¹ ცნობილი არ იყო“⁷². გარედან მრავალწახნაგა ტაძარს სამი კარი აქვს - დასავლეთით, სამხრეთით და ჩრდილოეთით. კარები შედარებით დიდი ზომის აფსიდებში გაუჭრიათ.

საკურთხეველი ტაძრის დარბაზის დონეზე ორი საფეხურით მაღალია. აღმოსავლეთი კედლის შუაში ტრაპეზის ქვა ყოფილა მიდგმული. ცოკოლსა და საძირკველს წრიული მოხაზულობა აქვს, ხოლო ზემოთ თვით კორპუსი წახნაგოვანია. საძირკველი ყორე ქვითაა აგებული, ხოლო ორსაფეხურიანი ცოკოლი - თლილი ქვით. ეკლესიის ნანგრევებში მიკვლეულია მრავალი არქიტექტურული დეტალი და ჩუქურთმის ფრაგმენტები. ტაძარი გარედან მოთეთრო კირქვის კარგად გათლილი კვადრებით შეუმოსავთ, ხოლო შიგნიდან თლილი, პატარა ზომის შირიმის ქვა გამოუყენებიათ. ბათქაშის დასამაგრებლად ჩრდილო აფსიდების ზედაპირის ნაჭდევებით დამუშავება მიუთითებს იმაზე, რომ ტაძარი თავის დროზე მოხატული უნდა ყოფილიყო. ნანგრევებში აღმოჩენილი ასომთავრული წარწერის ფრაგმენტები კირქვის ფილებზეა შესრულებული. ასოთა სიმაღლე მერყეობს 10-დან 20 სმ-მდე. რელიეფური მორთულობიდან ჩვენამდე მოაღწია ერთადერთმა - ხარის

⁷⁰ პ. ზაქარაია, თ. კაპანაძე, ციხეგოჯი-არქეოპოლისი-ნოქალაქევი. ხუროთმოძღვრება. თბ., 1991, გვ. 241.

⁷¹ ასე ეწოდება ციხის ნაშთს, რაც მეგრულად „ნაციხარს“ ნიშნავს. აღვიღს ეს სახელი XVIII ს-ის ბოლოს თუ XIX ს-ის დასაწყისში უნდა შერქმეოდა, ანუ მას შემდეგ, რაც ვახუშტის მიერ მოხსენიებული „ციხე კეთილნაშენი“ ნანგრევებად ქცეულა. დანგრევამდე ციხის სახელი, რასაკვირველია, ჯიხა იქნებოდა. „რა ერქვა სოფელს მანამდე ამის დადგენა ამჟამად ძნელია, რადგან ამის შესახებ არც ადგილობრივი გადმოცემაა შემონახული და არც რაიმე წერილობითი წყარო არსებობს... მემოტიანეები დუმან. ამ ცხოვრების ისტორია კი არა, ადგილის სახელიც არ შემოგვინახეს. საქართველოში ხომ ეს არცაა გასაკვირი, რადგან ბევრი ადგილი ვიცით, სადაც მეტყველი არქიტექტურა ან არქეოლოგიაა, მაგრამ არც სახელია ცნობილი და არც მცხოვრებნი“, - წერენ ნოქალაქევის ექსპედიციის წევრები. იხ. პ. ზაქარაია, ნ. ლომოური, ვ. ლეკინაძე, გ. გვინიძე, ციხეგოჯი-ნოქალაქევი, თბ., 1984, გვ. 57-58.

⁷² თ. კაპანაძე, ნოჯიხევის რვააფსიდიანი ეკლესია. კრ. „ნოქალაქევი-არქეოპოლისი“, III, არქეოლოგიური გათხრები, 1983-1989. თბ., 1993, გვ. 224.

თავმა, რაც ნოქალაქევის არქეოლოგიურ მუზეუმშია დაცული. რვააფსიდიანი ტაძარი არქიტექტურულ-მხატვრული ანალიზის საფუძველზე X-XI სს-თა მიჯნითაა დათარიღებული⁷³. 1979 წელს ტაძარი აზომა არქიტექტორ-რესტავრატორმა მ. ანდრიაძემ. ძეგლის გახსნის დროს ნაპოვნი ქვები 1979-1980 წწ. აიზომა ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორის - კ. მელითაურისა და არქიტექტორ მ. ახობაძის მიერ. კ. მელითაურს ეკუთვნის აგრეთვე ნოჯიხევის ეკლესიის სრული აღდგენის გრაფიკული პროექტის ერთი ვარიანტი (1981 წ.). 1988 წელს მ. ანდრიაძისა და თ. გაბუნიას მიერ დამუშავდა ეკლესიის კონსერვაციის პროექტი, ხოლო რ. გვერდწითელის, თ. გაბუნიასა და მ. ანდრიაძის მიერ - მისი სრული გრაფიკული აღდგენის ახალი ვარიანტი. სპეციალისტთა მიერ ეკლესიის გუმბათის ყელის დიამეტრი განისაზღვრა 5, 9 მეტრით, ხოლო ინტერიერის სრული სიმაღლე - 15, 34 მეტრით. წარწერა მოთავსებული უნდა ყოფილიყო არკატურის ზევით, უშუალოდ ქოლგისებრი კარნიზის ქვეშ, ხოლო თვით ძეგლი გვირგვინდებოდა ე. წ. ნახევრად გაშლილი ქოლგის ფორმის სახურავით⁷⁴. „რვააფსიდიანი ტიპის გუმბათიანი ძეგლის აღმოჩენამ საქართველოს ტერიტორიის შუაგულში უაღრესად გაამდიდრა ქართული მრავალაფსიდიანი ძეგლების რეპერტუარი, ხოლო მისი სრული აღდგენის ცდამ, დამყარებულმა არსებული მასალის მრავალმხრივ ანალიზზე, შეგვიქმნა ერთგვარი წარმოდგენა ამ მნიშვნელოვანი ძეგლის ზოგად სახეზე“⁷⁵.

ტაძრის ეპიგრაფიკის შესწავლას სპეციალური გამოკვლევა მიუძღვნა პროფ. ვალერი სილოგავამ. აბაშა-ბანძიდან მარტვილისაკენ მიმავალი გზის მარცხენა მხარეს, ე. წ. ბანძის ფართო ველზე ნოქალაქევის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ გათხრილი რვააფსიდიანი ეკლესიის უნიკალურობა, - აღნიშნავს მკვლევარი, - მდგომარეობს იმაში, რომ სხვა რვააფსიდიანი ეკლესია საქართველოში ჯერჯერობით უცნობია. წრიული ფორმის ეკლესიის დიამეტრი შეადგენს 10 მეტრს. ხანძრის შედეგად კატასტროფუ-

⁷³ ვრცლად იხ. თ. კაპანაძე, ნოჯიხევის რვააფსიდიანი ეკლესია, გვ. 225-235; პ. ზაქარაია, თ. კაპანაძე, ციხეგოჯი-არქეოპოლისი-ნოქალაქევი. სურათთმოდგერება. თბ., 1991, გვ. 241-254.

⁷⁴ რ. გვერდწითელი, თ. გაბუნია, მ. ანდრიაძე, ნოჯიხევის რვააფსიდიანი ეკლესია. კრ. „ნოქალაქევი-არქეოპოლისი“, III, არქეოლოგიური გათხრები, 1983-1989. თბ., 1993, გვ. 237-249.

⁷⁵ რ. გვერდწითელი, თ. გაბუნია, მ. ანდრიაძე, ნოჯიხევის რვააფსიდიანი ეკლესია, გვ. 250.

ლად დამწვარ-დანგრეული კედლები ორ მეტრამდეა შემორჩენილი. საძირკველიც კარგად შემონახულა, თუმცა ცოკოლი მხოლოდ სამხრეთ-აღმოსავლეთ მონაკვეთშია მოღწეული. ექსპედიციამ, როგორც აღინიშნა, ეკლესიის გათხრისას არქიტექტურული მორთულობის დეტალებთან ერთად ადგილზე გამოავლინა სხვადასხვა ზომის 20-მდე ქვის ნატეხი, რომლებზედაც ღრმა კვეთით ამოჭრილია დიდი ზომის ასომთავრული ასოები. უფრო ადრე ამ ადგილას არქეოლოგიური გათხრების დაწყებამდე ერთი ქვის ფილა, ზედ შერჩენილი წარწერის ოთხასოიანი ფრაგმენტით, უპოვიათ ლეხაინდრაოს საშუალო სკოლის მოსწავლეებს, ისტორიის მასწავლებლის, ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის, ბ-ნ შალვა ჯღარკავას ხელმძღვანელობით. წარწერის ტექსტის გასააზრებლად ყველაზე საინტერესო და მნიშვნელოვანი ეს ფრაგმენტი ამჟამად ლეხაინდრაოს სასკოლო მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში ინახება⁷⁶, ხოლო ნოქალაქევის ექსპედიციის მიერ მიკვლეული დანარჩენი ფრაგმენტები - მარტვილის მხარეთმცოდნეობისა და ნოქალაქევის არქეოლოგიური მუზეუმების ექსპოზიციებშია წარმოდგენილი. ვ. სილოგავას ნაშრომში მოცემულია თითოეული ფრაგმენტის გრაფიკული მონახაზი, ზომები და შერჩენილ ასოთა, ან ასოს წაკითხვა. მკვლევარი ვარაუდობს, რომ წარწერის ტექსტი გარშემო დაუყვებოდა ტაძრის გუმბათის ყელის ქვედა ან ზედა ნაწილს. ამ ვარაუდის სრულ საფუძველს სწორედ ასოების დიდი ზომა და მათი შესრულების ტექნიკა იძლევა⁷⁷. „ერთი სიტყვით,

⁷⁶ ისტორიკოსი შალვა ჯღარკავა საგაზეთო სტატიაში აღნიშნავს, რომ აღნიშნული წარწერიანი ქვა ნოჯიხევის ნანგრევებში უპოვია 90 წლის სამსონ გაგუას... ნაპოვნი ოთხასოიანი წარწერა იმდენად ფრაგმენტულია, რომ არ შინაარსიანდება. ასომთავრულ წარწერას ავტორი კითხულობს ასე: **დახი**, და გვიანი ფეოდალიზმის პერიოდით, კერძოდ, XVI-XVIII საუკუნეებით ათარიღებს. ოდიშის სამთავროში, როგორც დამოუკიდებელ პოლიტიკურ ერთეულში, იმერეთის საზღვართან ახლოს, ძლიერი ციხის აგება, ს. ჯღარკავას აზრით, ოდიშის მთავრის იმერეთის სამეფოსთან დაპირისპირებით უნდა აიხსნას. ამ მიზეზით ციხის აგების სავარაუდო პერიოდად სწორედ XVI ს-ის II ნახევარს ვარაუდობს და იქვე შენიშნავს, რომ „ნანგრევები ბევრ საიდუმლოს ინახავს და მისი მიმოხილვა სარგებლობას მოუტანს საქართველოს ისტორიის გვიანფეოდალური პერიოდის შესწავლას“. იხ. შ. ჯღარკავა, ნოჯიხევის ნანგრევების საიდუმლოებანი. გაზ. „შრომის დროშა“, #88, 21 ივლისი, 1977, გვ. 4. ციხის შემდგომი არქეოლოგიური შესწავლით დადგინდა, რომ წარწერიანი ქვა X ს-ის დასასრულის მნიშვნელოვანი წერილობითი ძეგლის - რვააფსიდიანი ტაძრის კედელზე შესრულებული ვრცელი წარწერის ფრაგმენტია, ხოლო თვით ციხე-დარბაზი, პალატი და უსახო ეკლესია XVI-XVIII საუკუნეებშია აგებული. სავარაუდოდ, ვაკეზე მოზრდილი ოვალის გეგმის მქონე გამგრებული საცხოვრებელი კომპლექსის - ციხე-დარბაზის ამგები დადიანთა უმცროსი შტოს ჭარმომადგენელი უნდა ყოფილიყო.

⁷⁷ ვ. სილოგავა, „ნოქალაქევის ქვეყნის“ ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლებიდან. კრ. „ნოქალაქევი-არქეოპოლისი“, III, არქეოლოგიური გათხრები, 1983-1989. თბ., 1993, გვ. 260-265.

ფაქტია, რომ ნოჯიხევის რვააფსიდიანი ტაძრის წარწერის სახით საქმე უნდა გვექონოდა X ს-ის დასასრულის ერთ-ერთ ღირსშესანიშნავ და მრავალმხრივ გამორჩეულ წერილობით ძეგლთან, რომლისგანაც, სამწუხაროდ, მხოლოდ ნამუსრევი შემოგვრჩა“⁷⁸. ფილებზე შერჩენილი ცალკეული ასოებისა და სავარაუდო სიტყვების, მათ შორის, თითქოს, მეფის საკუთარი სახელის [ბაგრატ?] აღდგენით, აგრეთვე, X ს-ის დასასრულისა და XI ს-ის დასაწყისის დასავლეთ საქართველოს სამეფო კტიტორული წარწერების ასოციაციური გააზრებით, ვ. სილოგავა შეეცადა ნოჯიხევის წარწერის შემდეგი სახით სავარაუდო აღდგენა-გააზრებას: „სახელითა ღმრთისაითა, აღეშენა წმიდაი ესე ეკლესიაი სალოცველად, აღიდენ ღმერთმან, ბაგრატ აფხაზთა მეფისა და დედისა მათისა გურანდუხტ დედოფლისა“, და პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით წარწერა X ს-ის, ან XI ს-ის დამდეგის წერილობითი ძეგლების ჯგუფში მოათავსა⁷⁹.

ციხის გალაენის ნაშთი. ხედი სამხრეთიდან

⁷⁸ ვ. სილოგავა, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 265.

⁷⁹ იქვე, გვ. 265.

ბანძის ციხე-დარბაზის სამხრეთ-დასავლეთით, ორიოდ კილომეტრზე, ნაჯახავოს საზღვარზე, გზატკეცილიდან ასიოდ მეტრის დაშორებით, მცირე შემადგენის („ჯიხას“) გათხრებმა ეკლესიის ნაშთი გამოავლინა. შემორჩენილია ერთ მეტრამდე სიმაღლის კედლები. სპეციალისტები ამ ძეგლს ე. წ. გუმბათოვან დარბაზთა ტიპს მიაკუთვნებენ, რომელსაც Kuppelhalle-ს⁸⁰ უწოდებენ. ქართული არქიტექტურის ისტორიისთვის ამ აღმოჩენის ისტორია დიდია იმდენად, რამდენადაც, ამ ტიპის ძეგლი აღმოსავლეთ საქართველოში რამდენიმეა, ხოლო დასავლეთ საქართველოში - პირველი. ეკლესიას შესასვლელი სამი მხრიდან აქვს. სამივეზე სათავსებია მიშენებული. დასავლეთით სამივე მხრიდან ღია კარიბჭე ყოფილა, ხოლო სამხრეთი კარიბჭე ღია ყოფილა მხოლოდ სამხრეთიდან. ჩრდილოეთი მინაშენი გარედან დახურულია. აქ შესაძლებელია ვიდაც დიდებული ან სამღვდელო პირის სამარხი ყოფილიყო. ეკლესია შიგნიდან მოხატული ყოფილა, რაზეც მიუთითებს ნიშებში დღემდე გამოსახული თითო ჯვარი. ეს ეკლესიაც, მისგან 2 კმ-ის დაშორებით მდგარ რვააფსიდიან ტაძართან ერთად, შემოსეულ მტერს გადაუწვავს და პირწმინდად დაუნგრევია XIII-XIV საუკუნეებში, რაზეც მიუთითებს ნაცრიან-ნახშირიან ფენაში ნაპოვნი ვერცხლის მონეტები. გუმბათოვანი დარბაზის ტიპის ამ ეკლესიის აგების შესახებ არაფერია ცნობილი. ვარაუდობენ, რომ საერთო მონაცემებით იგი VIII-IX საუკუნეებში, ან X-XI საუკუნეთა მიჯნაზეა აშენებული⁸¹. რაც შეეხება XIX საუკუნეზე ადრინდელ, სამოქალაქო დანიშნულების შენობა-ნაგებობებს, ბანძაში არ შემონახულა. თუმცა გვაქვს წერილობითი წყარო XVIII საუკუნეში სოფელში ასეთი სამოქალაქო ნაგებობის არსებობის შესახებ. „ლიხთ-იმერეთის“ 1737 წლის რუკაზე დატანილია

⁸⁰ Kuppelhalle გერმანული სიტყვაა და ნიშნავს „დარბაზს დახურული გუმბათით“. ქართულ ხელოვნებათმცოდნეობაში ეს ტერმინი გიორგი ჩუბინაშვილის მიერ არის დამკვიდრებული. ამ ტიპის ეკლესიის გუმბათის საყრდენად კედლის შევრილებია გამოყენებული და არა ბურჯები. საქართველოში ამ ტიპის 20 ეკლესიაა შემორჩენილი (დვანი, ფარნაკის ციხეში მდებარე ეკლესია, სოლომონყალა, კლარჯეთის წყაროსთავი, ვანნაძიანის ყველაწმინდა, ზემო ნიქოზისა და ზემო მანხანის მთავარანგელოზის ეკლესიები, ყინწვისი, ღოუბანი, მამაწმინდა, გრემის წმ. ნიკოლოზის ეკლესია, ბოდორნისა და მანავის ღვთისმშობლის ეკლესიები და ა. შ).

⁸¹ ძეგლის შესახებ ვრცლად იხ. პ. ზაქარაია, ნ. ლომოური, ვ. ლექვიანიძე, გ. გვინჩიძე, ციხეგოჯი-ნოქალაქევი, თბ., 1984, გვ. 61-62; თ. კაპანაძე, ნაჯახავოს „გუმბათოვანი დარბაზის“ ტიპის ეკლესია. „ძეგლის მეგობარი“, #76, 1987, გვ. 50; პ. ზაქარაია, თ. კაპანაძე, ციხე-გოჯი-არქეოპოლისი-ნოქალაქევი. სურთომოდგრება. თბ., 1991, გვ. 235-260; ნ. გენგიური, კუპელჰალე, თბ., 2005.

„ბანძა-ფაღაოს“ სასახლე, სათანადო პირობითი ნიშნით. ბანძა წარმოადგენდა ოდიშის სამთავროს ერთ-ერთი წარჩინებული გვარის - ფაღაეების სათავადოს ცენტრს, თუმცა, არცერთი ამ გვარის წარმომადგენლის საცხოვრებელ ნაგებობებს - XVIII-XIX საუკუნეებისას, ჩვენამდე არ მოუღწევია. XIX ს-ის 80-90-იან წლებში სოფ. ბანძაში, სამოთხის უბნის უკიდურეს ჩრდილოეთ ნაწილში, იყო ცნობილი ვექილისა და საზოგადო მოღვაწის, ქუთაისის საადგილმამულო ბანკის დირექტორის - მექი ფაღავასა და მისი მეუღლის, ცნობილი ქველმოქმედი მანდილოსნის - დარია ფაღავას შესანიშნავი კარ-მიდამო - მახორობა. სასახლე და სხვა დამხმარე ნაგებობები გასული საუკუნის 30-იანი წლების დასაწყისამდე არსებობდა. საბჭოთა ხელისუფლების პერიოდში ამ სახლში სკოლა იყო განთავსებული. შემდეგ მისთვის ცეცხლი წაუკიდებიათ და დაუწვავთ. მექი ფაღავას სახლში სტუმრად ყოფილან საქართველოს სახელოვანი შვილები - რაფიელ ერისთავი, სოფრომ მგალობლიშვილი, ილია ჭავჭავაძე, იონა მეუნარგია, შალვა დადიანი და სხვები.

**შაურკარის წმ. გიორგის ეკლესიის ნაშთი.
შეეწირა საბჭოთა იდეოლოგიას. ლეკაეკელე**

ბანძა, როგორც სამეგრელოს მნიშვნელოვანი სავაჭრო პუნქტი, XIX ს-ის II ნახევრიდან აქტიურად მონაწილეობდა ეროვნული ბაზრის განმტკიცების, ძირითადად აღმოსავლეთ სამეგრელოს სოფლის მეურნეობისა და შინამრეწველობის პროდუქციის რეალიზაციის საქმეში. ბანძის სავაჭრო ცენტრად გარდაქმნას

ხელს უწყობდა მისი ხელსაყრელი გეოგრაფიული მდებარეობა. იგი სენაკის მაზრის შუა ადგილზე იმყოფებოდა, რის წყალობით აქ ბაზრობას საფუძველი ჩაეყარა XIX ს-ის 60-იანი წლებიდან. 70-90-იან წლებში იგი დასავლეთ საქართველოს ეკონომიკური ცხოვრების ყურადღების ცენტრში მოექცა. აქვე იყო სამამასახლისო ცენტრი, 1875 წლიდან აქვე მოქმედებდა საშინაო სკოლა, სადაც დადიოდნენ ბავშვები ბანძის საზოგადოების სოფლებიდან. ფოთითბილისის რკინიგზის გაყვანამდეც ბანძაში გაჩაღებული ვაჭრობა აქაურ მეღუქნეებს დიდ შემოსავალს აძლევდა. სოფლის ცენტრში, სახმელეთო გზის გასწვრივ ჩამწკრივებული იყო სავაჭრო და საბაზრო ნაგებობანი. ბანძა წარმოადგენდა ეკონომიკური და კულტურულ-საგანმანათლებლო ცხოვრების ცენტრს, სახელოსნო და სავაჭრო საწარმოებით, ბაზრით, მწკრივად განლაგებული ფიცრული ნაგებობებით და ათეულობით კერძო მობინადრეთა შენობებით. სოფელი თვალსაჩინო როლს თამაშობდა დასავლეთ საქართველოს ეკონომიკურ ცხოვრებაში. სოფელს სიცოცხლეს ჰმატებდა საკვირაო ბაზრობა. აქ იყო ახლომახლო სოფლების მცხოვრებთა სავაჭრო ადგილი. აქ მოდიოდნენ ვაჭრები სენაკიდან, მარტვილიდან, ხონიდან, სუჯუნდიდან და სხვ.

ბანძაში არსებობდა რამდენიმე ქრისტიანული სალოცავი. სოფლის საკულტო ნაგებობათაგან შეგვიძლია დავასახელოთ შაურკარის, ჯეგეეკარისა და ნაჩილაჩაოს წმ. გიორგის სახელობის ეკლესიები, რომლებიც საბჭოთა ხელისუფლების პერიოდში გაჩაღებულ ანტირელიგიურ კამპანიას შეეწირა.

სამოთხე კარის ეკლესიის ეზოში (სოფ. ლევახანე) ოდითგანვე მდგარა მუხის ხის მცირე სენაკი, რაც საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ თავის ეზოში გადაუტანია კიკუ ფაღავას. აღნიშნული ნაგებობა, როგორც ხეზე კვეთის საინტერესო ნიმუში (მცენარეთა შესანიშნავი რტელიეფური კვეთით და გრეხილი გონიოებით), შემონახული იყო გასული საუკუნის 70-იან წლებამდე. სამწუხაროდ, სენაკი ამჟამად პირწმინდად განადგურებულია და მისგან უმნიშვნელო დეტალსაც კი ჩვენამდე არ მოუღწევია.

დეკანოზ ანტონ კეკელიას სახლი. XIX ს 80-იანი წლები. ლეკეკელე.

დეკანოზ ანტონ კეკელიას სახლი.

აქვე ორიოდ სიტყვით შევეხებით სოფლისთვის დამახასიათებელ ეთნოგრაფიულ ნაგებობათა დაცვა-შენარჩუნების საკითხსაც, ვინაიდან, ქვეყნის წარსულისა და მისი ყოფითი კულტურის ისტორიის შესასწავლად ყოფა-ცხოვრების ამსახველ ცალკეულ ეთნოგრაფიულ ძეგლებს პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა ენიჭება.

XIX ს-ის მიწურულიდან ბანძაში ჩამოსახლებას იწყებენ ახლომახლო სოფლების მცხოვრებნი. ასე, მაგალითად, ნაჯახუდან ჩამოსახლებულმა იოსებ ჯოდოს ძე დანელიამ (დიდი ქართველი მეცნიერისა და საზოგადო მოღვაწის, პროფესორ სერგი დანელიას მამამ) „საორინჯოს“ განაპირა ადგილას შეიძინა მიწის ნაკვეთი, ააგო ორსართულიანი სახლი, დაიწყო უნაგირების დამზადება და მეუნაგირეობით ოჯახის რჩენა. მის გვერდით გასული საუკუნის 10-იან წლებში ორსართულიანი, აგურის მოზრდილი შენობა დადგა ლევახანედან ჩამოსახლებულმა შევასტი მათეს ძე ვახანიამ. შენობის პირველ სართულზე მას გახსნილი ჰქონდა სავაჭრო დუქანი, ხოლო მოგვიანებით, XX ს-ის II ნახევარში ავეჯისა და ავტონაწილების მაღაზია გახსნეს (აქვე განთავსებული ყოფილა რა-

იკავშირის საწყობი). ეს სახლი დღესაც შემორჩენილია. აქვე, ვახანიას სახლიდან ასიოდე მეტრზე, 1913 წელს დუტუ შანგუამ ააშენა აგურის ორსართულიანი სახლი, რომლის პირველ სართულზეც სავაჭრო დუქანი ჰქონია გახსნილი. 1913 წელსვე ურიაკარის ცენტრში, აგურისავე, ორსართულიანი, ლამაზი და საკმაოდ დიდი ზომის სახლი ააგო ებრაელმა დიდვაჭარმა ელო აჯიაშვილმა.

ბანძის ცენტრში, ბაზართან, მინდორს ეწოდება ელოიამ ყუდე („ელოიას სახლი“). აქ იდგა ბანძელი ებრაელი დიდვაჭრის - ელო აჯიაშვილის ორსართულიანი აგურის სახლი, რომელიც იშვიათი არქიტექტურული გემოვნებით იყო აგებული ჯერ კიდევ 1913 წელს. საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ მეპატრონისთვის სახლი ჩამოურთმევიათ და სოფლსაბჭო გაუხსნიათ. „მე მახსოვს ელო, - იგონებს პროფ. ბონდო კარტოზია, - ღრმად მოხუცი, მიხრწნილი, ღარიბ-ღატაკი, „ჭითა აბრამის“ სახლის წინ მხესუმზირას რომ ყიდდა და შორიდან შეჰყურებდა თავისი ფულით აგებულ შენობას, რომელშიც საქმიანობდნენ აღმასკომის თანამშრომლები - დათიკო გიგაშვილი, ილაკრია პუხა, მერე ივანე კეკელია, საშა წულეისკირი, ქსენია პატარაია და სხვები“⁸².

XX საუკუნის 10-იანი წლებიდან საცხოვრებელი სახლების სოფლის ცენტრში კონცენტრაცია იმით უნდა აიხსნას, რომ უშუალო მწარმოებელი, როგორც ხელოსნური წარმოების მესაკუთრე, დაინტერესებული იყო საკუთარი ნაწარმის რეალიზაციით. ამიტომ ცდილობდა იგი თავისი საცხოვრებელი და სახელოსნო ფართის იქ მოთავსებას, სადაც მომხმარებელთან დაკავშირების უკეთესი საშუალება იქნებოდა. ცხადია, საამისოდ ყველაზე ხელსაყრელი პირობები ბაზრის გარშემო მდებარე გზებზე იყო შექმნილი და ვაჭარ-ხელოსნები ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ, რათა ასეთი ადგილები ურიაკარში დროულად დაეკავებინათ.

პოსტსაბჭოთა სივრცეში დაწყებულმა გაუაზრებელმა პრივატიზაციამ სოფელ ბანძაში არაერთი მნიშვნელოვანი ძეგლი შეიწირა. სამწუხაროდ, ელო ებრაელის სახლი 2003 წელს დაანგრიეს. ბანძა-ვედიდკარის გზაზე, ჩაის ფაბრიკის მახლობლად მდებარე დუტუ შანგუას სახლი მიწასთან გაასწორეს. იერსახე შეუცვა-

⁸² იხ. ი. კეკელია, ბანძის ტოპონიმია, თბ., 2007, გვ. 38.

ლეს ძმების - ბართლომე, თემუ, იასონ და მელიტონ გაბუნების მიერ სოფლის ცენტრში ჯერ კიდევ 1914 წელს აგებულ ორსართულიან ნაგებობას. ამ სახლში მოგვიანებით გახსნილი იყო კლუბი და ბიბლიოთეკა, ხოლო შემდეგ სასოფლო აფთიაქი. ურიაკარში ებრაელთა ერთი სინაგოგის („აჯიაშვილების ღოცვა“) რესტავრაციამ მეორე, მცირე სინაგოგის შენობა შეიწირა.

ძმები გაბუნების საცხოვრებელი სახლი ურიაკარში.
1914 წ. ბანძა

გიორგი თოლიშვილის ძე კეკელიას სახლი.
XX საუკუნის დასაწყისი. ურიაკარი, ბანძა

საფლავის ქვა. XIX ს. მიწურული. შაურკარის სასაფლაო. ლეკველე.

ჩვენი ვალია, ახალი ქუჩების გაყვანის, ახალი საცხოვრებელი და საზოგადოებრივი დანიშნულების არქიტექტურულ შენობათა აგების პარალელურად, შევინარჩუნოთ სოფლის ძველი ნაგებობებიც, რადგან ისინი ჩვენ გვაკავშირებს წინაპართა ნაკვალევთან და ტრადიციებთან. სწორედ ამ სიძველეთა წიაღში ტრიალებს ხელშეუხებელი „სული“, განუმეორებელი თავისებურება და უჩინარი მომხიბვლელობა ამა თუ იმ სოფელ-ქალაქისა (გუკოლ ბერიძე).

რა უნდა გაკეთდეს ამ თვალსაზრისით? უპირველეს ყოვლისა, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია, რომ ბანძის „ციხე კეთილნაშენის“⁸³ ტერიტორია გაიწმინდოს ეკალ-ბარდისგან და შემოისაზღვროს იგი ღობით. ამასთანავე, ციხის შემოგარენში, გარკვეულ პერიმეტრზე, აიკრძალოს სახნავ-სათესი სამუშაოები, რაც მნიშვნელოვნად აზიანებს ძეგლს⁸⁴.

⁸³ ასე უწოდებს მას XVIII ს-ის დიდი ქართველი ისტორიკოსი და გეოგრაფი ვახუშტი ბატონიშვილი.

⁸⁴ ისტორიკოს შალვა ჯღარკავას მიერ ხანდაზმულთაგან ჩაწერილი გადმოცემებით XX ს-ის დასაწყისში ციხე-სიმაგრისა და გალავნის კედლები საკმაო სიმაღლეზე იყო შემორჩენილი. აქედან თლილი ქვები მოსახლეობას თავისი საჭიროებისთვის გაუზიდა. შ. ჯღარკავა, ნოჯიხევის ნანგრევების საიდუმლოებანი. გაზ. „შრომის დროშა“, #88, 21 ივლისი, 1977, გვ. 4.

საფლავის ქვა. XX ს-ის დასაწყისი. შაურკარის სასაფლაო. ლეკეკელი.

პროფესორ სერგი დანელიას სახლ-მუზეუმი. XIX ს. მიწურული. ბანბა

აუცილებელი და საჩქაროა, რომ კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლის სტატუსი მიენიჭოს დეკანოზ ანტონ კეკელიას (1855-1920 წწ.) სახლს ლეკეკელეში, ურიაკარში მდებარე ძმები გაბუნიების სახლს, ე. წ. კატოს დუქანს, აგრეთვე ექიმ გრიგოლ ანტონის ძე კეკელიას სახლს (1908 წ.), პროფესორ სერგი დანელიას სახლს, გიორგი თოლიოქროს ძე კეკელიას სახლს (სადაც გასული საუკუნის დასაწყისში ცხოვრობდა მისი მეპატრონე და აქვე განთავსებული ჰქონია სამკურვალო საამქროც. ჩამოართვეს საბჭოთა ხელისუფლების პერიოდში და გახსნეს ჯერ სასადილო, ხოლო შემდეგ - საკანცელარიო ნივთებისა და წიგნების მაღაზია. ამჟამად სასურსათო მაღაზია და აფთიაქია. დგას ყოფილი კულტურის სახლის გვერდით). ამ შენობებს დღეს კერძო მფლობელები ჰყავს. უწინარეს ყოვლისა, სწორედ ისინი უნდა ზრუნავდნენ ამ შენობებზე, არ უნდა გადააკეთონ თვითნებურად და არ დაუკარგონ თავდაპირველი იერსახე.

საფლავის ქვები. შაურკარის სასაფლაო. ბანძა. XX ს-ის დასაწყისი.

საკოველთაოდ ცნობილია დიდი ქართველი მეცნიერის, პროფესორ სერგი დანელიას (1888-1963 წწ.) დვაწლი XX საუკუნის ქართული ფილოსოფიური აზრის განვითარების საქმეში. სასურველი და აუცილებელიცაა, მისი ხსოვნის უკვდავყოფის მიზნით სოფელ ბანძაში, მისსავე სახლში, გაიხსნას მემორიალური მუზეუმი, სადაც დამთვალიერებელს შესაძლებლობა მიეცემა, გაეცნოს სახელოვანი მეცნიერისა და საზოგადო მოღვაწის ცხოვრება-მოღვაწეობის ამსახველ მუდმივმოქმედ გამოფენას. ჩვენი მეცადინეობით გარკვეული ნაბიჯები გადაიდგა დანგრევის პირას მისული სახლის აღსადგენად და შესანარჩუნებლად. შეგროვდა პროფ. სერგი დანელიასა და მისი ოჯახის წევრთა პირადი ნივთები, ხელნაწერები, წიგნები და ფოტოსურათები, რაც სავსებით საკმარისია მსგავსი დანიშნულების დაწესებულების დასაფუძნებლად. საჭიროა მარტვილის მუნიციპალიტეტის მერიისა და კულტურისა და ძეგლთა დაცვის სამინისტროს მხრიდან მეტი დაინტერესება და აქტიურობა სახლ-მუზეუმის გასახსნელად. დარწმუნებული ვარ, რომ მსგავსი დაწესებულების მნიშვნელობა მომავალში კიდევ უფრო გაიზრდება და გაფართოვდება. ვფიქრობ, რომ მარტვილის

მუნიციპალიტეტის მერია აქტიურად დაუჭერს მხარს ამ საქმეს და მცირე წვლილს შეიტანს ჩვენი ერის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვისა და მიზნობრივი გამოყენების საქმეში.

დარია ფადაგას საფლავის ქვა. 1899 წ. შაურკარის სასაფლაო. ლეკეკელე

საფლავის ქვის დეტალი. ლეკეკელე

სამოთხის უბანში, „სამოთხე-კარის“ სასაფლაოზე, დგას უროხელის (უთხოვარი, ულპოლველი) საუკუნოვანი ხეები, რომელთაგან ერთ-ერთი ყველაზე ხანსრული და ყველაზე დიდი სარიტუალო ხედ მიიჩნეოდა და მას მოკრძალებით ეპყრობოდა მოსახლეობა. ხესთან მიჰქონდათ ძვირფასი შესაწირავი, რასაც ლოცვის შემდეგ იქვე სტოვებდნენ. ამ ნივთების სახელში წადება იკრძალებოდა ტა-

ბუთი - „ვაშინერს“⁸⁵. სამოთხე კარის მცირე ტერიტორიაზე შემორჩენილი ურთხელის ცალკეული ეგზემპლარები ბუნების იშვიათი, უნიკალური და მაღალი ესთეტიკური მახასიათებლების მქონე ძეგლებია. რომ არაფერი ვთქვათ ბანძის ურთხელის საკულტო ხედ მიჩნევაზე, იგი, როგორც გადაშენების ზღვარზე მდგომი მცენარე, ენერგიულ დაცვას საჭიროებს. 2020 წლის აპრილში „სამოთხე-კარის“ სასაფლაოს დათვალიერებით დადგინდა, რომ ისტორიისა და ბუნების ძეგლთა მტერს ერთ-ერთი ურთხელისთვის ცეცხლი წაუკიდებია და გამოფუღუროებული ტანი დაუნახშირებია. ვანდალიზმი ამაზე შორს სად წავა?!

საფლავის ქვები. შაურკარის სასაფლაო. ლეკეკელე. XX ს-ის დასაწყისი.

⁸⁵ იხ. გ. ელიავა, აბაშისა და ტყუურის ხეობების ისტორიული ღირსშესანიშნაობანი (მეფ ზური), თბ., 1971, გვ. 30-31.

ელა აჯიაშვილის საცხოვრებელი სახლი ურიაკარში. 1913 წ.
დაანგრიეს 2003 წელს. ბანძა.

„კატოს დუქანი“. XX ს-ის 10-იანი წლები. ბანძა.

ებრაელთა სასაფლაო ფეთხანის ბანბა

ამასთანავე, გადაუდებელ ამოცანას შეადგენს საფლავის ძველი ქვების დაცვა-შენარჩუნება. სამწუხაროდ, ბანბის ებრაული და ქრისტიანული სასაფლაოების თანამედროვე მდგომარეობის შესწავლას იმ დასკვნამდე მივყავართ, რომ XIX ს-ის დასასრული-სა და XX ს-ის დასაწყისის საფლავის ქვები თითო-ორიოლა თუა შემორჩენილი. სოფლის ებრაულ სასაფლაოზე არის როგორც ძველი ებრაული საფლავის ქვები (მაცევა), ასევე საბჭოთა პერიოდის საფლავებიც, რომლების გარჩევაც ქართული საფლავებისგან ძალიან რთულია. ხშირად ერთადერთი განმასხვავებელი ნიშანი საფლავის ქვებზე ებრაულად დატანებული წარწერებია. სასაფლაო საინტერესოა იმითაც, რომ ის ერთგვარი დამატებითი ისტორიული წყაროა სოფლის ისტორიის შესწავლისთვის. სამწუხაროდ, ახალი საფლავების მეპატრონეებს ზოგიერთი ძველი საფლავის ქვა ნაგავსაყრელზე გადასაგდებად გაუმეტებიათ! თუკი ბანბის საჯარო სკოლაში მსგავსი სიძველეებისა და ცალკეული არქიტექტურული დეტალების, ასევე ძველი ყოფისათვის დამახასიათებელი ეთნოგრაფიული ნივთების განსათავსებლად ერთი

ოთახი მაინც გამოიყოფა, ამით ჩვენ გადავარჩენთ მრავალრიცხოვან და მრავალსახოვან ძეგლებს, რომლებიც ამჟამად სამუზეუმო დაცვას ექვემდებარება.

ჟურნალი „ქართველოლოგია“, #3, 2020, გვ. 87-100.

**სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობის
ისტორიიდან ბანკაში
(XIX ს-ის II ნახევარი – XX ს-ის I ნახევარი)**

XVII ს-ის იტალიელი მისიონერი არქანჯელო ლამბერტი ოდიშის სამთავროში ვაჭრობის საკითხებზე მსჯელობისას აღნიშნავს, რომ ჩვეულებრივ ოჯახში საჭირო სხვა საგნების შესაძენად ორი საშუალება აქვთ: ერთია ბაზრობა, რომელიც იმართება სამეგრელოში, სხვადასხვა ადგილას და სხვადასხვა დროს, და მეორეა თურქთა გემები, რომელნიც ყოველ წელიწადს მოადგებიან სავაჭროდ სამეგრელოს ნაპირებს. უმთავრესი ბაზრობა იმართება სექტემბრის პირველ კვირაში, წიფურის ეკლესიასთან, სადაც ზოგჯერ ოციათას კაცამდე იკრიბება. წიფურის გარდა ბაზრობა იმართება ილორის წმ. გიორგის ეკლესიასთან, ბეღიაში, კორცხელსა და სხვა მრავალ ადგილას⁸⁶.

მოგვიანებით, XVIII ს-იდან, ოდიშის სამთავროში დასახლებას იწყებენ ურიანი (ებრაელები), რომლებიც ძირითადად ვაჭრობას მისდევდნენ. ისტორიკოსი, გეოგრაფი და პოლიტიკური მოღვაწე ვახუშტი ბატონიშვილი საქართველოს ცალკეული ისტორიულ-გეოგრაფიული პროვინციების აღწერისას ზოგიერთ დასახლებულ პუნქტში მიუთითებს ებრაელთა დასახლების არსებობას. ასე, მაგალითად: „ბრილის წყლის შესართავს ზეით არის აღის-წყალზედ, დასავლით, კიდესა ზედა, ალი, ქალაქი მცირე, მსახლობელნი არიან სომეხნი და ურიანი, მცირედ ქართველნი“⁸⁷; „შინდარას დასავლით, არს სურამი, მცირე ქალაქი. მოსახლენი არიან ქართველნი, სომეხნი, ურიანი“⁸⁸; „ზუსას მდინარის დასავლეთით, არს ჩიხორი, ქალაქი [მც]ირე. მოსახლენი არიან იმერნი, სომეხნი, ურიანი ვაჭარნი“⁸⁹; „ქუთათისი... მოსახლენი არიან იმერნი, სომეხნი, ურიანი ვაჭარნი“⁹⁰ და ა. შ.

სამეგრელოში ებრაელები მოსახლეობდნენ სუჯუნაში, ბან-

⁸⁶ ა. ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, თბ., 2011, გვ. 178-180.

⁸⁷ ვახუშტი ბატონიშვილი, საქართველოს გეოგრაფია, თბ., 1997, გვ. 82.

⁸⁸ იქვე, გვ. 83.

⁸⁹ იქვე, გვ. 83.

⁹⁰ იქვე, გვ. 158.

ძაში, სენაკსა და ფოთში⁹¹. საგულისხმოა ის გარემოება, რომ სამეგრელოს ჩამოთვლილ დასახლებულ პუნქტებში ვახუშტი ებრაელთა ცხოვრების კვალზე არ მიუთითებს. ზაქარია ჭიჭინაძემ ყურადღება მიაპყრო იმ გარემოებას, რომ ვახუშტი ბატონიშვილი თავის ნაშრომში ახსენებს ბანძას, მაგრამ ებრაელთა დასახლების ამ სოფელში არსებობაზე არაფერს ამბობს. მაშასადამე, მისი მოღვაწეობის პერიოდში (XVIII ს-ის I ნახევარი) „იქ ებრაელნი არ ცხოვრებულან“⁹².

კუთვნილების თვალსაზრისით სამეგრელოში საეკლესიო-სამონასტრო და სათავადაზნაურო ყმები იყვნენ. მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი მართლმადიდებელი ეკლესიის ყმები ყოფილან, რაც, გარკვეულწილად, უნიკალურ მოვლენად უნდა ჩაითვალოს. ყმა ებრაელი ეკლესიის თუ ფეოდალის (ბატონის) გადასახადს სოფლის მეურნეობის პროდუქტებით და ბეგარით იხდიდა. მათი უფლებრივი მდგომარეობა ქართველ ყმა-გლეხთა ანალოგიური იყო. საუკუნეების მანძილზე ისინი ითავისებდნენ ქართველებისთვის დამახასიათებელ ურთიერთობის ფორმებს და ყოფითი კულტურის ელემენტებს. გრიგოლ ბეჟანის ძე დადიანი, ჭყონდიდელი მიტროპოლიტის, მიერ 1770 წელს შედგენილი სიგელიდან ირკვევა, რომ მარდახა ურია და მისი ძმა იაკობა, მათივე ცოლ-შვილით, ჭყონდიდელს „ძვირფასად“ დაუხსნია და სუჯუნის საყდრის მახლობლად დაუსახლებია⁹³.

ეს არის ჩვენთვის ცნობილი პირველი წერილობითი დოკუმენტი ოდიშში (სამეგრელო) ებრაელთა დასახლების შესახებ. მაგრამ არსებობდა თუ არა ბანძაში იმავე პერიოდისთვის ებრაელთა დასახლება, ამის შესახებ პირდაპირი და უტყუარი წერილობითი ცნობა არ მოგვეპოვება. ამიტომ ისრაელში გამოძიებულ ქართულენოვან გაზეთში 1990 წელს სუჯუნელ ებრაელთა ყოფა-ცხოვრების შესახებ გამოქვეყნებულ ერთ საინტერესო სტატიაში მოცემული ცნობა - ახსოვს ამ სოფელს XVIII საუკუნიდან მოყოლებული, თანდათან როგორ დასახლდნენ აქ ქუთაისიდან, ლაილაში-

⁹¹ იხ. ზ. ჭიჭინაძე, ქართველი ებრაელები საქართველოში, თბ., 1990, გვ. 66.

⁹² ზ. ჭიჭინაძე, დასახლებული ნაშრომი, გვ. 66.

⁹³ იხ. ს. კაკაბაძე, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები, ტფ., 1921; მსჯელობისათვის იხ. კ. კაჭარავა, სუჯუნის წმინდა გიორგის ეკლესიის ისტორია, თბ., 2009, გვ. 39-40.

დან, ბანძიდან, კულაშიდან და საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან გადმოსული ებრაელებიო, დაუსაბუთებლად გვეჩვენება⁹⁴. სუჯუნაზე უადრესად ბანძაში ებრაელთა ცხოვრების კვალი ისტორიული წყაროებით არ დასტურდება.

ბანძის სინაგოგა, აჯიაშილების ე. წ. ბეთ ქნესეთი. 1913 წ.

ბანძის ისტორიის შესახებ გეგეჭკორის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის სამეცნიერო სესიებზე წაკითხულ მოხსენებებში მუზეუმის მეცნიერ-თანამშრომელი ალექსანდრე გაბუნია ამ სოფელში ებრაელთა ჩამოსახლების პერიოდად XVIII ს-ის მეორე ნახევარს ასახელებს და წერს: ფულადი-სასაქონლო მეურნეობის შემოჭრის წინა პერიოდში ამ ადგილის დაწინაურებას მისი სტრატეგიული (სამხედრო და ეკონომიკური მნიშვნელობის გზაჯვარედინზე) მდებარეობა განაპირობებდა. XIX ს-ის დასაწყისისათვის აღებმცემობის თვალსაზრისით თვალსაჩინო შედეგები მოაქვს არა მხოლოდ ბანძისათვის, არამედ ქუთაისი, სუჯუნა, ნოქალაქევი და ხონიც ამ მხრივ მნიშვნელოვანი კერები ხდებიან. სუჯუნაში ებრაელთა უბნის შექმნას ყურადღებას აქცევენ ბანძის მფლობელი ფადავები და გაბუნიები და გვიან, XVIII ს-ის II ნახევარში, ბეჟან და

⁹⁴ გაზ. „დროშა“, №70, სექტემბერი, 1990.

ლევან გაბუნიებს ბანძაში შემოჰყავთ ებრაელთა ერთი ოჯახი, კაფავენ ტყეს და ამ ოჯახს სწორედ იმ ადგილას ასახლებენ, რასაც დღეს „ურიაკარი“ ეწოდება. შემდეგ მას ებრაელთა ახალი ოჯახებიც ემატება და საჭილაო-ჭყონდიდისა და არგუეთ-კლისორის გზაჯვარედინზე მდებარე ბანძის ებრაელთა უბანი (ურიაკარი) გაცხოველებული ვაჭრობის ცენტრი ხდება⁹⁵.

ბანძაში ებრაელთა ჩამოსახლებას XVIII ს-ის დასასრულში ვარაუდობს გეგეჭკორის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის მეცნიერთანამშრომელი გივი ფარულავა. „სულ მალე გაფართოვდა ებრაელთა უბანი. ისინი ვაჭრობის და ხელოსნური საქმიანობის ინიციატორები გახდნენ. სავაჭრო და ხელოსნურ საქმიანობას ხელი მოკიდეს ადგილობრივმა მცხოვრებლებმა, მალე ბანძის სავაჭრო სახლები და საქმოსნები სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების (სიმინდი, კვერცხი, ღვინო, პირუტყვი და სხვ.), ნედლეულის (ტყავი, მატყლი, ხე-ტყე და სხვ.) მიმწოდებელი გახდნენ არამარტო საქართველოს და რუსეთის ცენტრებისათვის, არამედ, ხშირად ისინი საერთაშორისო ბაზარზეც გადიოდნენ ხოლმე. მალე ბანძაში ერთგვარი სავაჭრო გაერთიანებებიც კი იქმნება, რომლებიც თავიანთ ხელში იღებენ სამრეწველო საქონლის შემოტანისა და გასაღების ინიციატივას (მეფართლეები, მეპურეები, მეავეჯეები და სხვ.)“⁹⁶.

ბანძაში ებრაელთა ჩამოსახლების ისტორიას შეეხება აგრეთვე მარტვილის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის მეცნიერთანამშრომელი ანა ჩიქვანაია. XVIII ს-ის დასასრულსა და XIX საუკუნეში ამ ადგილის მნიშვნელოვან, მჭიდროდ დასახლებულ, სავაჭრო-ეკონომიკურ და სახელოსნო წარმოების პუნქტად გადაქცევას მკვლევარი სავსებით სამართლიანად მნიშვნელოვან სტრატეგიულ გზაჯვარედინზე მდებარეობით ხსნის: აქ ერთმანეთს კვეთდა სუჯუნა-ჭყონდიდისა და არგუეთ-კლისორის სავაჭრო-საქარავნო გზები⁹⁷. მკვლევარი დასძენს, რომ „კარგმა ადგილმდებარე-

⁹⁵ ა. გაბუნია, სოფელ ბანძის ისტორიისათვის. გმ IX სამეცნიერო სესია. თეზისები. ქუთ., 1967, გვ. 16-17.

⁹⁶ გ. ფარულავა, ფულადი-სასაქონლო მეურნეობის პირველი კერები განაპირა მხარეებში - სოფ. ბანძა. გეგეჭკორის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმისა და ბანძის მევენახეობის საბჭოთა მეურნეობის გაერთიანებული XV სამეცნიერო სესია. თეზისები. გეგეჭკორი, 1971, გვ. 19-20.

⁹⁷ ა. ჩიქვანაია, სოფელ ბანძის ისტორიისათვის, გეგეჭკორის სარაიონთაშორისო სამხარეთმცოდ-

რეობამ ხელი შეუწყო ბანძის სწრაფ კულტურულ-ეკონომიკურ დაწინაურებას, აღებ-მიცემობისა და ვაჭრობის განვითარებას. ბანძა გაცხოველებული გაცვლა-გამოცვლის ცენტრად აქ ებრაელების ჩამოსახლების მერე, XVIII საუკუნიდან ქცეულა“⁹⁸. მოხსენების თეზისებში ა. ჩიქვანაია არ იმოწმებს, მაგრამ, როგორც ჩანს, ეყრდნობა და იზიარებს ალ. გაბუნიას თვალსაზრისს, როცა წერს: ებრაელთა „ჩამოსახლებასა და აქ დამკვიდრებას, განსაკუთრებით შეუწყვეს ხელი ბეჟან და ლევან გაბუნიებმა. მისცეს მათ საცხოვრებელი ადგილი, რომელსაც შემდეგ ურიაკარი დაერქვა. უფრო გააქტიურდა სამეურნეო ყოფაც და კულტურაც, გამოცოცხლდა ადგილობრივი მოსახლეობა, შეიქმნა სახელოსნოები, გაიხსნა დუქნები, შორს გაითქვა სახელი ადგილობრივი მჭედლების, ოქრომჭედლების და სხვა ხელოსანთა ნახელავმა“⁹⁹. ბანძელ ებრაელთა ისტორიის შესახებ ამავე მუხეუმის თანამშრომელი დევი ელიავა შენიშნავს, რომ XVIII ს-ის შუა პერიოდიდან ებრაელები მტკიცედ იკიდებენ ფეხს ყულევში, ფოთში, კულაშში, ორპირში, ქუთაისში, ლაილაშში, სენაკსა და, მოგვიანებით, ბანძაში. ქართველ ებრაელებს უფლება ჰქონდათ, ქვეყნის შიგნით განევითარებინათ ვაჭრობა და ასევე უცხო ქვეყნებიდანაც შემოეტანათ საქონელი... თავადმა ფაღავამ ეკონომიკური ცხოვრების გასაღრმავებლად ჩამოიყვანა ებრაელი სოფდაგრის ერთი ოჯახი, რომელსაც აქ ნაყოფიერი ნიადაგი დახვდა. მის მიმართ თავად ფაღავას მიერ თვალსაჩინო შეღავათები გავრცელდა. ებრაელებს შეღავათები მიეცათ ცხოვრების პირობების გასაუმჯობესებლად, ყმობის ვალდებულების გადახდის საქმეებშიც. ამ ოჯახს შემდეგ რამდენიმე ახალი კომლიც მოჰყვა. დაიწყო ბანძელ ებრაელთა მოგზაურობა მთასა და ბარში, შეიკრა შინაგანი და საგარეო კავშირ-ურთიერთობანი და ა. შ.¹⁰⁰

ნეო მუხეუმის XXVII სამეცნიერო სესიის მასალები. გეგეჭკორი, 1982, გვ. 68.

⁹⁸ იქვე, გვ. 69.

⁹⁹ იქვე, გვ. 69-70.

¹⁰⁰ დ. ელიავა, ბანძა - სამეგრელოს სააღმშენებლო და კულტურული ცხოვრების ერთ-ერთი წამყვანი კერა XIX საუკუნესა და XX საუკუნის I ნახევარში. მარტვილის მხარეთმცოდნეობის მუხეუმის XXXVIII სამეცნიერო სესია. თეზისები. 1992, გვ. 12-13.

ბანძის სინაგოგის სამშენებლო წარწერა. 1913 წ.

ბანძაში ებრაელთა ჩამოსახლების შესახებ საგულისხმო ინფორმაციის შემცველია ჩემ მიერ 1996 წელს გიორგი ოთარის ძე კუციასაგან ჩაწერილი შემდეგი გადმოცემა: „ბანძის მიწა-მამულებს თავადი ფაღავები და აზნაური გაბუნები ფლობდნენ. ოდიშის მთავარ დადიანს კარგი სამსახურისთვის აზნაურ გაბუნიასთვის ორი ყმა გლეხის - კაჭარავასა და კუციას ოჯახი უბოძებია. გაბუნიას ეს ყმები ბანძის ცენტრში, ტაბაკურში დაუსახლებია. გაბუნიას ქმედებისთვის მიუბაძავს ფაღავეს და კულაშიდან ჩამოსახლებია ყმები, გვარად აჯიები (აჯიაშვილები), რომლებიც იმერეთის მეფეს მისი ცოლისთვის მზითვში გამოუყოლებია. ფაღავეს სოფლის ცენტრში პატარა ფაცხა დაუდგამს ებრაელთა ამ ოჯახისთვის. ბანძის ცენტრი უწინ ტყით ყოფილა დაბურული. ტყე გაუჩეხიათ და ებრაელები აქ დაუსახლებიათ. ამ ოჯახს შემდეგ სხვა გვარისკაცნი - ხუხაშვილები, შამელაშვილები, შალელაშვილები, სეფიაშვილები, ბააზოვები, ჯანაშვილები, მეგრელიშვილები ჩამოჰყოლიან და მალე ეს უბანი ცენტრად უქცევიან“.

საგულისხმოა გაზეთ „ცნობის ფურცლის“ 1897 წლის 2 ნოემბრის ნომერში (#359) გამოქვეყნებული კორესპონდენცია, რომ-

ლის ავტორიც - კონსტანტინე ფალავა სოფ. ბანძის შესახებ წერს: „ბანძა მდებარეობს ახალ-სენაკიდან ოცდა-ხუთი ვერსის მანძილზე. ამ სოფლის მკვიდრს მცხოვრებლებს შეადგენენ ორასამდე კომლი თავადაზნაურობა და სასულიერო წოდება და ხუთასი კომლი საბატონო გლეხები; გლეხებს ეკუთვნიან აგრეთვე **უხსოვარ დროიდან აქ გადმოსახლებულნი სხვადასხვა ადგილებიდან ორმოც-და-ათი მოსახლე ებრაელნი**, რომელნიც თავ. ფალავების ყმები იყვნენ. ებრაელნი უფრო ეტანებიან ვაჭრობას და ბევრი მათგანი საკმაოდ შეძლებულია“.

იმავე გაზეთის 1897 წლის 4 ოქტომბრის #330-ში გამოქვეყნებულ წერილში ძ-ია თ. („სოფ. ბანძა (სამეგრელო). წრეს გადასული ებრაელთა მევახშეობა“) აღნიშნავს: „ბანძაში განსაკუთრებით მეგრელები ცხოვრობენ და ერთს პატარა უბანზე კი ებრაელნი არიან **ბევლთაგანვე დასახლებულნი**. სოფლის ვაჭრობა და აღებ-მიცემა ამ ებრაელთა ხელშია“.

განსხვავებული თვალსაზრისი წამოაყენა ევგენი ბართაიამ, რომელიც ბანძაში ებრაელების, ვაჭარ-ხელოსნების მომრავლებისა და მათ მიერ სავაჭროების გახსნის პერიოდად ბატონყმობის გაუქმების შემდეგდროინდელ, კაპიტალიზმის განვითარების პერიოდს ვარაუდობს¹⁰¹. გაზეთ „ივერიის“ 1897 წლის ნომერში გამოქვეყნებულ წერილში აღნიშნულია, რომ ებრაელები ფალავების ყმები ყოფილან. ბატონყმობის გადავარდნის შემდეგ აქ სამუდამოდ დამკვიდრებულან, სამოსახლოები შეუქმნიათ, დუქნებიც გაუმართავთ და წვრილმანებით ვაჭრობა დაუწყიათ.

გ. ელიავას მოსაზრებით, პირველი ებრაელი ვაჭარი აქ თავად ფალავას ჩამოყვანია, დაუსახლებია და მისთვის პატარა ფაცხა დაუდგამს. პირველ ებრაელს სხვებიც ჩამოჰყოლიან და საწვრილმანოთი ვაჭრობა დაუწყიათ. სულ მალე ეს პატარა ადგილი ცენტრად ქცეულა¹⁰².

ებრაელებს ბანძის ცენტრში მიეცათ სამოსახლო. ამ დასახლებას შაურკარიდან (ამჟამად ეწოდება სასაფლაოს და ნატაძრალს სოფლის ცენტრში) სამხრეთით - ექუთეემდე, ურიაკარი ეწოდა. ჩრდილოეთით მას ეკეკეე/ლეკეკელე (უწინდელი ბანძა-

¹⁰¹ ე. ბართაია, ადამიანები და საქმეები, თბ., 1965, გვ. 29.

¹⁰² გ. ელიავა, აბაშისა და გეგეჭკორის რაიონების ტოპონიმია, თბ., 1977, გვ. 84.

შაურკარი) ესაზღვრება, დასავლეთით – (ლ)ეპატარე, ხოლო აღმოსავლეთით ლეილკარ-ტაბაკურამდე (ლეკაჭარე) ვრცელდება (შდრ. ურიაკარი – ებრაელთა ყოფილი დასახლებული უბანი სუჟუნის ცენტრში, სადაც დგას სინაგოგა).

ენათმეცნიერი პ. ცხადაია „ურიაკარის“ პარალელურ სახელწოდებად მიუთითებს **ბაზარს** და შენიშნავს, რომ ასე ეწოდება უბანს, სოფლის ცენტრს. მკვლევარი იმოწმებს ინფორმანტთა განმარტებებსაც: აქაა განთავსებული ბაზარი, მაღაზიები, აფთიაქი, ფოსტა და სხვ. ასე რომ, თქმა – ბაზარში მივდივარ, მხოლოდ ბაზარში წასვლას როდი ნიშნავს; ოდესღაც აქ დასახლებულ ერთ ურიას ნავთის გაყიდვა დაუწყია და მაშინ დარქმევია ურიაკარი¹⁰³.

დავითის ექვსქიმიანი ვარსკვლავი. ბანძის სინაგოგა

ბანძელ ებრაელთა ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისით საგულისხმო ცნობებს შეიცავს 1898 წელს გაზეთ „ივერიაში“ გამოქვეყნებული კორესპონდენცია – „სოფ. ბანძა (სენაკის მაზრა)

¹⁰³ პ. ცხადაია, სამეგრელოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი, V, მარტვილის რაიონი (სამხრეთი ნაწილი), თბ., 2010, გვ. 222.

[თავ. ფალავების ყოფილი ყმების ებრაელების ვაჭრობა „ურიაკარში“. ცუდი გზა აბაშამდე]: „ბანძა დიდი სოფელია. ბანძის შუაგულს არსებობს „ურიაკარი“. მოვაჭრები ურიები არიან. ურიები თთ (თავადთ – ი. კ.) ფალავათა ყმანი იყვნენ. ბატონ-ყმობის განთავისუფლების შემდეგ ბანძაში დამკვიდრებულან სამუდამო საცხოვრებლად. ვაჭრობა დაუწყიათ, დუქნები გაუმართავთ, მიწა-ადგილი შეუძენიათ და თვითონაც გამრავლებულან. დღეს ორასზედ მეტი სული ითვლება ურია. ყოველ კვირა „ურიაკარში“ დიდი ვაჭრობა იმართება, სოფლის ხალხს მიაქვს აქ გასასყიდად თავისი ნამუშევარი და ურიები ნახევარ ფასად ჰყიდულობენ. სამწუხაროდ, აქ არავითარი წეს-რიგი არ არის, არც არაფრის ნიხრია დადებული და ვაჭრობასაც არავინ ადევნებს თვალყურსა. ბანძაში ბარე ოთხი-ხუთი ეკლესიაა. კვირა-უქმე დღეს რომ შეხვიდეთ ეკლესიაში, ოთხ-ხუთს კაცს ვერ ჰნახავთ მლოცველს. სად არისო, რომ იკითხოთ, „ურიაკარში“, პატონი“, გიპასუხებენ. ძალიან კარგს იზამს ადგილობრივი მთავრობა, რომ კვირადღეობით დიდიდგან წირვის გამოსვლამდის ურიებს დუქნებს დააკეტილებდეს და ნასადილევს მისცემდეს ვაჭრობის ნებას. მაშინ ხალხი ეკლესიას არ დააკლდება და ვაჭრობასაც ადვილად მოასწრებს“¹⁰⁴.

ბანძაში შეიქმნა ებრაელთა სავაჭრო გაერთიანებები. ისინი სხვადასხვა სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტებისა და ნედლეულის მიმწოდებლები გახდნენ საქართველოს, რუსეთისა და საზღვარგარეთის ქვეყნების ცენტრებისათვის, რასაც ხაზგასმით აღნიშნავდა გაზეთ „კვალის“ 1900 წლის ერთ-ერთი ნომერი (#46), სადაც ნათქვამია, რომ აქედან გატანილ პროდუქტებსა და ნედლეულს დიდი მოთხოვნილება და აღიარება ჰქონდა საფრანგეთის, ინგლისისა და გერმანიის ბაზრებზე. აქ ებრაელებმა ვაჭრობის საქმე იმდენად მოაწყვეს, რომ ბანძა, დასავლეთ საქართველოში, ქუთაისის შემდეგ, პირველი სავაჭრო ცენტრი გახდა.

„ქართველ ურიას საქართველო ძველთაგანვე უყვარდა, როგორც თავისი ქვეყანა, სამშობლო და მისი მფარველობა, სადაც მას თავისუფლად შეეძლებოდა ყოფნა, ცხოვრება და თავისი ქონების და ცოლ-შვილის დაფარვა. ქართველი ერი მათ ისე უყვარ-

¹⁰⁴ „ივერია“, #186, 1898, გვ. 2.

დათ, როგორც უვნებელი მფარველნი, პატივისმცემელნი და ვაჭრობასა და მეურნეობაში დიდი მექონაგენი. საზოგადოთ, ქართველებს ჩვეულებათ ჰქონდათ, რომ ვინც კი მათს ქვეყანას მიეკედლებოდა და დასახლდებოდა, იმას იგინი მაშინ მეტის თავაზით და პატივისცემით უმზერდნენ. ამიტომაც იყო, რომ ქართველნი ებრაელთ დიდ პატივსაც აგებდნენ, ქართველნი ყოველთვის ზნეობრივ მოვალედ სთვლიდნენ თავიანთ თავს“, – წერს ზაქარია ჭიჭინაძე, ხოლო ერთგან დასძენს: ამის მიუხედავად, „მათ თავიანთ გულჩამწვარ, დატყვევებულ სამშობლოს ხსოვნა მაინც არასდროს არ დავიწყებიათ. შორს იყვნენ, მაგრამ გული კი ყოველთვის სამშობლოსკენ მიელტოდათ, ურიასტანის ყოველ მოვლენას, ყოველ შინაგანს საქმეს და მოძრაობას ესენი ჯეროვან ყურადღებას აპყრობდნენ“¹⁰⁵.

საქართველოში კაპიტალისტური ურთიერთობის დამკვიდრებამ ხელი შეუწყო მრეწველობისა და სოფლის მეურნეობის გამოცოცხლებას, რაც, თავის მხრივ, იწვევდა სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობების გაფართოებას და გზების კეთილმოწყობას, დამატებით ახალი გზების გაყვანას, ბაზრების, იარმარკების დაფუძნებას და სავაჭრო-სახელოსნო დაწესებულებების რიცხვის ზრდას.

აღმოსავლეთ სამეგრელოში ასეთი სავაჭრო უბნები მოეწყო ახალსენაკში, ძველ სენაკში, ბანძაში, ნაოღალევში, ნოქალაქევში, სალხინოში, ლეძაძამეში, სუჯუნასა და აბაშაში. კვირის გარკვეული დღეები, ბაზრობის დღეები დაინიშნა მასობრივი ვაჭრობისათვის. ნაოღალევში (მარტვილი) ბაზრობა პარასკეობით იმართებოდა. ამასთან დაკავშირებით გაზეთი „დროება“ წერდა: „ძალიან კარგი იქნებოდა ამისთანა დაწესება საქართველოს სხვა ნაწილებშიაც იყოს. ძალიან კარგი იქნება, რომ ამას ითავებდნენ მასახლისები და რამდენსამე ახლო-მახლო სოფლებს შუა დააწესებდნენ პარასკეობასა“ (1871 წ.). აბაშაში საშემოდგომო ბაზრობა იმართებოდა სექტემბრის თვის ყოველ პარასკევს, ლეძაძამეში – ყოველ ოთხშაბათს, ბანძაში, ურიაკარის უბანში – კვირაობით, ხოლო ძველ სენაკში იარმაკობა წელიწადში ხუთჯერ იმართებო-

¹⁰⁵ ზ. ჭიჭინაძე, ქართველი ებრაელები საქართველოში, გვ. 8, 20-21.

და. გ. ფარულავას აზრით, „სააღმშენებლო სავაჭრო საქონელს შეადგენდა: პური, ღომისღომი, სიმინდი, ლობიო, ცერცვი, თაფლი, ცვილი, თაფლის სანთელი, ღვინო, ნიგოზი, შინაური ფრთოსანი ფრინველები, საქონელი, ხე-ტყე, განსაკუთრებით კაკლისა და ბზის მორები, სელი, აბრეშუმი, მატყლი და მათი ნაწარმი, ბეწვეული; სასოფლო და საოჯახო ნივთები; წვრილი ხელოსნური და კერამიკული ნაწარმი“¹⁰⁶. ურიაკარის ბაზრობა უწინაც კვირა დღეს იმართებოდა და ამჟამადაც ასეა. მორეკილი მსხვილფეხა შინაური საქონლის (ხარ-ძროხა), აგრეთვე ცხენებისა და ღორების რაოდენობა ყოველთვის იმდენად დიდი იყო, რომ მისი ყიდვა-გაყიდვისთვის ბაზრის ტერიტორიისგან განცალკევებით, სოფლის ცენტრის განაპირას, სპეციალური ადგილი ჰქონდათ გამოყოფილი. ამ მინდორზე გასული საუკუნის 40-იანი წლებიდან ჩაის ფაბრიკა გაშენდა, ხოლო ადგილის სახელწოდებად დღემდე შემორჩა **ორენჯი/ორი(ნ)ჯი/საორინჯო** („ორინჯი“ მეგრულ ენაში „მსხვილფეხა საქონელს“ ნიშნავს).

ასევე ცალკე შენობაში ხდებოდა ბაზარზე გასაყიდად გამოტანილი მარცვლეულის აწონვა. ის ადგილი, სადაც საამისოდ განკუთვნილი ხის ფიცრული ნაგებობა იდგა, **საყანთროს** სახელით არის ცნობილი. ეს არაბულ-თურქული სიტყვა ქართული ენის დასავლურ კილოებს - გურულსა და იმერულს, ასევე მეგრულ ენასაც, **ყანთარი** ფორმით უსესხებია, რაც „სასწორს, ცალსასწორას“ ნიშნავს; საყანთრო კი ის ადგილია, სადაც სასწორი დგას (ან იდგა)¹⁰⁷.

ბანძა, როგორც სამეგრელოს მნიშვნელოვანი სავაჭრო პუნქტი, XIX ს-ის II ნახევრიდან აქტიურად მონაწილეობდა ეროვნული ბაზრის განმტკიცების, ძირითადად აღმოსავლეთ სამეგრელოს, ასევე ქვემო იმერეთის სოფლის მეურნეობისა და შინამრეწველობის პროდუქციის რეალიზაციის საქმეში. სამეგრელოს რეგიონის სოფლები სწორედ ბანძასა და სუჯუნაში მცხოვრები ად-

¹⁰⁶ გ. ფარულავა, აღებ-მიცემობა და ხელოსნური საქმიანობა მხარეში ოქტომბრის რევოლუციამდე. გმ VI სამეცნიერო სესია. მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, ქუთ., 1965, გვ. 25; მსჯელობისათვის იხ. მისივე, სამეგრელოს ჩრდილო-აღმოსავლეთი ნაწილის სოციალურ-ეკონომიური მდგომარეობა საგლეხო რეფორმის გატარების შემდეგ. გმ II სამეცნიერო სესია, ქუთ., 1961, გვ. 39-40.

¹⁰⁷ პ. ცხადაია, დასახელებული ნაშრომი, 2010, გვ. 228.

გილობრივი ვაჭრების მიერ საქართველოს სავაჭრო-სამრეწველო ქალაქებიდან და საზღვარგარეთის სხვადასხვა ქვეყნებიდან ჩამოტანილი ევროპული საქონლით მარაგდებოდა. ბანძიდან და სუჯუნაიდან ევროპაში დიდი რაოდენობით გაჰქონდათ აგრეთვე ქართული საქონელი, ძირითადად სოფლის მეურნეობის პროდუქტების სახით. „ბანძიდან იგზავნებოდა ყველა მიმართულებით თაფლი, აბრეშუმის პარკი, ან ძაფი და კვერცხი“, - წერს ე. ბართაია¹⁰⁸. ასევე სოფელი სუჯუნა, ამიერკავკასიის რკინიგზის მაგისტრალის გაყვანამდე (XIX ს-ის 70-იანი წლების დასაწყისი) უცხოური სავაჭრო საქონლის გამანაწილებელ პუნქტს წარმოადგენდა¹⁰⁹.

ბანძის სავაჭრო ცენტრად გარდაქმნას ხელს უწყობდა მისი ხელსაყრელი გეოგრაფიული მდებარეობა. იგი სენაკის მაზრის შუა ადგილზე იმყოფებოდა, რის წყალობით აქ ბაზრობას საფუძველი ჩაეყარა XIX ს-ის 60-იანი წლებიდან. 70-90-იან წლებში იგი დასავლეთ საქართველოს ეკონომიკური ცხოვრების ყურადღების ცენტრში მოექცა. აქვე იყო სამამასახლისო ცენტრი, 1875 წლიდან აქვე მოქმედებდა საშინაო სკოლა, სადაც დადიოდნენ ბავშვები ბანძის საზოგადოების სოფლებიდან. ფოთი-თბილისის რკინიგზის გაყვანამდეც ბანძაში გაჩაღებული ვაჭრობა აქაურ მედუქნეებს დიდ შემოსავალს აძლევდა. სოფლის ცენტრში, სახმელეთო გზის გასწვრივ ჩამწკრივებული იყო სავაჭრო და საბაზრო ნაგებობანი. ბანძა წარმოადგენდა ეკონომიკური და კულტურულ-საგანმანათლებლო ცხოვრების ცენტრს, სახელოსნო და სავაჭრო საწარმოებით, ბაზრით, მწკრივად განლაგებული ფიცრული ნაგებობებით და ათეულობით კერძო მობინადრეთა შენობებით. სოფელი თვალსაჩინო როლს თამაშობდა დასავლეთ საქართველოს ეკონომიკურ ცხოვრებაში. სოფელს სიცოცხლეს ჰმატებდა საკვირაო ბაზრობა. აქ იყო ახლომახლო სოფლების – აბედათის, ჯოლოს, ვედიდკარის, მუხურჩის, ნოქალაქის, ლებადათურეს, ვედიდკარის, მუხურჩის, ორქა-მახათის, სეფიეთის, ნაგებერუს, ნაჯახუს, ლეხაინდრეს, ნოჯიხენის, ნაგვაზუს, ნახარებუს, ონოდიის, გეჯეთის მცხოვრებთა სავაჭრო ადგილი. აქ მოდიოდნენ ვაჭრები სენა-

¹⁰⁸ იხ. ე. ბართაია, მითითებული ნაშრომი, გვ. 29.

¹⁰⁹ იქვე, გვ. 38.

კიდან, მარტვილიდან, ხონიდან, სუჯუნიდან და სხვ. თამაკონიდან და ტეხურსგალმა მდებარე სხვა სოფლებიდან **მექადაქემ შარათი** („მექალაქის გზა“, „ქალაქში მიმავლის გზა“) მომავალ გლეხებს ბანძის ბაზარზე გასაყიდად მოჰქონდათ კერამიკული ნაწარმი, ხის ჯამ-ჭურჭელი და ა. შ. აქაური ებრაელი ვაჭრები საზღვარგარეთაც ახერხებდნენ სიარულს და იქიდან სავაჭრო საქონლის ჩამოტანას.

როგორც აღვნიშნეთ, ურიაკარის ბაზარში ახლომახლო სოფლებიდან შემოჰქონდათ აბრეშუმის ნაწარმი და თესლი, წულები, ჩოხები, ნაბდის ქუდები, ნოხები, მატყლი, ვერცხლის ქამარ-ხანჯლები, მარცვლეული (სიმინდი, ღომი, ლობიო), შინაური ფრინველი, რძე და რძის ნაწარმი, ღვინო, სხვადასხვა ხილი, მწვანელი, თევზი და სხვ. აქ ნახავდით ქვემო იმერეთის სოფლებიდან გლეხების მიერ ჩამოტანილ საზამთროს და ნესვს, მეგრელი მეთუნეების მიერ დამზადებულ კეცებს, ჩაჩამუტებს, დერგებს, ქვევრებს, დოქებს, კოკებს, ჭის გვიმებს; ბალდელი, ლეცაველი, ნახახულეველი და მათხოჯელი ხის ოსტატების მიერ დამზადებული ხონჩებით, კოვზებით, ჯამებით, კალათაებით, ტაბაკებით, გიდლეებით დატვირთულ ფარდიან ურმებს თუ ჩალვადრებს. საორინჯოსთან იყიდებოდა შეშა, ქვის ბოძები, წისქვილის დოლაბები, კირი და სხვ. აქ იყიდებოდა ტალერიდან და მთიანი სამეგრელოს ხეცყით მდიდარი სხვა სოფლებიდან ჩამოტანილი „ყამბარი“ (ყავარი) და სხვა სახის ხის სამშენებლო მასალა. იყიდებოდა აგრეთვე ცხენის აღკაზმულობა - უნაგირები, მათრახები, უზანგები, ნალეები, სხვადასხვა სახის რკინის ნაწარმი, რასაც ადგილობრივი გლეხები სამჭედლოებში ამზადებდნენ. „ჩაკაზიდი ინჩხირაფი“ ვაჭრობდნენ თავსაბანი თეთრი მიწით. დიდი გასაღება ჰქონდა აგრეთვე თამბაქოს. ებრაელები ჩითებს და ფართლეულს შინაურ ფრინველებშიც ცვლიდნენ; ამასთანავე, ყიდულობდნენ ჯაგარს ჯაგრისების დასამზადებლად. სოფელში არსებობდა აბრეშუმის პარკისა და სიმინდის შემქმენი და სარეალიზაციო პუნქტები.

ბაზრის პარალელურად ვაჭრობა მიმდინარეობდა სოფლის ცენტრში გამართულ დუქნებსა და ხის ფარდულებში. ვაჭართა უმრავლესობას ებრაელები წარმოადგენდნენ, თუმცა ამ საქმიანობაში ჩაბმული იყვნენ აგრეთვე ადგილობრივი მეგრელები,

გლეხების, ხელოსნების, აზნაურების სოციალური ფენიდან. ბანკელ ვაჭართა უმრავლესობა გლეხთა წრიდან იყო გამოსული.

ბანდაში თანდათან იზრდებოდა სავაჭრო დაწესებულებათა რიცხვი, რასაც ხელს უწყობდა სოფლის მოხერხებული გეოგრაფიული მდებარეობა - აქ თავს იყრიდა სენაკ-ნოქალაქნიდან, ნაოლალენიდან, ჯოლო-აბედათიდან, აბაშა-სუჯუნიდან, ხონი-ლესაინდრედან, სამიქაო-ონოლიიდან მომავალი გზები, რის გამოც ბანკელები ჩაბმულნი იყვნენ სავაჭრო საქონლის არა მხოლოდ ქვეყნის შიგნით, არამედ მსოფლიო-ეკონომიკურ ბრუნვაში. XIX ს-ის ბოლოსა და XX ს-ის დასაწყისში ბაზრის მოედნის ირგვლივ სახელოსნოების, სავაჭროებისა და სამიკიტნოების რიგები იყო გაჭიმული. სოფელში პირველად ჩამოსულს აუცილებლად თვალში ეცემოდა სავაჭრო ფარდულების სიმრავლე.

ბანდის ამკრები.
XX ს-ის 10-იანი წლები

საგლეხო რეფორმის გატარებას გლეხობის ძირითადი მასის ეკონომიკური მდგომარეობის გაუარესება მოჰყვა. ამ მიზეზით და იმის გამო, რომ სასაქონლო წარმოების ზრდა სწრაფი ტემპით მიმდინარეობდა, გაიზარდა ფაბრიკულ საქონელზე მოთხოვნილება, რამაც, სავაჭრო მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის განვითარებასთან ერთად, ხელსაყრელი პირობები შექმნა აქ ვაჭრობის შემდგომი აღმავლობისათვის.

მეაბრეშუმეობის ცნობილი სპეციალისტი იოსებ ქუთათელაძე მარსელიდან გამოგზავნილ ერთ-ერთ წერილში (1910 წ.) წერდა: გურია-სამეგრელოს მივარდნილი სოფლებისა კი არა, საქართველოს მანჩესტერ-ლიონის - ხონის არსებობის შესახებაც არაფერი იცის საფრანგეთისა და იტალიის ფოსტა-ტელეგრაფის დაწესებულებამო¹¹⁰. თუმცა ფაქტი ფაქტად რჩებოდა: სამეგრელოსა და იმერეთის (ხონის) ვაჭრები რუსეთისა და ევროპის სავაჭრო-სამრეწველო ცენტრებში სარეალიზაციოდ გაჰქონდათ აბრეშუმის პარკი, სიმინდი, კვერცხი და სხვ., ხოლო იქიდან შემოტანილი საქონლის რეალიზაციას დასავლეთ საქართველოს სხვადასხვა დასახლებულ პუნქტში (ფოთი, ზუგდიდი, ჩხოროწყუ, სენაკი, ლეჩაძამე, მარტვილი, ბანძა, სუჯუნა, ორპირი, სამტრედია, ხონი, ლაილაში, ქუთაისი...) ახდენდნენ.

XIX ს-ის მიწურულიდან ბანძაში ჩამოსახლებას იწყებენ ახლომახლო სოფლების მცხოვრებნი. ასე, მაგალითად, ნაჯახუდან ჩამოსახლებულმა იოსებ ჯოდოს ძე დანელიამ (დიდი ქართველი მეცნიერისა და საზოგადო მოღვაწის, პროფესორ სერგი დანელიას მამამ) საორინჯოს განაპირა ადგილას შეიძინა მიწის ნაკვეთი, ააგო ორსართულიანი სახლი, დაიწყო უნაგირების დამზადება და მეუნაგირეობით ოჯახის რჩენა. მის გვერდით გასული საუკუნის 10-იან წლებში ორსართულიანი, აგურის მოზრდილი შენობა დადგა ლევახანედან ჩამოსახლებულმა შევასტი მათეს ძე ვახანიამ. შენობის პირველ სართულზე გახსნილი ჰქონია სავაჭრო დუქანი, ხოლო მოგვიანებით, XX ს-ის II ნახევარში - ავეჯისა და ავტონაწილების მაღაზია (აქვე განთავსებული ყოფილა რაიკავშირის საწყობი). აქვე 1913 წელს დუტუ შანგუამ ააშენა აგურის ორსართუ-

¹¹⁰ „მოსავალი“, #7, 1910, გვ. 9-10; ვიმოწმებთ პ. ვაჭრიძის წიგნიდან _ „ხონის ისტორიიდან“, თბ., 1998, გვ. 113.

ლიანი სახლი, რომლის პირველ სართულზეც სავაჭრო დუქანი ჰქონია გახსნილი. 1913 წელსვე ურიაკარის ცენტრში, აგურისავე, ორსართულიანი, ღამაზი და საკმაოდ დიდი ზომის სახლი ააგო ებრაელმა დიდვაჭარმა ელო აჯიაშვილმა. საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ სახლი ჩამოურთმევიათ და სასოფლო საბჭოს აღმასკომისთვის გადაუციათ. „მე მახსოვს ელო, - იგონებდა პროფესორი ბონდო კარტოზია, - ღრმად მოხუცი, მიხრწნილი, ღარიბ-ღატაკი, „ჭითა აბრამის“ სახლის წინ მზესუმზირას რომ ყიდდა და შორიდან შეჰყურებდა თავისი ფულით აგებულ შენობას, რომელშიც საქმიანობდნენ აღმასკომის თანამშრომლები - დათიკო გიგაშვილი, ილაკრია პუხა, მერე ივანე კეკელია, საშა წულეისკირი, ქსენია პატარაია და სხვები“. სამწუხაროდ, ეს ისტორიული შენობა 2003 წელს დაანგრიეს¹¹¹.

ბანდაში სავაჭრო ცხოვრების ისტორიის შესახებ საინტერესო ცნობებს გვაწვდის პროფ. ბონდო კარტოზია, თავის მოგონებებში. მოგვყავს ამონარიდი: „მამაჩემის გარდაცვალების წლებს დაემთხვა ვაჭრობის გაუქმება საბჭოთა კავშირში. იგი თავიდანვე იყო განზრახული (1917 წ., 1921 წლებიდან), მაგრამ ქვეყანა, რუსეთი, უკრაინა და სხვა განაპირა რესპუბლიკები შიმშილობამ მოიცვა, ჩაკვდა აღებ-მიცემობა, ათასობით ადამიანი კვდებოდა შიმშილისაგან. ბოლშევიკებმა ვერ შეძლეს ქვეყნის სამეურნეო ცხოვრების ამოძრავება და ლენინი იძულებული გახდა, დაეშვა კერძო ვაჭრობის თავისუფლება. ამას ეწოდებოდა **ნეპი** („ნოვია ეკონომიჩესკაია პოლიტიკა“). ქვეყანამ ცოტა სული მოითქვა. ისე, რომ ბანდაში ებრაელებს და ჩვენს ხალხსაც, მიეცა უფლება, ჰქონოდათ დუქნები, მოეტანათ საქონელი ქუთაისიდან, ხონიდან, თბილისიდან, რუსეთიდანაც და გაეჩაღებინათ აღებ-მიცემობა. ბანდის ცენტრში, ორივე მხარეზე ჩამწკრივებული იყო დუქნები. რა გინდოდა, რომ აქ არ ეშოვნა ადამიანს. ვაჭრობა ყოველდღე იყო, ცხვებოდა პური, მუშაობდა სასადილოები, კვირა დღეს კი განსაკუთრებით ხალხმრავლობა იყო. ამას ხელს უწყობდა ბანდის მდებარეობა. იგი გარშემო არსებული სოფლების (ჯოღლევი, აბედათი, ნოქალაქევი, ლევახანე, ვედიდკარი, ზანათი, მუხურჩა, ორქა, ონო-

¹¹¹ იხ. ი. კეკელია, ბანდის ტოპონიმია, თბ., 2007, გვ. 38.

ღია, სამიქაო, მაიდანო, ნაგებერაო, ნაჯახაო, ლეხაინდრაო, ნაგვაზაო, სერგიეთი და სხვ.) ცენტრშია მოქცეული. ამ სოფლებში ბაზარი არცერთში არ არის. ვაჭრობის გაცხოველებას ხელს უწყობდა ებრაელების არსებობა ბანძაში. ბანძის ცენტრს ურიაკარს ეძახდნენ...

ნების პერიოდი მიმდინარეობდა 1921-1927 წლებში. ვაჭრობა სასტიკად აიკრძალა. იგი კოოპერაციის ხელში გადავიდა. ხალხს მაინც უჭირდა... ვაჭრებს ჩამოართვეს დუქნები, ჩემს ბიძებსაც - კოწიას და ვანოს. მათი დუქნები ჩვენს გვერდიგვერდ იყო. ჩვენ დაგვიტოვეს, რადგან დედაჩემი ქვრივი იყო. ვაჭრობა კი არ გაუგრძელებია დედაჩემს, უბრალოდ დუქანი-ნაგებობა არ ჩამოართვეს. მას ვაჭირავებდით. იქ დიდხანს მუშაობდა ზეინკალი აპოლონ ფანცულაია. ჯერ მთავრობას ჰქონდა დაჭირავებული. მასსოვს, ბარდლა დიხამინჯია იყო გამყიდველი. ბოლოს დუქანი ა. ფანცულაიას მიყიდეთ. ახლა იქ, იმ ადგილზე სასადილოს შენობაა. უკან საბოსტნე მიწაც გვქონდა. თავდაპირველად, ჯოლევიდან რომ გადმოსახლებულან ჩემი მშობლები, მარტო ჩემი უფროსი და ჰყოლიათ. დუქანი ორი თვალი ყოფილა: წინ - სავაჭროდ, უკან - საცხოვრებლად. მერე შეუძენიათ სამოსახლო. მიწა უყიდიათ ოქროს ფულით გაბუნებისაგან იქ, სადაც ახლა დგას ჩემი სახლი..."

დუქანი ჩამოართვეს აგრეთვე ევრემა ურიას, რომელიც იდგა ამჟამინდელი ფოსტის ადგილას. დუქანში კომუნისტებმა გახსნეს ჯერ პურის საცხობი, ხოლო შემდეგ - საწყოები, სადაც გამგედ მუშაობდა გრიგოლ (უფი) პატარაია.

გაზეთი „მენორა“, #8, გვ. 2; #9, გვ. 2, 8, 2020

მასალები ბანძელ ებრაელთა ისტორიისათვის

„სწავლა-განათლება საქართველოს ებრაელობას“ – ასეთი მოწოდებით 20-იანი წლებიდან წერა-კითხვის უცოდინარობის სალიკვიდაციო ჯგუფების შექმნა იწყება. ამ კეთილშობილური საქმის მოთავე ახალგაზრდა გერცელ ბააზოვი იყო. თანდათან ებრაული შუასაუკუნეობრივი სიბნელე და ფანატიზმი ყოველის-მომცველმა თანამედროვე ცხოვრების ნორმებმა და პროცესებმა შეცვალა. ქართველ ებრაელებს შორის მრავლად არიან ექიმები, ფარმაცევტები, მწერლები, მეცნიერები, იურისტები, განათლების მუშაკები და საზოგადო მოღვაწენი.

ბანძელი ებრაელი ფინსაზ სეფიაშვილი
მეუღლესთან და შვილთან ერთად, 1907 წ.

ბანძელი ებრაელი ქალები. 1944 წ.

1928 წელს საბჭოთა საქართველოს ხელისუფლების დადგენილების საფუძველზე, სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობის მუქარით აიკრძალა ეკლესიაში, მეჩეთში, სინაგოგაში ბავშვებისათვის რელიგიის სწავლება. მანამდე კი, 1923 წელს, საქართველოში დახურეს 1500 ეკლესია და რამდენიმე ათეული სინაგოგა (იმ ხანად საქართველოში სულ იყო 72 სინაგოგა). რელიგიის წინააღმდეგ ბრძოლა გაიგივებული იყო სოციალიზმისათვის ბრძოლასთან. პერიოდულ პრესაში ხშირად ქვეყნდებოდა სტატიები ებრაელთა რელიგიური დღესასწაულების რეაქციულ სუფზე, რაბინთა ნაციონალისტურ-შოვინისტურ აგიტაციაზე. საწარმოთა ხელმძღვანელები აკონტროლებდნენ შაბათ დღეს, როგორც ებრაელთა უქმე დღეს. ანტირელიგიური აგიტაციის მი-

უხედავად ქართველი ებრაელობა კვლავ თავისი მამაკაპისეული ტრადიციების, წეს-ჩვეულებების, სინაგოგის ერთგული რჩებოდა.

სინაგოგა ეხმარებოდა ეკონომიკურად შევიწროებულთ, რითაც კიდევ უფრო იზრდებოდა სალოცავის ავტორიტეტი ხალხში. საქართველოს კომუნისტურმა პარტიამ 1928 წელს შექმნა ღარიბ ებრაელთა კომიტეტი, რომლის ვალდებულებასაც შეადგენდა ღარიბ ებრაელთათვის დახმარება ფულით, პროდუქტებით, უფასო სამედიცინო დახმარების გაწევა, მათთვის სამუშაოს მოძებნა და დასაქმება. ამით პარტია ცდილობდა, შეესუსტებინა სინაგოგის გავლენა ებრაელებზე. მაგრამ ასეთი მომხიბვლელი პირობაც ვერ აღმოჩნდა საკმარისი ებრაელთა სულიერი ცხოვრების შესავსებად. უღარიბესიც კი ერთგული რჩებოდა რწმენისა და თავგამოდებით ასრულებდა რელიგიურ რიტუალებს. უფრო მეტიც, 1932 წელს ბანძელმა ებრაელებმა დაიბრუნეს სოფლის კლუბისათვის ჯერ კიდევ 1923 წელს გადაცემული სინაგოგები.

XX საუკუნის 30-იან წლებშიც ქართველ ებრაელთა რელიგიური ცხოვრება კვლავ გრძელდებოდა. ისინი, საბჭოთა პარტიული იდეოლოგიის არნახული ზეწოლის მიუხედავად, აშკარად თუ ფარულად, მაინც დადიოდნენ სინაგოგაში, რაზეც მიგვითითებს საარქივო მასალები და გადმოცემები. საბჭოთა ხელისუფლება კი, რომელიც გვერდს ვერ უვლიდა ამ რეალობას, ებრაელების სალოცავში სიარულს და მათს რელიგიურობას რიტუალების ბრმა შესრულებით ხსნიდა. ბანძაში ღარიბ ებრაელთა დახმარების მიზნით ჩამოყალიბებულ ე. წ. ღარიბკომს ხელმძღვანელობდა შელო აჯიაშვილი. „ამ კომიტეტს ჰქონდა ბანძაში საკონდიტრო, სასაუზმე და სხვ. შელო მგონი კომუნისტური პარტიის წევრი იყო. მას სინაგოგასთან არავითარი კავშირი არ ჰქონდა. ზაფხულობით სკოლის შენობაში ეწყობოდა პიონერთა ბანაკები. ჩვენც დავდიოდით, - იგონებს ბ. კარტოზია, - იქ გვაჭმევდნენ და გვასმევდნენ, მთელი დღე ვერთობოდით, მუშაობდა ლიტერატურის წრე თუ სპორტული ღონისძიებანი... მე მგონი, ამ ბანაკებსაც ეხმარებოდა მატერიალურად „ღარიბკომი“. იქ ებრაელთა ბავშვებიც იყვნენ“.

გასული საუკუნის 30-იან წლებში ბანძას სტუმრად სწევდნენ

ცნობილი მწერალი გერცელ დავითის ძე ბააზოვი (1904-1938 წწ.). ბ. კარტოზიას მოგონებიდან ირკვევა, რომ ურიაკარის ცენტრში მდებარე სოფლის აღმასკომის შენობის (ელო აჯიაშვილის სახლის) აივნიდან მან სიტყვით მიმართა ბანძელ ებრაელებს და მოუწოდა, რომ წასულიყვნენ საცხოვრებლად კოლხიდაში, ჭალადიდისკენ, სადაც მათთვის გამზადებული იყო საცხოვრებელი სახლები. ამ შემთხვევაში ბააზოვი ასრულებდა მთავრობის დავალებას, რადგან მთავრობას განზრახული ჰქონდა ებრაელთა ვაჭრობისგან ჩამოშორება და საკოლმეურნეო სამუშაოებში ჩაბმა. ბევრი წავიდა საცხოვრებლად კოლხიდაში, მაგრამ მალე ჩუმად დაუბრუნდნენ ბანძას. ზოგიც სხვაგან, ქალაქებში გადაიხვეწა.

ბანძის ებრაულ სასაფლაოზე არის როგორც ძველი ებრაული საფლავის ქვები (მაცევა), ასევე საბჭოთა პერიოდის საფლავებიც, რომლების გარჩევა ქართული საფლავებისგან ძალიან რთულია. ხშირად ერთადერთი განმასხვავებელი ნიშანი საფლავის ქვებზე ებრაულად დატანებული წარწერებია. ებრაული სასაფლაო საინტერესოა იმითაც, რომ ის ერთგვარი დამატებითი ისტორიული წყაროა ბანძელ ებრაელთა ისტორიის შესწავლისთვის. ბანძის სინაგოგის დანგრევა საბჭოთა ხელისუფლების ადგილობრივ წარმომადგენლობას 30-იანი წლების დასაწყისში უცდია. როდესაც სოფელში ეს ამბავი გავრცელდა, პროტესტის ნიშნად ებრაელი ქალები სინაგოგაში ჩვილ ბავშვებთან ერთად ჩაკეტილან და ირგვლივაც ალყა შემოურტყამთ. პროტესტი რამდენიმე დღე გაჭიანურებულა. ამის გამო საბჭოთა ხელისუფლება იძულებული გახდა, რომ ბრძანება შეეცვალა. ასე გადაურჩა თურმე ბანძის სინაგოგები დანგრევას.

გაზეთი „მენორა“, #13, 2020 წ.

„...არ მოვიფიქრებდი, რომ შექსპირის დრამა,
ისიც ბანძაში, ესე წარმოღებოდა“

შექსპირის „ვენეციელი ვაჭრის“ მონაწილენი, 1873 წ. ბანძა

სამეგრელოს მრავალრიცხოვან დასახლებულ პუნქტთა შორის ისტორიული წარსულით ბანძას ერთ-ერთი გამორჩეული ადგილი უჭირავს. სოფელი კულტურის მნიშვნელოვან კერას წარმოადგენდა მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში. ბანძა იმ დროისათვის მის გარშემო მდებარე რამდენიმე სოფლის ცენტრად ითვლებოდა. იგი იყო სამეგრელოს ცნობილ თავადთა - ფაღავების საბატონოს რეზიდენცია, ფაღავებისა, „რომელთა სასახლის კარი მუდამ წარმოადგენდა განათლებისა და კულტურის კერას“ (გ. ელიავა).

ამ სოფლისა და, საერთოდ, ქართული თეატრალური ხელოვნების ისტორიაში, ერთ-ერთ ღირსშესანიშნავ მოვლენად მიჩნეულია 1873 წლის აპრილში, საქართველოში, პირველად, სოფელ ბანძაში, უდიდესი ინგლისელი დრამატურგისა და პოეტის - უილიამ შექსპირის (1564-1616 წწ.) ტრაგედიის - „ვენეციელი ვაჭრის“ წარმოდგენა სცენისმოყვარულთა მიერ.

„სამეგრელოს ამ მიმზიდველ, პატარა სოფელში ფეხადგმულმა „ვენეციელმა ვაჭარმა“, ქართული სცენური შექსპირიანას პირველი ფურცელი გადაშალა... დღეს ქართველი შექსპირისმცოდნენი კანონიერი სიამაყის გრძნობით აღნიშნავენ ამ ისტორიულ ფაქტს, რომელიც უთუოდ სპეციალურ შესწავლას იმსახურებს, რათა მომავალმა თაობამ სრული წარმოდგენა იქონიოს ჩვენი კულტურული წარსულის ამ საინტერესო მოვლენაზე“¹¹², - - წერდნენ ამ ორმოციოდე წლის წინ მწერალი როდიონ ქორქია და რეჟისორი მიხეილ გიჟიმერელი.

მე-19 საუკუნის ბანძის სამამასახლისოს ცენტრი, ტერიტორიულად, დღევანდელ სოფელ ვედიდკარში (ბანძის დიდი ველის კარი - „ველდიდკარი“) მდებარეობდა. 1875 წელს სწორედ აქ გაიხსნა საშინაო სკოლა. სკოლისა და სათემო ადმინისტრაციისთვის აუგიათ ორსართულიანი შენობა. პროფესორ ბორის ურიდიას თქმით, ამ შენობაში გაუმართავთ სცენისმოყვარულებს „ვენეციელი ვაჭრის“ წარმოდგენა. „უნდა ითქვას, რომ მოხდენილი ნაგებობა იყო სკოლის ორსართულიანი შენობაც. იგი რამდენიმე ცალკე შესასვლელის მქონე ოთახისაგან შედგებოდა, ხოლო პირველი და მეორე სართულის ორი დარბაზი ცალ-ცალკე 100 მ² მეტი ფართისა იყო, თავისი დიდი დერეფნებით. ეს შენობა, სამწუხაროდ, ჩვენი საუკუნის 70-იანი წლების დასაწყისში დაინგრა თუ დაანგრიეს“¹¹³.

„ვენეციელი ვაჭრის“ თეატრალიზებული წარმოდგენის გამართვასთან დაკავშირებით, გაზეთ „დროებაში“ გამოქვეყნდა ვინმე დ. თ.-ს წერილი, სათაურით - „შექსპირი ბანძაში“. წერილში ვკითხულობთ: „...მე დავესწარ სოფელს ბანძას, სადაც ადგენდნენ შექსპირის დრამას „ვენეციელ ვაჭარსა“, თარგმნილს უფლის დ. ყიფიანისაგან¹¹⁴. ამ ამბავმა საშინლად გამაკვირვა და სწორედ გითხრათ, ბევრი ვიციანე. უეჭველია მკითხველსაც გაუკვირდება ეს ამბავი და მე ადრევე დარწმუნებული ვარ, რომ გუნებაში ისიც

¹¹² „შექსპირიანას პირველი ფურცელი“. გაზ. „კოლხეთის ცისკარი“, #74, 23 ივნისი, 1964 წ..

¹¹³ ბ. ურიდია, სერგი დანელია, თბ., 1990, გვ. 12.

¹¹⁴ იგულისხმება დიმიტრი ივანეს ძე ყიფიანი (1814-1887 წწ.) - ცნობილი საზოგადო მოღვაწე, პუბლიცისტი და მთარგმნელი, ქართული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთი ლიდერი, „ქართული დრამატული საზოგადოების“ ერთ-ერთი დამაარსებელი. მისი თარგმანები ხშირად იბეჭდებოდა ჟურნალ „ცისკარში“, სადაც 1857 წლიდან თანამშრომლობდა.

იცინის და ამბობს: მგონი ამის დამწერს საქმე გამოლევიაო; განა არ ვიცით, რომ შექსპირის დრამა ბანძაში საძაგლობა რამ იქნებოდაო! მეც ეგრე ვფიქრობდი, ვიდრე წარმოდგენას დავესწრებოდი, მაგრამ შემდეგ წარმოდგენისა სრულიად სხვა აზრით გამოვედი“-ო¹¹⁵.

წარმოდგენა ნაჩქარევად გამართულა, „რადგანაც... ბანძაში დიდი შეკრებილება იყო, ადგილობით დღესასწაულის¹¹⁶ გამო“.

ავტორის თქმით, ბასაიოსა და შევლოხის უპირველესი როლების შემსრულებლებს წარმოდგენისთვის მზადება ორი-სამი დღით ადრე დაუწყიათ. გენერალური რეპეტიციაც ერთხელ, ისიც სახლში გაუმართავთ. „ესენი ყოველივე რომ მივიღოთ სახეში, უნდა სიმართლითა სთქვას კაცმა, რომ სწორეთ არ მოვიფიქრებდი, რომ შექსპირის დრამა, ისიც ბანძაში, ესე წარმოდგეოდა“-ო.

დამსწრე საზოგადოების დიდი მოწონება დაუმსახურებია ადვოკატის როლის შემსრულებელს - კნეინა ოლგა დადიანს. „პირველ გამოსვლაზედ, - წერს კორესპოდენტი, - ცოტათი შეკრთა, მაგრამ როდესაც კაცური ტანისამოსით გამოვიდა ადვოკატის როლში, უნდა გითხრათ, რომ სრულიად რაფაელის დიდებულს მხატვრობას ჰგავდა და ისე აღტაცებაში შევიდა ხალხი მის წარმოდგენისაგან, რომ სულ ხანგრძლივ „ბრავოს“ ყვიროდნენ და ოთხჯერ-ხუთჯერ გამოიძახეს სცენაზედ“.

ასეთია, მოკლედ, შექსპირის ქართულ სცენაზე პირველი წარმოდგენის ისტორია, რაც, თავისთავად ცხადია, თეატრალური ხელოვნების უმდიდრესი წიგნის შემადგენელი ნაწილია. 2003 წლის აპრილში შესრულდება „ვენეციელი ვაჭრის“ წარმოდგენის 130 წლისთავი. ბანძელები ემზადებიან ზეიმისთვის. საიუბილეო თარიღის აღსანიშნავად, საჭიროდ მიგვაჩნია, შეიქმნას რაიონული საორგანიზაციო კომიტეტი, რომელიც უზრუნველყოფს საიუბილეო საღამოს ჩატარებასთან დაკავშირებული საორგანიზაციო საკითხების მოგვარებას.

გაზ. „ჭყონდიდის ზარი“, #3 (7), ნოემბერი, 2002, გვ. 2.

¹¹⁵ იხ. გაზ. „დროება“, 27 აპრილი, 1873 წ.

¹¹⁶ იგულისხმება „სოფიობა-ჭკენიერობა“, რომელიც ნაადღომევეს, ახალი კვირის ორშაბათ დღეს ტარდებოდა.

დიდი აკაკი - ბანძის სტუმარი

1899 წლის 24 იანვარს სოფელ ბანძაში ჩამობრძანდა დიდი ქართველი მწერალი და საზოგადო მოღვაწე აკაკი წერეთელი. იგი დაესწრო ცნობილი ქველმოქმედი მანდილოსნის - დარია მურზაყანის ასულ ფაღავას დაკრძალვას, რომელიც 30 წლისა აღესრულა. აკაკის დიდი მეგობრობა აკავშირებდა თვით გარდაცვლილთან და მის მეუღლესთან, ცნობილ ვექილსა და საზოგადო მოღვაწესთან - მელქისედეკ (მექი) ფაღავასთან.

ვინ იყო დარია ფაღავა? რა დამსახურება მიუძღვის ერისა და ქვეყნის წინაშე ისეთი, რომ მის დაკრძალვაზე აკაკიც კი ჩამობრძანდა? იგი დაიბადა 1869 წელს სენაკის მაზრის სოფელ ზანაში. XIX საუკუნის ქართულ

პერიოდულ პრესას თუ გადავხედავთ, დარია ფაღავა ჩვენ თვალწინ წარმოჩინდება, როგორც ერის დიდი მოჭირნახულე.

აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ დარია ფაღავა, გამოჩენილ იურისტთან და საზოგადო მოღვაწესთან - ლუარსაბ ლოლუასთან ერთად, იყო ერთ-ერთი ინიციატორი 1896 წელს ქუთაისში პირველი საჯარო ბიბლიოთეკის დაარსებისა. მის სახელს უკავშირდება აგრეთვე თვალსაჩინო საზოგადო მოღვაწისა და განმანათლებლის, დეკანოზ ანტონ კეკელიას მიერ დაარსებულ ორკლასიან საეკლესიო-სამასწავლებლო სკოლასთან, 1897 წელს ბიბლიოთეკის გახსნა. მართავდა საქველმოქმედო საღამოებს და ლატარიებს. შემოსული თანხით კი ეხმარებოდა ღარიბ სტუდენტებს. დარია ფაღავას ახლო ურთიერთობა ჰქონდა ქართული სცენის უბადლო

დარია ფაღავა

ოსტატებთან - ლადო მესხიშვილთან, ვასო აბაშიძესთან, ნუცა ჩხეიძესთან. იყო შესანიშნავი ორატორი. მის მიერ 1896 წელს გელათში, გაბრიელ ეპისკოპოსის (ქიქოძის) კუბოსთან წარმოთქმული გამოსათხოვარი სიტყვა ქართული მჭევრმეტყველების ისტორიაშია შესული.

„თამარის შემდეგ, ქრონოლოგიურად, დარია ფალავა, მგონია, მეორე ქალია, რომელმაც, თავის მხრივ ქართული კლასიკური მჭევრმეტყველების ერთადერთი, მაგრამ ნამდვილად ობოლი მარგალიტი დაგვიტოვა და ეს მით უფრო საკვირველია, რადგან თვითნასწავლ ქალს ეს სიტყვა რომ წარმოუთქვამს, 26 წლისა ყოფილა“, - წერს სიმონ სხირტლაძე¹¹⁷.

ტრაგიკული აღმოჩნდა დარია ფალავას სიცოცხლე - კონსერვით მოწამლული, გულწასული გაიყვანეს ქუთაისის თეატრიდან, როცა წარმოდგენას უყურებდა.

„ყველა დააღონა ზნემაღალი, სამაგალითო ქართველი ქალის უდროოდ გარდაცვალებამ. მისი დაკრძალვის დღეს ქუთაისის თეატრმა წარმოდგენა გადადო. ჩანს, საზოგადოება გლოვობდა თავის მშვენებს“ (ს. სხირტლაძე).

დარია ფალავა ქუთაისიდან ბანძაში ჩამოასვენეს და შაურკარის სასაფლაოზე დაკრძალეს. აკაკიმ თავის გამოსათხოვარ სიტყვაში აღნიშნა, რომ დარია ფალავა იყო „ქვეყნის ერთგულ-მოყვარული, ქმარ-შვილისათვის თავდადებული, დარბაისლურად ზრდილი და საუბრის დროს ტკბილ-მოქართულე“, მოღვაწე, რომელიც „იყო ერთი უკანასკნელი ნაშთთაგანი იმ ძველებურ ქართველ ქალებისა, რომელნიც დროს და ვითარებას დღეს ჩვენთვის საოცნებოდ გაუხდია“.

ეს გამოსათხოვარი სიტყვა, ნიშნად დიდი პატივისცემისა, ილია ჩიქოვანის წერილთან ერთად, მგოსანმა თავის „კრებულში“ დაბეჭდა¹¹⁸.

ვაზ. „მახარია“, #2 (29), 2003, გვ. 3.

¹¹⁷ იხ. ს. სხირტლაძე, მჭევრმეტყველი ქართველი ქალი. წგნ. „გადანახული საგანძურადან“, თბ., 1965, გვ. 49.

¹¹⁸ 1899 წ., ტ. 3, გვ. 1.

სოფელ ბანძაში სარკინიგზო ხაზის მშენებლობის მცდელობის ისტორიიდან

რუსეთის საიმპერატორო კარს გააზრებული ჰქონდა, რომ ამიერკავკასიასა და, კერძოდ, საქართველოში სარკინიგზო მშენებლობით მოხდებოდა ამ მხარის გარდაქმნა ყველა მიმართულებით. იგი განსაკუთრებით მომგებიანი იქნებოდა ეკონომიკურ ურთიერთობათა, კერძოდ, კომერციული თვალსაზრისით, თვით რუსეთისთვისაც, საიდანაც შემოდებოდა საქონელი. საქართველო იმპერიისთვის წარმოადგენდა საქონლის გასაღების ბაზარს და ნედლეულის წყაროს. ამასთანავე, იმდროინდელი პოლიტიკური სიტუაციის გათვალისწინებით, შავი ზღვისაკენ მიმავალ გზას, რუსეთისთვის, ეკონომიკურთან ერთად, განსაკუთრებული სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობა ენიჭებოდა, ვინაიდან თურქეთის პირველი შემოტევა სწორედ ამ მხრიდან იყო მოსალოდნელი. ცნობილი საზოგადო მოღვაწე სერგეი მესხი აღნიშნავდა, რომ „ყოველი გზის მნიშვნელობა და განსაკუთრებით რკინიგზისა, იმაში მდგომარეობს, რომ ერთმანეთზე დაშორებულ მცხოვრებლებს გაუადვილოს მისვლა-მოსვლა, ადებ-მიცემა, განადვიდოს ვაჭრობა და ერთი სიტყვით შეუმსუბუქოს მათ ყოველგვარი კავშირი“¹¹⁹.

ცნობილია, რომ ფოთი-თბილისის რკინიგზის ხაზის პირველი უბანი ფოთიდან ყვირილამდე 1871 წლის 14 აგვისტოს გაიხსნა¹²⁰. ის იყო მთავარი სამიმოსვლო-სავაჭრო გზა საქართველოში, რამაც ბიძგი მისცა საგუბერნიო ქალაქებსა და მხარეებს შორის ახალი სამიმოსვლო გზების გაყვანას, ხიდების მშენებლობას, ახალი სამრეწველო-სავაჭრო პუნქტებისა და ქალაქების (სამტრედია, აბაშა, ახალსენაკი, ზესტაფონი...) წარმოქმნას და მათ ირგვლივ მოსახლეობის თანდათან დაჯგუფებას¹²¹. ახლადწარმოქმნილ პუნქტებში ვაჭრობა-მრეწველობის განვითარებამ ხელი შეუწყო ადგილობრივი და შემოტანილი პროდუქციის მე-

¹¹⁹ გაზ. „დროება“, N40, 1872.

¹²⁰ საქ. ცსია, ფ. 17, ს. 8990, ფურც. 85.

¹²¹ საქ. ცსია, ფ. 17, ს. 8990, ფურც. 92.

ტად გაგრძელებას¹²².

ფოთი-თბილისის რკინიგზის ხაზის გაყვანა, ახალი ქალაქებისა და დაბების წარმოქმნასთან ერთად, ძველ და უკვე არსებულ ქალაქებზეც ახდენდა გავლენას. მ. ნიკოლეიშვილის შეფასებით, „იწყება ამ ქალაქების სოციალურ-ეკონომიკურ და კულტურულ ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები. ისინი იწყებენ გარდაქმნას ბურჟუაზიულ ქალაქებად, მაგრამ ეს პროცესი არ ყოფილა ერთგვაროვანი ყველა ქალაქისათვის. ზოგიერთი ქალაქი, რომლებიც ხსენებული რკინიგზის ხაზის გარეთ დარჩა, დაქვეითებას იწყებს და თანდათან ჰქრებიან ასპარეზიდან. ისინი ადგილს უთმობენ ახლად წარმოქმნილ ქალაქებს, მაგრამ ამ პროცესსაც არ ჩაუვლია უმტკივნეულოდ. იწყება მათ შორის მეტოქეობა-დაპირისპირება“¹²³.

სენაკის მაზრის სოფელ ბანძაში სარკინიგზო მაგისტრალის მშენებლობის ისტორია XIX ს-ის რეფორმის შემდგომ პერიოდს უკავშირდება. ეს საკითხი დასავლეთ საქართველოს ქალაქების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარებისა და სარკინიგზო მშენებლობის ისტორიის ჭრილში საფუძვლიანად აქვს შესწავლილი მიხეილ ნიკოლეიშვილს, თავის სადოქტორო დისერტაციაში (1994 წ.), რასაც ეფუძნება არსებითად ჩვენი ნაშრომი.

ბანძა, როგორც მნიშვნელოვანი სავაჭრო-ეკონომიკური და კულტურული ცენტრი, ამიერკავკასიის რკინიგზის მთავარი მაგისტრალის გარეშე დარჩა, რამაც უარყოფითი გავლენა მოახდინა მის შემდგომ გარდაქმნასა და ზრდა-განვითარებაზე. დაქვეითდა სოფლის სამეურნეო ცხოვრება, რამაც ღრმა დაღი დაასვა მის სოციალურ-ეკონომიკურ ცხოვრებას. როგორც ირკვევა, სწორედ ეს გარემოება ჰქონდა მხედველობაში ცნობილ მწიგნობარსა და უანგარო ეროვნულ მოღვაწეს – ზაქარია ჭიჭინაძეს (1854-1931 წწ.), რომელიც 1904 წელს გამოცემულ წიგნში („ქართველი ებრაელები საქართველოში“) აღნიშნავდა: „ბანძაში ებრაელები არიან ნიჭით ისეთნივე, როგორც თვით ბანძელი ქრისტიანები. **როცა ბანძას**

¹²²საქ. ცსია, ფ. 17, ს. 8990, ფურც. 105-106.

¹²³მ. ნიკოლეიშვილი, დასავლეთ საქართველოს ქალაქების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარებისა და სარკინიგზო მშენებლობის ისტორიიდან (XIX ს. რეფორმის შემდგომი პერიოდი), ქუთ., 1994, გვ. 39-40.

რკინისგზა ასცდა, მას შემდეგ ბანძის საქმეც ცუდათ წავიდა, იგი დაგარდა თითქმის და დაკლება იწყო¹²⁴.

ამიერკავკასიის რკინიგზის ხაზის ბანძაში გაყვანას დიდი ხნის ისტორია აქვს და იგი უკავშირდება საქართველოს ერთ-ერთ უმთავრეს ქალაქ ქუთაისში სარკინიგზო მშენებლობის დაწყებაზე საკითხის დასმას და მის განხორციელებაზე ზრუნვას. დიდი მცდელობის მიუხედავად, აღნიშნავს მ. ნიკოლეიშვილი, დასავლეთ საქართველოს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ქალაქი ქუთაისი მაინც დარჩა რკინიგზის მთავარი მაგისტრალის გარეშე, თუმცა ეს საკითხი დღის წესრიგიდან არ მოხსნილა, რასაც, ალბათ, ის გარემოება განაპირობებდა, რომ პირვანდელი პროექტი ამიერკავკასიის რკინიგზის ხაზის სწორედ ქუთაისში გაყვანას ითვალისწინებდა¹²⁵. სხვადასხვა მიზეზების გამო ამ პროექტის შეცვლით ქუთაისს ასცდა რკინიგზის მთავარი ხაზი, რაც ქალაქს ეკონომიკური ცხოვრების დაქვეითებას უქადდა. ცნობილ პუბლიცისტსა და საზოგადო მოღვაწეს - ნიკო ნიკოლაძეს კარგად ჰქონდა გააზრებული ის სავალალო შედეგი, რაც უნდა მოჰყოლოდა რკინიგზის გარეშე საქართველოს მეორე ქალაქის დატოვებას. 1869 წელს „პეტერბურგის უწყებებში“ იგი აქვეყნებს სპეციალურ წერილს და მოითხოვს, რომ სარკინიგზო მაგისტრალს გაეწეოთ მჭიდროდ დასახლებულ პუნქტებში: ფოთიდან ძველი სენაკის, ბანძის, ხონის, ქუთაისის, გოდოგან-სიმონეთის გავლით – ყვირილამდე¹²⁶. ნიკო ნიკოლაძის აღნიშნული წერილი არის პირველი, ჩვენთვის ცნობილ პუბლიკაციებს შორის, სადაც საუბარია რკინიგზის ხაზის სოფელ ბანძაში გაყვანის აუცილებლობაზე; თუმცა ეს მოთხოვნა მაშინ არ დაკმაყოფილდა. ნაკლებად დასახლებულ და სუსტი ეკონომიკური პოტენციალის მქონე დასახლებულ პუნქტებში რკინიგზის ხაზის გაყვანამ უარყოფითად იმოქმედა სწორედ ძველ სენაკზე, ბანძაზე, ხონსა და ქუთაისზე.

1873 წელს ნიკო ნიკოლაძე წერდა: „ქალაქ ქუთაისის მოსახლეობა ყოველდღიურად სულ უფრო ხმამაღლა აცხადებს საჩი-

¹²⁴ იხ. **ზ. ჭიჭინაძე**, ქართველი ებრაელები საქართველოში (მეორე გამოცემა), გამოსაცემად მოამზადა და ბოლოსიტყვაობა დაურთო ვახტანგ ჩიქოვანმა, თბ., 1990, გვ. 66.

¹²⁵ მ. ნიკოლეიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 41.

¹²⁶ ნ. ნიკოლაძის არქივი, საბ. 31/17-24; გაზ. „იმერეთი“, N150, 1911; მსჯელობისათვის იხ. მ. ნიკოლეიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 42-43.

ვარს ვაჭრობისა და ამ ქალაქის ეკონომიური მნიშვნელობის არაჩვეულებრივი დაქვეითების გამო. რკინიგზის გახსნით, რომელმაც ქალაქს 7,5 ვერსით აუხვია გვერდი, ქუთაისმა თანდათან დაიწყო დაცარიელება, დაქვეითება და უმთავრესად სავაჭრო და სამრეწველო ქალაქი დაეშვა მესამე ხარისხოვან ადმინისტრაციული ცენტრის დონემდე. სახლები სანახევროდ დაცარიელდა, - ძველმა ფასებმა ორჯერ და სამჯერ დაიწია. მაღაზიები უიმედოდ ელოდებოდა ნისიად მყიდველებს და მთელი ქალაქის ცხოვრება ტრიანგლებს სასამართლო და საპოლიციო სამმართველოების ან მრავალრიცხოვანი აუქციონერების ირგვლივ...“¹²⁷. ქუთაისის ეკონომიური მნიშვნელობის დაქვეითების ნიკოლაძისეული დახასიათება შეიძლება განზოგადდეს ამიერკავკასიის რკინიგზის მთავარი მაგისტრალის გარეშე დარჩენილ სავაჭრო ცენტრებზეც. ფოთი-თბილისის ხაზის საგუბერნიო ქალაქიდან 8 კმ-ის დაშორებით გაყვანამ სასიკვდილო ლახვარი ჩასცა ქუთაისს. როდესაც აბაშამ და ახალსენაკმა დაიწყო აღორძინება, ეს პუნქტები ბანძის სერიოზული კონკურენტები შეიქნა. ძველი სენაკის ნაცვლად ახალსენაკი დაწინაურდა, ძველ აბაშას აბაშა ჩაენაცვლა, ორპირს – სამტრედია, რედუტ-კალეს (ყულევს) - ფოთი და ა. შ.

რეფორმისშემდგომი პერიოდის დასავლეთ საქართველოში ცალკეულ დასახლებულ პუნქტებს შორის დაწყებული მეტოქეობის, ახლადწარმოქმნილ და „ძველ“ ქალაქებს შორის შექმნილი დამოკიდებულების საერთო სურათი ნათლად არის ნაჩვენები 1888 წელს გაზეთ „ივერიაში“ გამოქვეყნებულ პუბლიკაციაში, სადაც ვკითხულობთ: „დაუწყნარებელი ბრძოლა დაიწყო მასაქეთ, რაც ფოთი-თბილისის რკინიგზა გაიყვანეს... ამ გზაზე რკინიგზის მმართველობამ განზრახ შეცდომით, თუ სხვა მიზეზით გვერდი აუქცია რიონის ხეობაზე გამწკრივებულ დაბა-ქალაქებს: რვა ვერსზე მიატოვა ქუთაისი, ოთხ ამდენ მანძილზე ხონი, სამს ვერსზე სუჯუნა და აგრეთვე ძველი სენაკი. გზის ასეთმა მიმართულებამ კინაღამ სული ამოართვა ქუთაისს. ხონს მოაკლო ის, რასაც შესძენდა, შიგ რომ გაეგლო რკინიგზას. დაეცა ძველი სენაკი და ორპირი, რის შედეგად გაიზარდა სამტრედია, აბაშა, ახალი სენაკი,

¹²⁷ ნ. ნიკოლაძე, თხზულებანი, ტ. I, გვ. 559.

ფოთი“¹²⁸.

წერილის ავტორი გულისტკივილით დასძენს, რომ ამ ქალაქებს, რომელთა კეთილდღეობაც დამოკიდებული იყო ამიერკავკასიის რკინიგზის მმართველობაზე, მოაკლდათ ის, რაც ახლებს მიემატათ, რადგან გზას მგზავრი უნდა მოჰყოლოდა, მგზავრს ვაჭრობა, ვაჭრობას ხალხი, მერე სკოლა, სასამართლოები, აფთიაქები და ამ დაწესებულებათა მოსამსახურენი. ძელი სენაკის, მარტვილისა და სუჯუნის მესვეურები მაინც იმედოვნებდნენ წარსული დიდების დაბრუნებას¹²⁹. რკინიგზის მაგისტრალის ქუთაისიდან პირდაპირ ხონში და აქედან ძველ სენაკში გავლით ხონი ერთიორად გაიზრდებოდა, რომელსაც ლეჩხუმისა და ცხენისწყლისპირას მდებარე იმერეთ-სამეგრელოს მოსახლეობა მოაწყდებოდა. ვინ მოთვლის, რამდენი მლოცველი და მნახველი მოუვიდოდა მარტვილს, აუარებელ მგზავრს მიიღებდა ნაქალაქევის მადნეული წყლები, რომელიც ქვემო იმერეთის ესენდუკი გახდებოდა. სენაკის მაზრის სიმინდი სულ ძველ სენაკს მოაწყდებოდა, მაგრამ რადგან ეს ასე არ მოხდა, ხსენებული დაბა-ქალაქები ერთიმეორეს გადაემტერა¹³⁰.

ამიერკავკასიის რკინიგზის ახალი მიმართულებით გაყვანის საკითხი დღის წესრიგში მოგვიანებითაც დადგა. კერძოდ, 1911 წლის 19 თებერვალს ქუთაისის ქალაქისთავი ი. ჩიქოვანი გზათა მინისტრისადმი გაგზავნილ დეპეშაში ითხოვდა შავი ზღვის რკინიგზის ზუგდიდიდან ქუთაისის მიმართულებით გაყვანას. მოხსენებით ბარათში დაწვრილებით არის ჩამოყალიბებული ქუთაისის თვითმმართველობის აზრი შავი ზღვის რკინიგზის მეორე მიმართულების შესახებ. აგვისტოს მეორე ნახევარში ქალაქის საბჭოს გადაწყვეტილებით ქალაქის თავმა მეფისნაცვლის მოადგილეს, სენატორ ვაცეცს გადასცა ვრცელი მოხსენებითი ბარათი, შავი ზღვის რკინიგზის მეორე მიმართულების პროექტის ესკიზთან ერთად. აღნიშნული პროექტი ითვალისწინებდა შავი ზღვის რკინიგზის ახალი მიმართულების გაყვანას სადგურ რიონიდან, რიონის ხიდისა და მდინარის მარჯვენა ნაპირის გავლით, 7 ვერსის შემდეგ

¹²⁸ გაზ. „ივერია“, N159, 1888.

¹²⁹ იქვე.

¹³⁰ გაზ. „ივერია“; მსჯელობისათვის იხ. **მ. ნიკოლეიშვილი**, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 120-121.

გზა შედიოდა ქუთაისში, ხოლო აქედან გზა მიემართებოდა ჩრდილო-დასავლეთის მიმართულებით. მე-11 ვერსზე გზა კვეთდა მდ. წყალტუბოს, გაივლიდა სოფ. წყალტუბოში, შემდეგ გზა კვეთდა მდინარეებს - გუბისწყალს და ზემო კუხს. გაივლიდა სოფლებს - კუხს, ივანდიდს, ქარჩხაბს, ხონს, საწულუკიძეოს, ნახახულევს, მათხოჯს და კონტუათს. 31-ე ვერსზე გზას უნდა გადაეკვეთა მდ. ცხენისწყალი, შემდეგ მდ. ნოღელა, გაეგლო სოფლები - ლეციცხვაიე, ნაგვაზაო, მარტვილი, ლეხაინდრაო, ნოჯიხევი, ურიაკარი (ასე ერქვა ბანძის ცენტრალურ უბანს, სადაც ებრაელები სახლობდნენ - ი. კ.) და სხვ. მე-40 ვერსზე გზა გადიოდა მთაგორიან ადგილებზე¹³¹.

ქუთაისის ქალაქის თავის მოხსენებითი ბარათის პასუხად გზათა მინისტრი იტყობინებოდა, რომ ი. ჩიქოვანის შუამდგომლობა ვერ დაკმაყოფილდებოდა რამდენიმე გარემოების გამო. ერთ-ერთ მიზეზად დასახელებული იყო ის, რომ შავი ზღვის რკინიგზის ქუთაისზე გაყვანით განსახორციელებელი ფართო მასშტაბის სამუშაოები დიდ ხარჯებთან იყო დაკავშირებული, გზათა სამინისტროს კი ამ მიზნით თანხების გამოყოფა ეძნელებოდა. ამასთანავე, მართალია, ახალი მიმართულებით რკინიგზის სიგრძე 19 ვერსით მცირდებოდა, მაგრამ სამაგიეროდ 46 ვერსით მატულობდა ახლადგასაყვანი გზის სიგრძე. გასათვალისწინებელი იყო ის გარემოებაც, რომ ამ გზას მთაგორიან ადგილებზე უნდა გაეგლო, რაც გვირაბების გათხრას საჭიროებდა¹³².

საკითხის შესწავლის თვალსაზრისით საინტერესოა ჩემ მიერ ჩაწერილი გადმოცემაც: ბანძაში რკინიგზის მაგისტრალის გაყვანის პროექტს სოფლის საზოგადოების არისტოკრატიულმა ნაწილმა - თავადმა ფაღავებმაც წინააღმდეგობა გაუწიეს, რადგან რკინიგზის ხაზს მათ მამულებზე უნდა გაეგლო. ცხადია, ფაღავების ასეთი პოზიცია ხელს უშლიდა დასახელებული პროექტის განხორციელებას. ფაღავები ფიქრობდნენ, რომ რკინიგზის ხაზის გაყვანით ისინი მიწის გარკვეულ ნაწილს დაკარგავდნენ. ამასთანავე, მათი აზრით, რკინიგზა ხელს შეუწყობდა ბანძასა და მომიჯ-

¹³¹ ქუთაისის ისტორიული არქივი, ფ. 108, ს. 4025, ფურც. 5-7; გაზ. „კოლხიდა“, 27 აგვისტო, N122, 1911; მსჯელობისათვის იხ. მ. ნიკოლეიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 70.

¹³² მ. ნიკოლეიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 72.

ნავე სოფლებში საქონლის ქურდების მომრავლებას, რომლის ნაკლებობასაც სოფელი არც მანამდე უჩიოდა¹³³.

ასე ჩავარდა შავი ზღვის რკინიგზის მეორე მიმართულების გაყვანის პროექტი XX ს-ის ათიან წლებში. პროექტის განხორციელებას არც შემდგომ ეწერა ბედი, რადგან სულ მალე, 1914 წელს იფეთქა მსოფლიო ომმა, ქვეყანა ომის ქარცეცხლში გაეხვია და რკინიგზის ხაზის გაყვანაზე ფიქრისთვის არავის ეცადა.

ჟურნ. „დისკუსია“, №4-5, 2020: გვ.13-16 (ელ. ვერსია).

¹³³მთხრობელი **ხუტა დავითის ძე კოკაია**, ჩემი მასალებიდან, საველე დღიური N2. გადმოცემა ჩაწერილია სოფ. ბანძაში.

ქალთა 1916 წლის დემონსტრაცია ბანაკში

I მსოფლიო ომმა ქვეყანაში შექმნილი მდგომარეობა სამეურნეო თვალსაზრისითაც გაამწვავა, რაც მუშათა კლასის ყველაზე ჩამორჩენილი ფენების უკმაყოფილებას იწვევდა. გაფიცვებს ადგილი ჰქონდა 1916 წელს საქართველოს ცალკეულ ქალაქებსა და სოფლებში, რასაც მოჰყვა სავაჭრო და სამრეწველო დაწესებულებებში სამუშაოების გაჩერება. ს. ჩხარტიშვილის თქმით, „სასურსათო პროდუქტების მწვავე ნაკლებობის ნიადაგზე 1916 წლის ზაფხულსა და შემოდგომაზე საქართველოსა და ამიერკავკასიაში ადგილი ჰქონდა სერიოზულ მღელვარებებს. მრეწველობის დაცემის, სოფლის მეურნეობის გაჩანაგების, ტრანსპორტის მოშლის გამო შემცირდა ქალაქებისა და მუშათა დაბების სურსათით მომარაგება, ხოლო ზოგჯერ სრულებით შეწყდა, მინიმუმამდე იქნა დაყვანილი სოფლის მომარაგება პირველი მოთხოვნილების სამრეწველო საქონლით. კატასტროფულად დაეცა მანეთის ღირებულება. ქვეყანაში გაძლიერდა სპეკულაცია. ფასები ზღაპრულად გაიზარდა. ბევრი პირველი მოთხოვნილების საგანი სრულიად გაქრა ბაზრიდან. დაირღვა ყოველგვარი შეფარდება ხელფასსა და პროდუქტის ფასებს შორის“¹³⁴.

მუშახელის არმიაში მასობრივად გაწვევის შედეგად მნიშვნელოვნად შემცირდა ნათესების ფართობი. ადგილი ჰქონდა შიმშილით სიკვდილის შემთხვევებსაც. ფქვილის უქონლობის გამო რამდენიმე დღის განმავლობაში არ ცხვებოდა პური. როგორც აღვნიშნეთ, მშრომელი მასების გაჭირვებამ ივნისის ბოლო რიცხვებში უკიდურესობამდე მიაღწია. პირველი მოთხოვნილების საგნების ნაკლებობისა და სიძვირის ნიადაგზე საყოველთაო სახალხო მღელვარებას და გამოსვლებს ადგილი ჰქონდა სენაკის მაზრის სოფლებში - სენაკში, სუჯუნაში, სალხინოში, თამაკონში, ბარდასა და ჟინოთაში.

ცნობილია, რომ ამ წელს მოხდა აგრეთვე ბანძელ ქალთა მღელვარება და ქუჩებში გამოსვლა. ჩემს არქივში ინახება იმ ადამიანთა მოგონებები, რომელთაც ახსოვთ მათი მშობლების მონა-

¹³⁴ს. ჩხარტიშვილი, რევოლუციური მოძრაობის ისტორიიდან საქართველოში (1914-1917 წ. მარტი), თბ., 1957, გვ. 123.

ყოლი ბანკაში მაშინ განვითარებული მოვლენების შესახებ. „სოფლის ცენტრში - ურიაკარში შეკრებილმა ქალებმა დაიწყეს ბანკელ ებრაელთა და მეგრელთა სავაჭრო-სასურსათო დუქნების დარბევა. ამტვრევდნენ კარებს, სარკმლებს, დუქნებში შეჭრილებს გამოჰქონდათ ფართლეული და სურსათ-სანოვაგე. ასეთი საქციელი გამოწვეული იყო მაშინ გამეფებული სიდუხჭირით“, - ვკითხულობთ მოგონებაში, რომელიც 1996 წელს ჩამიწერია ქიონია (ქენია) ივანეს ასულ სიგუა-კეკელიასაგან (დაბადებული 1918 წელს, მცხოვრები სოფ. ბანდაში). „ჯოხებით, ხელკეტებით შეიარაღებული ქალები საცხოვრებელნი იტაცებდნენ ფქვილს და გამომცხვარ პურს“, - გვიამბო მხცოვანმა პედაგოგმა ნოდარ პატარაიამ, ბაბუამისისგან - ნიკო ქაქაბისაგან (პატარაია) გაგონილი.

წინა დღეს - 15 ივლისს, მეზობელ სოფელ ნოქალაქევში თავი მოიყარა ახლომახლო სოფლებიდან ჩამოსულმა 500-ზე მეტმა კაცმა. პოლიციასა და მღელვარებაში მონაწილეთა შორის ატეხილი სროლის შედეგად დაიჭრა და დაიღუპა 11 ადამიანი. პოლიციური რეპრესიული ღონისძიებებით შეუძლებელი აღმოჩნდა უკიდურესობამდე მიყვანილი ხალხის მასების გამოსვლების ჩახშობა. საგულისხმოა ის გარემოება, რომ მოსახლეობის სტიქიური გამოსვლების მიზეზი მარტოოდენ პირველი მოთხოვნების საგნების სიძვირე და შიმშილი არ ყოფილა. „ამ სტიქიურ გამოსვლებში აქა-იქ გამოირჩეოდა ორგანიზებული გამოსვლების ცდებიც ომის, როგორც გაჭირვების მთავარი მიზეზის, დაუყოვნებლივი შეწყვეტის მოთხოვნით“¹³⁵.

ქალთა 1916 წლის დემონსტრაცია ბანკის ისტორიის უცნობი, თუმცა მნიშვნელოვანი და საინტერესო ფურცელია.

გაზეთი „მარტვილი“, #12, 24 ნოემბერი, 2020, გვ. 12.

¹³⁵ ს. ჩხარტიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 132.

**რა მოხდა 1924 წელს სოფელ ბანძაში?
(აგვისტოს აჯანყებიდან 90-ე წლისთავის გამო)**

**„აბაშის პირას ცოტნეს გულის კაცები დახვრიტეს.
დახვრიტეს თამამად, გაბედულად, უსინდისოდ...“
ვარლამ კეკელია**

1924 წლის აგვისტოს აჯანყებამ განსაკუთრებული ძალით იფეთქა დასავლეთ საქართველოს რაიონებში. ამ მხრივ სენაკის მაზრაც გამოირჩეოდა. აქ შეიქმნა რამდენიმე ცხელი წერტილი. ერთ-ერთი მათგანი იყო სოფელი ბანძა (დღევანდელი მარტვილის რაიონი).

მიუხედავად იმისა, რომ 1924 წლის აგვისტოს აჯანყებიდან 90 წელია გასული და მისი უშუალო მომსწრე სოფელში თითქმის არავინ არის, მოსახლეობის ხსოვნაში დარჩენილია და დღესაც ცოცხლობს გადმოცემა აჯანყებულთა ვინაობისა და თავად აჯანყების მიმდინარეობის შესახებ.

წინამდებარე სტატია აგვისტოს აჯანყების საკითხებზე ქართულ ისტორიოგრაფიაში არსებული ხარვეზის შევსების მოკრძალებულ ცდას წარმოადგენს. მასში შესწავლილი და გადმოცემულია სენაკის მაზრის სოფელ ბანძისა და მისი მეზობელი სოფლების მკვიდრთა დახვრეტისა და წამების ის საშინელი ფაქტები, რასაც ადგილი ჰქონდა 1924 წლის აგვისტოს მიწურულს.

ბანძის აჯანყებაში, ისევე როგორც მთელ საქართველოში, საზოგადოების ყველა სოციალური ფენა მონაწილეობდა, კერძოდ: თავად-აზნაურობა, სამღვდელოება, ვაჭართა კლასი, გლეხობა, ინტელიგენცია. „შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ აგვისტოს აჯანყება ვინმემ გადაწყვიტა, ან მისი თავიდან აცილება ვინმეს შეეძლო და არ ინდომა... ჭეშმარიტად რომ აჯანყება თავისით მიდიოდა, ის მიდიოდა ხალხში გამეფებულის სულისკვეთებისაგან, როგორც ორთქლი წყლიდან, წვიმა-ღრუბლიდან, ალიცეცხლიდან“-წერდა აჯანყების ერთ-ერთი აქტიური მონაწილე, გამოჩენილი ქართველი პოლიტიკური და საზოგადო მოღვაწე

შალვა ამირეჯიბი¹³⁶.

აჯანყება დაიწყო 28 აგვისტოს, მარიამობა ღამეს. ამდროს ბანძის კლუბში მიმდინარეობდა წარმოდგენა. წარმოდგენის დამთავრების შემდეგ ატყდა სროლა. მეორე დღეს, თითქმის ყველა ოჯახში, საგუშაგოზე შეიარაღებული მენშევიკები იდგნენ. მათ საბჭოთა ხელისუფლება დამხობილად გამოაცხადეს და მთელი ძალაუფლება დროებით მთავრობას გადასცეს. მენშევიკებმა სცადეს ლ. კიკალიშვილის დაპატიმრება, მაგრამ ვერ მოახერხეს. იგი **რემა ქაქუჩაიასთან** ერთად გაიქცა. პატიმრობაში აიყვანეს **იულონ პატარაია, იაკობ იზრელაშვილი** და სხვები.

აჯანყებას ხელმძღვანელობდნენ სახალხო გვარდიის ოფიცერი, წმინდა გიორგის ჯვრის ოთხგზის კავალერი, I მსოფლიო ომისა და კოჯორ-ტაბახმელის ბრძოლების მონაწილე **დავით გიორგის ძე კოკაია** (1890-1937), ძმები ვიქტორ და მიხეილ კონსტანტინეს ძე კეკელიები.

სოფლის ცენტრში, ბანძელი დიდვაჭრის - ელო აჯიაშვილისთვის ბოლშევიკების მიერ ჩამორთმეულ და მათ შტაბად ქცეულ, აგურის ორსართულიანი სახლის თავზე, 29 აგვისტოს, გამთენიისას, დამოუკიდებლობის დროშა ფრიალებდა, დროშა, რაც მთელს მაზრაში ცნობილი პედაგოგის - მიხეილ ანტონის ძე კეკელიას სახლში, თავისუფლებისათვის გულანთებული ქალიშვილების - ციცუ კეკელიასა და ელისაბედ ჩიხლაძის მიერ წინა დამით იყო შეკერილი.

მაგრამ აჯანყება მალე ჩაახშო ცენტრიდან ალექსანდრე (საშა) გეგეჭკორის ხელმძღვანელობით ჩამოყვანილმა და ადგილობრივმა შეიარაღებულმა ძალებმა. კომუნისტებმა ამჯერადაც ნაცად ხერხს მიმართეს - დაიწყო საშინელი ტერორი, აჯანყებულთა დაპატიმრება, დახვრეტა და გადასახლება. დაპატიმრებულები ებრაელთა სინაგოგაში გამოამწყვდიეს.

ბანძის აჯანყებაში მონაწილეობდნენ: **გუგუ სოლომონის ძე ხაინდრავა, ლავრენტი კოსტას ძე გვილავა, თომა ტაიას ძე გაბუნია, იულიანე გვადას ძე ბახია, ძუკუ ერასტოს ძე გაბუნია, ხარიტონ რემას ძე ხაინდრავა, ძუკუ ივანეს ძე გაბუნია, სევერიანე პეტ-**

¹³⁶ ციტირება იხ. გ. შალამბერიძე, 1924 წლის აჯანყება. ჟურნ. „არტანუჯი“, #2-3, 1994, გვ. 9.

რეს ძე კვანტალიანი, კოლია დომენტის ძე ხაინდრავა, სარდიონ გეგეჭკორი, იონა დავითის ძე ხაინდრავა, ლევათი ჯიშკარიანი (ლენხაინდრაფო-ონოდიის თემში), გიორგი ხაფავა, ბათლომე ლუკას ძე ჭოჭუა, ძორგო ლევარსას ძე გაბუნია, დათიკო გიორგის ძე კოკაია, მიხეილ კოსტას ძე კეკელია, ანდრო სესის ძე კეკელია, ტარასი ანტონის ძე ეჯიბია, გიორგი ალექსანდრეს ძე ფადავა, ბაგრატ კოსტას ძე კეკელია, პლატონ მიხეილის ძე გაბუნია, ექვთიმე ისიდორეს ძე ფანცულაია (45 წლის, გლეხი, ბანძა), ვარლამ ექვთიმეს ძე ფანცულაია, ერასტი მაქსიმეს ძე კეკელია, ვარლამ მაქსიმეს ძე ფადავა, მეტია პეტრეს ძე ფადავა (30 წლის, ყოფილი აზნაური, დარიბი, დაუოჯახებელი, ბანძა), გაიოზ ტარიელის ძე ფადავა, სევერიანე ნიკოლოზის ძე კეკელია, კონსტანტინე მიხეილის ძე კეკელია, დავით მიხეილის ძე კეკელია, ევგენი ივანეს ძე ფოჩხუა, არსენ ვარლამის ძე ყურუა, სამსონ გიორგის ძე პატარაია, ვასილ ივანეს ძე პატარაია, მაჭუ დავითის ძე ქაჯაია, ანდრია გიატის ძე სართანია, ხუტუ ევგენის ძე გოგინავა, ბუნუ კოსტას ძე გაბუნია, დავით იასონის ძე ფადავა, სევერიანე ბასილის ძე ესვანჯია (ესენი ბანძის თემიდან), პარმენ დიმიტრის ძე შელეგია, აკაკი ბახვას ძე შელეგია, ჭიჭიკო ერმინეს ძე ანჯაფარიძე, ილია იოსების ძე ანჯაფარიძე (40 წლის, აბედათი), ილია სტეფანეს ძე ლომია (46 წლის, გლეხი, აბედათი), ალექსანდრე უთუს ძე მიქავა, ჯონდი უთუს ძე მიქავა, პარმენ კოსტას ძე ჩიქოვანი, ანდრო ნესტორის ძე ყურუა, პეტრე ფაჩუაშვილი (ჯოლო-აბედათის თემიდან)¹³⁷. აჯანყებულთა შორის იყვნენ აგრეთვე მამა ერმინე ანჯაფარიძე, ძმები ბარდლა და ძიკი მაისაიები, ჭიკვიტი შელეგია, ნინა გაბუნია, ძუკუ ხაფავა, გაიოზ ფადავა, ალექსანდრე ჩაბრავა, შალვა გაბუნია და სხვები.

აჯანყებულთა ერთმა ნაწილმა შეძლო ტყვეობიდან თავის დაღწევა. აი, რას წერდა ამის შესახებ გურამ გაბუნია: „...ბანძის ებრაელთა სინაგოგაში დამწყვდეული, საქართველოს თავისუფლებისათვის მებრძოლი პატრიოტების დაცვის ხელმძღვანელობა დაკისრებული ჰქონდა ამბაკო შეროზიას¹. მან მცველები დაათრო უგონოდ (თავად განთქმული თამადა იყო და მოხუცებულობის

¹³⁷ საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი 14, აღწერა 2, საქმე 42, ფურცელი 40.

დროსაც მთვრალი არავის უნახავს), ნაშუაღამევს გააღო სინაგოგის შენობის კარები და მიმართა პატიმრებს - თავს უშველეთ, გაიქცეთო. მას არ დაუჯერეს - ალბათ იფიქრეს, რომ გვატყუებს, გაქცევას დაგვაბრალებს და დაგვხვრეტენო. მან რამდენჯერმე მიმართა მათ: თქვენი კაცი ვარ, ჩემს თავზე ვიღებ ყველაფერს, თავს უშველეთო. ამაყმა გიორგი გაბუნიამ გაქცევა არ იკადრა (ალბათ ფიქრობდა ცხონებული, რა დანაშაული მაქვს ისეთი, რომ გავიქცეო). სინაგოგიდან მხოლოდ ძორგო გაბუნიამ, აქვსენტი გაბუნიამ, ალექსანდრე ჩაბრაგა და შალვა სოსრანის ძე გაბუნიამ გამოვიდნენ დიდი ხვეწნის შემდეგ. ამბაკომ მათ წინადადება მისცა, თავი შეეფარებინათ მიხა ზედანიას ტყეში...

ნოე (კიწი) ფაღაფა და პატარა ბაბო დადიანი

მიხა ზედანიას სიძე გვეგვე და მისი მამა - გიორგი გაბუნიამ დარჩნენ სინაგოგაში პატიმრებად... ამის გამო მიხა ზედანიას კარ-მიდამოს და შემოგარენს არავინ შეამოწმებდა. გაქცეულებიც ასე მოიქცნენ. მიხა ზედანიას ეს როგორ გამოეპარებოდა და რამდენიმე თვე ინახავდა გაქცეულთ მის ტყეში. მას შემდეგ, როცა თბილისიდან მოვიდა ბრძანება დახვრეტის შეჩერების შესახებ, ყველანი გააპარა საიმედო ადგილებში...

გაქცევის ამბავმა შეაზანზარა სენაკის მთელი მაზრა. უმალ დააპატიმრეს ამბაკო შეროზია (მუშაობდა ბანძის მილიციის უფრო-

სის მოადგილედ) და რა თქმა უნდა, „მშობლიური პარტიიდან“ გარიცხეს. რაღაც სასწაულებრივად გადაურჩა დახვრეტას. ესეც კირილე ყარამანის ძე გაბუნიას წყალობით. კირილეს სიძე (დის - ნასტა გაბუნიას მეუღლე) ლეონტი კარტოზია სენაკის მაზრის უფროსი იყო². კირილეს ხვეწნა-მუდარა შეისმინა სიძემ. პატიმრობის შემდეგ ამბაკო დაბრუნდა ბანძაში... და დაიწყო ბავშვობაში ნასწავლი ხელობა - ხარაზობა (კერავდა ე. წ. უძიროებს). შუშუს და

ამბაკოს შეეძინათ 7 შვილი¹³⁸. შემდეგ, წლების მანძილზე, ამბაკო შეროზია ბანძის მომდერალთა გუნდის წევრი იყო.

ბანძის სინაგოგა

აჯანყებულთა ერთი ნაწილი გაიქცა სვანეთის მიმართულე-ბით. მათ შორის იყვნენ - დავით გიორგის ძე კოკაია, ბაგრატ (ძორ-გო) გაბუნია, გაიოზ ფაღავა, ძუკუ ხაფავა, ძმები - მისხა და ბიქტორ კეკელიები, ჯონდი მიქავა და სხვები. ბანძის რაიონში აჯანყე-ბულთა დაპატიმრებას ხელმძღვანელობდნენ ლუკა კიკალიშვი-ლი, ზოსიმე ზარქუა და იულონ პატარაია.

შურისძიებამ სოფელში, ისევე, როგორც მთელს საქართვე-ლოში, საშინელი ხასიათი მიიღო. აი, რას წერდა ამის შესახებ ცნობილი მეცნიერი, რუსთველოლოგი გაიოზ იმედაშვილი: „სა-ქართველოს კონკისტადორებით მიესივნენ და ნამდვილი კანი-ბალური ღრეობა გამართეს. ხელფეხშეკრულები, ერთმანეთზე გა-დაბმული ქართველები, ყოველგვარი დანაშაულის გარეშე, სასაკ-ლაოზე მიჰყავდათ და როგორც მოუხდებოდათ, ისე ხოცავდნენ - არა კანონით დადგენილი წესითა და იარაღით, არამედ ისეთი წვა-ლებით, შეურაცხყოფით და დაუნდობლობით, როგორადაც ჩვენ-ში ცხოველებსაც არა ჰკლავდნენ. ასე მოხდა სამეგრელოს დაბა-სოფლებში გეგეჭკორის ხელმძღვანელობით, იმერეთ-ზესტაფონ-

¹³⁸ გ. გაბუნია, დაუჯერებელი ვაჟკაცობა. გაზ. „ჭყონდიდი“, #71 (7388), 22 ივნისი, 1991, გვ. 2.

ში ტალახადის ხელმძღვანელობით, კახეთში - თელავ-სიღნაღში ვარამაშვილის ხელმძღვანელობით“¹³⁹.

დავით კოკია (1890-1937 წწ.) -
აჯანყების ერთ-ერთი მონაწილე

სენაკის მაზრის კომუნისტური რაზმის მეთაური დავითია თავის მოხსენებაში აცხადებდა: „თვითეულ კომუნისტს გვწყუროდა ღვინოსავით გვესვა აჯანყებულთა სისხლი“-ო¹⁴⁰. ბანძაშიც იგივე მოხდა: კომუნისტებმა ადგილობრივი ვაჭრებისაგან წართმეული თოკებით შეუკრეს ხელები სინაგოგაში გამომწყვდეულ პატიმრებს, ერთმანეთზე გადააბეს და გაუყენეს ახალსენაკის გზას, სადაც, საშა გეგეჭკორის ბრძანებით, თავი უნდა მოეყარათ სენაკის მაზრაში დაპატიმრებულ აჯანყებულთათვის. თითქოს, იქ უნდა მომხდარიყო მათი დაკითხვა და გასამართლება. ფაქ-

ტობრივად, აჯანყებულთა ბედი წინასწარ იყო გადაწყვეტილი: შეიარაღებულმა ბადრაგებმა (ზოსიმე ზარქუა, ელისე ურიდია, პ. გაბუნია, იულონ ძაგანია, იულონ პატარაია, სიკო დიხამინჯია, ლუკა ჯღამაია...) იცოდნენ, რომ პატიმრები გზაზე უნდა დაეხოცათ...

და მართლაც, სოფლის ბოლოში, ლეპატარეში, მდ. აბაშის მარჯვენა ნაპირას, ჯოლო-ნოქალაქენის საზღვართან, ისინი დახვრიტეს და საერთო სამარეში ჩაყარეს. იმ ადგილს ადგილობრივი მოსახლეობა დღესაც **კოჩგენავიას** ეძახის. აქ დახვრიტეს კიწი, გრიშა და ვანო ფალაგები, გიორგი და გვეგვე გაბუნიები, ერმილე და ჭიჭიკო ანჯაფარიძეები, ბარდლა და ძიკი მაისაიები, ჭიკვიტი შელეგია...

ხალხი განსაკუთრებით აღაშფოთა აჯანყების ახალგაზრდა მონაწილის - ჭიკვიტი შელეგიას ბედმა. იგი აბედათელი იყო. მამა რომ გარდაეცვალა, დედა ცოლად გაჰყოლია თანასოფელელ სიკო

¹³⁹ „ლიტერატურული საქართველო“, 25 აგვისტო, 1989, გვ. 3.

¹⁴⁰ პ. სურგულაძე, 1924 წლის აგვისტოს აჯანყება საქართველოში. 28 აგვისტო, 1990, გვ. 4.

ჯანჯღავას, რომელთანაც იზრდებოდა ჭიკვიტი. დამთავრებული ჰქონდა ხონის სემინარია. ის განსაკუთრებული სილამაზითა და ნიჭიერებით გამორჩეული ახალგაზრდა ყოფილა. ჯალათის მიერ ნასროლი ტყვია ჭიკვიტის მკლავზე მოხვდა, თოკი გაწყდა და მაშინ, როცა ჯალათები დახოცილთა დასამარხად საჭირო ბარ-ნიჩბების მოსატანად სოფელში მობრუნებულან, დაჭრილმადატაროებული სიმინდის ყანებში ხოხვით მიაღწია იქვე, ახლოს მდებარე წყაროსთან (ტარჩენის შენაკადია) და დაჭრილი დაეწაფა წყაროს წყალს, მაგრამ ტყვიას მაინც ვერ გადაურჩა: სისხლის ნაკვალევით მიაგნეს და იქვე დაცხრილეს; შემდეგ ფეხზე ქამარი გამოაბეს და ათრიეს იმ ორმომდე, სადაც დახოცილები ეყარნენ. სოფლის მოსახლეობას ელვის სისწრაფით მოედო ცნობა ამ საზარელ ფაქტზე. პედაგოგმა ნათელა მიხეილის ასულმა დადიანმა გვიამბო: „ჭიკვიტის დახვრეტას შესწრებია მისი მეზობელი კონსტანტინე ჯახუა, რომელიც საქონელს აბალახებდა თურმე. - ნუ მომკლავთ, დედაჩემი საშა გეგეგჳკორის დეიდაშვილია; მან ეს ამბავი არ იცის, თორემ სასიკვდილოდ როგორ გამიმეტებდაო, მიუმართავს ჯალათებისთვის. სწორედ საშა გეგეგჳკორის ბრძანებითო, - უპასუხა თურმე ერთერთმა ჯალათმა ზოსიმე ზარქუამ და უმოწყალოდ დაცხრილა იგი.

ძორგო გაბუნია

ჭირისუფლებმა დამით სცადეს დაღუპულთა ცხედრების მოპარვა და სოფლის სასაფლაოზე ქრისტიანული წესით დამარხვა, მაგრამ ჯალათებმა ამის უფლებაც არ მისცეს.

ზოგიერთმა მაინც მოახერხა მიცვალებულის მოპარვა. ასე, მაგალითად, მეუღლე და შვილი გიორგი და გეგეგჳე გაბუნები, ვა-

სასი ქუჩულორიამ ახლობელთა დახმარებით მოიპარა და სოფლის ცენტრში, შაურკარის სასაფლაოზე დამარხა.

შვილის ცხედრის მოპარვა ჭიკვიტის დედამ - მენიკი ფარულავამაც შეძლო; 25 წლის შემდეგ კი შური იმით იძია, რომ ჭიკვიტის მკვლელი ზოსიმე ზარქუა საფლავიდან ამოთხარა და ღორებს მიუგდო საჯიჯგნად. მანამდე კი, სახლში ცარიელ კუბოს დასტიროდა თურმე. სწორედ ეს შემზარავი ფაქტი დაედო საფუძვლად საკმაოდ გახმაურებულ ქართულ კინოფილმს - „მონანიებას“ (სცენარისავტორი ნოდარ წულეისკირი). ეს მოხდა სოფ. აბედათში...

ჭიკვიტი შელეგია

ჭიკვიტი შელეგიას ბიძაშვილის, აწგარდაცვლილ შურადიმიტრის ასული შელეგია-დადიანის (1906-1999 წწ.) გადმოცემით, საშა გეგეჭკორის გარდაცვლილი ახლობლის გასვენებაზე ერთ-ერთ ჭირისუფალს ჭიკვიტის დედისთვის მიუმართავს - ჩემო მენიკი, რა ვაუკაცი გიწევს მიწაში. მისი დაპატიმრების ამბავი საშამ არ იცოდა, თორემ ნათესავს სასიკვდილოდ როგორ გაწირავდაო. გამწარებულ ქალს შემდეგი პასუხი გაუცია: საშას ამბავი რომ ვიცი, სულ მარგალიტის ცრემლებს დაღვრიდა ჩემი შვილის დახვრეტის

გამო. ისემც იხარა მაგ ჯალათმაო, და დაუწყევლია...

გაქცეულთაგან ზოგმა სვანეთს შეაფარა თავი; ზოგი, მაგალითად, ბიქტორ და მიხა კეკელიები, ნაქალაქევთან (სენაკის რ.) შეიპყრეს, ტეხურის მარჯვენა ნაპირზე, ძველი ხიდის თავთან დახვრიტეს და იქვე დამარხეს. დედამ, მაშიკო პატარაიამ სამჯერ სცადა ცხედრების მოპარვა, მაგრამ უშედეგოდ: სამივეჯერ, თითქმის სახლამდე მისვენებული, „ჩეკას“ წარმომადგენლებმა უკან დააბრუნებინეს და თავისი ხელით, კვლავ ორმოში დაამარხვინეს.

კეკელიების ოჯახიდან (როგორც კი მათ შეიტყვეს მიხას და ბიქტორას ასე უღვთოდ დახოცვის ამბავი) ამ ავბედით ადგილისაკენ მყის გაემშურნენ მიხას დედა მაშიკო და მეუღლე ატატო. მათ წაიყვანეს ხარ-ურემი, წაიყოლიეს ხუთი გაბედული ახალგაზრდა კაცი, ამოთხარეს დახვრეტილები, ტეხურაზე გადმოვიდნენ და შინსაკენ გამოემშურნენ, მაგრამ მღევარი აბაშასთან წამოეწიათ. ყველანი კონდახებით სცემეს და გვამები დაატოვებინეს.

ციცუ კეკელია

ელისაბედ ჩისლაძე

მაშიკომ და ატატომ მეორედაც გათხარეს საფლავი. ურემი, არავის რომ სცემოდა თვალში, მდინარის პირას დატოვეს და ზურგზე მოიდვეს მიხას და ბიქტორას ცხედრები, მაგრამ ამჯერადაც ვერ შესძლეს განზრახვის განხორციელება. ჩეკას როდი ეძინა. ეს გმირი ქალები შინსახკომელებმა კვლავ დააღლილავეს მუშტებითა და თოფის კონდახებით.

ამ უტეხმა აღამიანებმა მესამედაც სცადეს ბედი. ამჯერად მაშიკომ მხოლოდ თავისი ხელით მოქსოვილი წინდებითა და იცნო შეილები. ისევ მოიდეს გვამები ზურგზე და სახლთან ახლოს მოიტანეს, მაგრამ წამოეწივნენ მილიციელნი და უმოწყალოდ სცე-

მეს¹⁴¹. მიხა და ბიქტორ კეკელიები დღესაც ნაქალაქევში, ძველი ხიდისთავთან განისვენებენ, სხვა თანამებრძოლებთან ერთად.

ხალხი არ ივიწყებს დახვრეტილებს. სამაგიეროდ, არც ჯალათებია დავიწყებული - წყევლა-კრულვა არ აკლია მათ სახელებს.90 წელი გვაშორებს 1924 წლის აგვისტოს აჯანყებას, რამაც კიდევ ერთხელ დაადასტურა, რომ სისხლით და იარაღით მოსულ ხელისუფლებას არ ძალუძს, ხალხს თავისუფლება და ბედნიერება მოუტანოს.

გაზეთი „მარტვილი“, #3, აპრილი, 2015: 6-7.

¹⁴¹ ე. გიორგაძე, ძმები კეკელიები. გაზ. „პრომეთე“, #3, ივნისი, 1991: 3.

მამა ანტონ კეკელიას ცხოვრება და ღვაწლი

დეკანოზი ანტონ კეკელია

სარგის ცაიშიელი ამ ოცდაათიოდე წლის წინ პედაგოგ ვასილ აბდუშელიშვილისადმი მიძღვნილ სტატიაში წერდა: „თუ გავიხსენებთ ჩვენი ქვეყნის არცთუ ისე შორეულ წარსულს, ერთი შეხედვით უცნაურ რასმე შევამჩნევთ: როგორც ცნობილია, XIX საუკუნის, განსაკუთრებით კი მისი ბოლო მეოთხედიდან, რუსეთსა და მთელს ცივილიზებულ ევროპას, თუ შეიძლება ასე ითქვას, „მოედვნენ“ სწავლამოწყურებული ქართველი ახალგაზრდები. სად არ ნახავთ მათ, მსოფლიოს რომელ ქვეყანაში?! ხოლო ასეთ ადგილებ-

ში რამდენიმე ქართველი მაინც თუ მოიყრიდა ერთად თავს, მყისვე იქმნებოდა პატარა საქართველოები, ე. წ. „ქართველთა სათვისტომოების“ სახით... მაგრამ ნიშანდობლივი აქ უფრო სხვა რამ იყო. განათლების ასეთი მაღალი საფეხურის დაუფლების შემდგომ, როგორც წესი, მათში არ იღვიძებდა რაიმე განსაკუთრებული პატივმოყვარეობა. ისინი არ თაკილობდნენ სულ უბრალო თანამდებობასაც კი, როგორც ქალაქად, ისე საქართველოს მივარდნილ კუთხეებში, ოღონდ თავისი წვლილი შეეტანათ ჩვენი ქვეყნის აღორძინების საქმეში. სხვათა შორის, ასე გრძელდებოდა შემდეგაც, როცა ჩვენში უკვე არსებობდა მაღალი რანგის კულტურული თუ სამეცნიერო ცენტრები... ბევრი მათგანის სახელი ჩვენ არც კი ვიცით, თუმცა ცხადია, რომ სწორედ მათ მხრებზე გადაიარა იმ მძიმე ტვირთმა, რომლის ზიდვაც აუცილებელი იყო მშობლიური ქვეყნის შემდგომი აღორძინებისათვის“¹⁴².

ერთ ასეთ პიროვნებად შემორჩა საქართველოს მართლმად-

¹⁴² ს. ცაიშიელი, წინამორბედნი და თანამედროვენი, თბ., 1989, გვ. 414.

დიდებული ეკლესიისა და ქართული კულტურის ისტორიას მამა ანტონ იოანეს ძე კეკელიას (1855-1920 წწ.) სახელი. ის იყო მთელს სამეგრელოში ცნობილი სასულიერო პირი, დიდი განმანათლებელი და საზოგადო მოღვაწე; ოღონდ ერთი განსხვავებით - სარგის ცაიშივილის მიერ დახასიათებული, სწავლამოწყურებული ქართველი ახალგაზრდების მსგავსად, უმაღლესი განათლება მას ევროპის ქალაქებში არ მიუღია. სწავლობდა ქუთაისის გიმნაზიაში; შემდეგ დაუბრუნდა მშობლიურ კუთხეს და გააჩაღა ენერგიული მუშაობა კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებების, ჯანდაცვის კერის დასაარსებლად.

მამა ანტონმა 65 წელი იცხოვრა და ამ ხნის მანძილზე მისმა მოუღლემა მარჯვენამ ბევრი კეთილი, საშვილიშვილო, დასაფასებელი საქმის გაკეთება მოასწრო. მარტო ის ფაქტი, რომ ეს პიროვნება იყო სამეგრელოში 15-მდე სკოლის დაარსების ინიციატორი, უდავოდ, ბევრის მთქმელია. „თუ გავითვალისწინებთ სკოლის გახსნასთან დაკავშირებულ სიძნელეებს თვით ახლაც კი - განათლების სისტემის დღევანდელ საფეხურზე, ადვილი წარმოსადგენია, რა დაბრკოლებები უნდა შეხვედროდა არათუ ათეულზე მეტის, არამედ თუნდაც ერთი სკოლის გახსნას იმ დროს, როცა სოფლად სწავლა-განათლების საჭიროება ხშირად სადავოდაც კი იყო მიჩნეული. საზოგადოებაში, რომელიც დრომოჭმულ წარმოდგენათაგან ჯერ კიდევ არ განთავისუფლებულიყო, არც მოწინავე პიროვნების საქმიანობით აღძრულ-ნასაზრდოები შური გამოირიცხებოდა. დავუმატოთ ამას მატერიალური სახსრების პრობლემა და გავიხსენოთ სამოქმედო ასპარეზიც - რუსეთის ვრცელი იმპერიის პერიფერია ადგილობრივ აყვავებული ბიუროკრატიული სისტემით“² - წერს ვახტანგ როდონაია¹⁴³. მიუხედავად ამისა, არაფერს არ შეუშუნდა იგი, არაფრის წინაშე უკან არ დაუხევია.

მამა ანტონმა თავისი შეგნებული სიცოცხლე მოსწავლე ახალგაზრდობის სწავლა-აღზრდის საქმეს შეაღია. მისი საგანმანათლებლო საქმიანობა ფართოდ შექცდებოდა იმდროინდელ ქართულ პრესაშიც.

¹⁴³ ვ. როდონაია, მადლის გზით მავალი. გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 5 ოქტომბერი, 1990: გვ. 15.

1875 წელს სოფ. ბანძაში, დღევანდელ ვედიდკარის ტერიტორიაზე გაიხსნა სასოფლო-სამეურნეო უწყების ერთადერთი სკოლა, რაც ვერ აკმაყოფილებდა მოსახლეობის მოთხოვნას; ჯერ ერთი, იმიტომ, რომ მოსწავლეთა მიღება შეზღუდული იყო, მეორეც, სკოლაში სწავლება რუსულ ენაზე მიმდინარეობდა, ხოლო მშობლიური ქართული ენა იდევნებოდა. XIX ს-ის 80-90-იანი წლებიდან საქართველოში დაიწყო სამრევლო სკოლების გახსნა ეკლესიებთან, მღვდლის გამგებლობის ქვეშ. 1891 წელს ბანძაში, შაურკარის წმ. გიორგის ეკლესიასთან, სასულიერო უწყების სახით დაარსდა ერთკლასიანი სამრევლო სკოლა, სადაც მთავარი საგანი ქართული ენა იყო. სკოლას დეკანოზი ანტონ კეკელია განაგებდა. ამასთან დაკავშირებით გაზეთ „ივერიაში“ დაიბეჭდა წერილი, სადაც ვკითხულობთ: ბანძა დიდი სოფელია, სადაც ბევრი თავად-აზნაური ცხოვრობს. მიუხედავად ამისა, სოფელში სკოლის დაარსებისათვის არავინ ფიქრობს. ამ საქმის მოგვარებისთვის ზრუნვა დაიწყო ბლადოჩინმა ანტონ კეკელიამ, რომელმაც საკუთარი ხარჯით სოფლის ცენტრში ააგო შენობა სკოლისათვის, რომელიც აკურ-

თხა კიდევ და სწავლა საახალწლოდ დაიწყო¹⁴⁴.

მამა ანტონის შვილიშვილმა თეოდოს (ბოჩია) კეკელიამ გვიამბო: „ბაბუაჩემს სკოლის გახსნის საქმეში ბევრი მოქიშპე ჰყოლია. სამღვდელოების ერთ ნაწილს სკოლის მარტვილში გახსნა უნდოდა. მართალია, მარტვილში სასულიერო სასწავლებელი 1830 წლიდან არსებობდა, მაგრამ 1873 წლის 12 ოქტომბერს სკოლის შენობას ხანძარი გაუჩინეს და დაწვეს. 1876 წელს ახალი, რვაოთახიანი ხის ყაზარმული შენობა აუგიათ, რომელიც გარედან გაჯით ყოფილა შელესილი. 1882 წელს მომავალ დიაკვნებს (ასე უწოდებდნენ მოსწავლეებს) ეს შენობაც დაუწვავთ. ამის მიზეზი სასწავლებლის სიშორე და სწავლების აუტანელი პირობები იყო. შემდეგ მღეროდნენ კიდევ: „ნიორი და ხახვის ფოჩი, მადლობა ღმერთს, მარტვილს მოვრჩი“. მარტვილის სასწავლებლის ისტორია დაწვრილებით აქვს აღწერილი მამა ანტონის სიძეს, ცნობილ მწერალსა და საზოგადო მორვაწეს - თედო სახოკიას, წიგნში - **„როგორ ვიზრდებოდი ძველად“**. დიდი ხნის მანძილზე დღის წესრიგში იდგა მარტვილში სასწავლებლის არსებობის საჭიროება, მარტვილელები ყოველ ღონეს ხმარობდნენ, რომ სკოლის შენობა, ბანძის ნაცვლად, მარტვილში დადგმულიყო, მაგრამ დეკანოზმა ანტონმა იმდენი ირბინა თბილისში, რომ განათლების სახელმწიფო მესვეურებს საბოლოოდ საქმე ბანძის სასარგებლოდ გადააწყვეტინა. ერთხელ, თურმე, თბილისში უნდა წასულიყო. მოძღვარი სკოლის საქმეებით იმდენად ყოფილა დაკავებული, რომ დილით, სიჩქარის გამო, შარვლის ჩაცმა დავიწყებია და ასე, უშარვლოდ, მხოლოდ ანაფორით, ჩასულა თბილისში. იქ ბანძიდან დიდი ხნის წინ დედაქალაქში საცხოვრებლად გადასულ ნაცნობთან - ალექსანდრე (საშა) კეკელიასთან მისულა და კარებიდანვე შეუძახნია: არიქა, შვილო, როგორმე ჩემი ზომის ძიქვა (შარვალი) მომიძებნე, თორემ მომეჭრა თავიო“.

მაინც არ ისვენებდნენ მოქიშპეები - დეკანოზი სკოლის მშენებლობის დაწყებას არ აპირებსო, და რევიზია გამოგზავნეს. „ინფორმირებულმა ანტონმა ერთ ღამეში მოაზიდვინა თანასოფლელებს საბაღავრო ქვა მდ. აბაშის პირიდან, რისთვისაც მთელი

¹⁴⁴ გაზ. „ივერია“, 17 დეკემბერი, 1892.

ხარჯი (900 მან.) თვითონ გაიღო. ამასთანავე, მოსულ სტუმრებს გალობით შეაგება მოსწავლეთა გუნდი, თვითონაც სიტყვით მიმართა. რევიზორი დარწმუნდა, რომ ბავშვებმა იცოდნენ ლოცვა, პირჯვრის წერა, რუსულადაც ლაპარაკობდნენ. ბლადონინის დიპლომატიურმა სვლამ გაჭრა და რევიზორს საბოლოოდ გადააწყვეტინა საკითხი ბანძის სკოლის სასარგებლოდ¹⁴⁵. ნიშანდობლივია ის ფაქტიც, რომ მამა ანტონმა თავის მეუღლეს - ეპრაქსია ოქროპირის ასულ რურუას მზითვიც კი გაუყიდა და შეგროვილი თანხა ბანძის სამრევლო სკოლისთვის შენობის დადგმას მოახმარა.

ცნობილია, რომ მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში მიმოფანტული ებრაელები დევნასა და შევიწროებას განიცდიდნენ, საქართველოში კი მსგავს მოვლენებს ადგილი არასდროს ჰქონია; პირიქით, ძნელბედობის ჟამს ქართველები მუდამ დახმარების ხელს უწვდიდნენ მათ. ჩვენ ხელთ არსებული უამრავი ფაქტიდან ამჟამად ბანძელ ებრაელთა ისტორიის ორ ეპიზოდზე გავამახვილებთ ყურადღებას, რითაც შევეცდებით წარმოვაჩინოთ ებრაელებისადმი სოფლის ქრისტიანი მოსახლეობის დამოკიდებულება.

XX ს-ის დასაწყისში, განსაკუთრებით, რევოლუციის ქარცეცხლიან დღეებში, ებრაელთა აკლებას მასშტაბური ხასიათი ჰქონდა რუსეთში. ასე, მაგალითად, რუსეთის ქალაქ ბელოსტოკში მძარცველები ოთხი დღის განმავლობაში ანადგურებდნენ მათს ქონებას.

ებრაელთა მოსალოდნელი დარბევის შესახებ ხმა გავრცელდა საქართველოშიც. ბანძელ ებრაელებს დეკანოზ ანტონ კეკელიასთვის მიუმართავეთ. მამა ანტონი უაღრესად კეთილი და გაჭირვებულთა გამკითხავი იყო. მან დახმარება აღუთქვა ებრაელებს; ეფრემ და დავით აჯიაშვილებს ფართლელი მოაზიდვინა და საკუთარი სახლის პირველ სართულზე, დიდ დარბაზში, საგულდაგულოდ შეანახვინა; თანაც, ქონებას დამცველად ებრაელთა თემიდან ერთი კაცი მიუჩინა, ბანძელ სამსონ დანელიასთან ერთად. მიუხედავად მოარული ხმებისა, ქართველი ებრაელები მაშინ ძარცვასა და რბევა-აწიოკებას გადარჩენილან.

მეორე ეპიზოდი 1911-1912 წლების ზამთრის დიდთოვლობას-

¹⁴⁵ ვ. როდონაია, მადლის გზით მავალი, „ლიტერატურული საქართველო“, 5 ოქტომბერი, 1990: 15.

თანაა დაკავშირებული. თოვლის საფარს თურმე 3 მეტრისთვის მიუღწევია. ბანძელი ებრაელები თავს ვაჭრობით ირჩენდნენ. დიდ-თოვლობის გამო გზები ჩაკეტილა. ამიტომ კვირაობით ბაზარში დგომა კი არა, გარეთ გამოსვლაც კი ჭირდა. ებრაელები მიწას არ ამუშავებდნენ. თითქმის ვერც ერთი ებრაელის ოჯახში სასიმინდეს ვერ ნახავდით. საჭიროების შემთხვევაში სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტებს ისინი ბანძელი ქრისტიანებისგან ყიდულობდნენ. დიდთოვლობისას ორი თუ სამი კვირის მარაგი შემოლევიათ, ვაჭრობა შეუძლებელი იყო და გზების ჩაკეტვის გამო ვერც ქუთაისში მოუხერხებიათ წასვლა, რომ იქ მაინც შეეძინათ პროდუქტები. უკიდურეს გასაჭირში ჩავარდნილი ბანძელ ებრაელთა ასობით ოჯახს ბანძელი ქრისტიანებისთვის მიუმართავს დახმარებისთვის. დავით აჯიაშვილი ებრაელთა სახელით მამა ანტონთან მისულა და დახმარების გაწევა უთხოვია. იმანაც, როგორც სჩვეოდა, დახმარების ხელი გაუწოდა ბანძელ ებრაელებს - სამი ბედელი სიმინდი დაუთმო და ისინი შიმშილით დახოცვას გადაარჩინა.

ეს პატივისცემა არ დაუვიწყეს დეკანოზს ებრაელებმა. მათ მთელი გულით შეიყვარეს მამა ანტონი და მისი ოჯახი. როცა იგი გარდაიცვალა, დავით აჯიაშვილმა ბანძელ ებრაელთა სახელით გამოსათხოვარი სიტყვა წარმოთქვა, რომელშიც იმ დახმარებაზეც ისაუბრა, დეკანოზს რომ არაერთხელ აღმოუჩენია გაჭირვებაში ჩავარდნილი ებრაელობისთვის.

ასეთი იყო დეკანოზი ანტონ კეკელია: ამაღლებული, უბრალოებით გამორჩეული, უზადო და უზაკველი სულის პატრონი, სხვისი ჭირი რომ თავისად მიაჩნდა და ეროვნებითა და სარწმუნოებით სხვა თემის ხალხს მუდამ ხელს უმართავდა. ეს ორი ფაქტიც ნათლად მოწმობს იმას, თუ როგორ დამოკიდებულებაში იყვნენ ქართველები და ებრაელები ერთმანეთთან. ასეთმა მხარდაჭერამ კიდევ უფრო განუმტკიცა ებრაელებს ქართველი ხალხის სიყვარული¹⁴⁶.

1896 წელს ბანძის ერთკლასიანი სასწავლებელი ორკლასიან

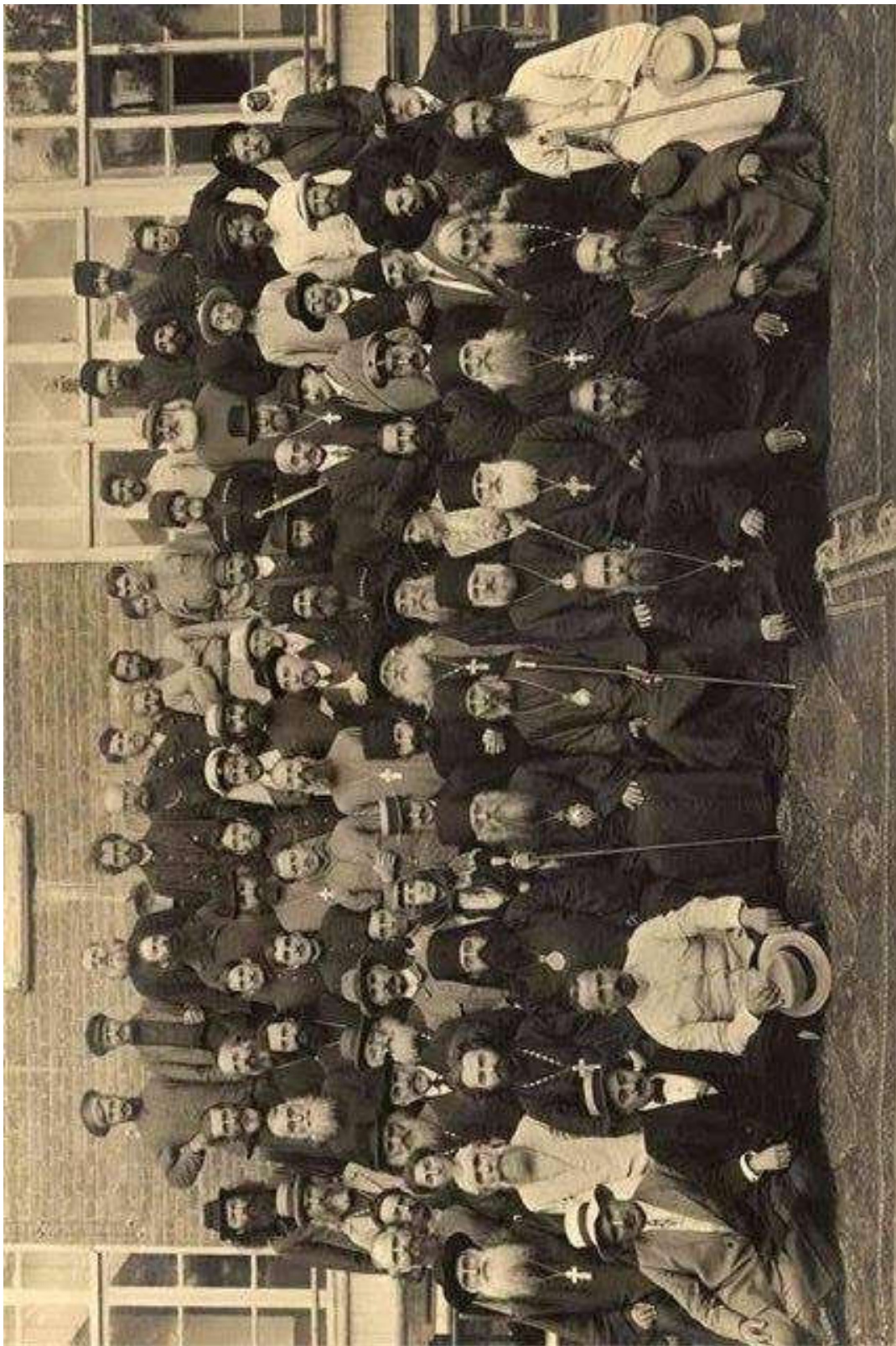
¹⁴⁶ ი. კეკელია, „ოდეს კაცსა დაეჭირვოს“ (ორი ეპიზოდი ბანძელ ებრაელთა ისტორიიდან). კრ. „მამა ანტონ კეკელია“. თბ., 2004: 7-8.

საეკლესიო-სამრევლო სკოლად გადაკეთდა. მის გახსნაზე სიტყვები წარმოუთქვამთ: სამრევლო სკოლების მეთვალყურეს, ცნობილ ისტორიკოსსა და საზოგადო მოღვაწეს - თედო ჟორდანიას, ცნობილ ვექილსა და საზოგადო მოღვაწეს, მელქისედექ (მექი) ფაღავას, გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოს გრიგოლ დადიანს და სხვებს. სკოლასთან უფასო სამკითხველოს გახსნა უკისრია ცნობილ ქველმოქმედ მანდილოსანს დარია ფაღავას და ფონდიც, წიგნების შესაძენად, 300 მანეთამდე შეუდგენია¹⁴⁷ აღნიშნულ სკოლას 1917 წლამდე მამა ანტონი განაგებდა. ასწავლიდა ფრანგულ ენასა და არითმეტიკას. ამ დროიდან კვლავ დაიწყო ბრძოლა მოძღვრის წინააღმდეგ, რაც ნათლად ჩანს გაზეთ „საქართველოში“ გამოქვეყნებული წერილიდან. დეკანოზი ანტონ კეკელია გაზეთის რედაქტორს შემდეგი შინაარსის წერილს უგზავნის:

დეკანოზი ანტონ კეკელია სენაკის სასულიერო
სასწავლებლის პედაგოგებთან

¹⁴⁷ ჟურნ. „მწყემსი“, 1896, #20; გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1896, #29.

1917 წელს ქართულმა მართლმადიდებლურმა ეკლესიამ სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქად აირჩია კირიონ II (სამაგლიშვილი). სურათზე. II რიგში, მარჯვნიდან მეორე ზის დეკანოზი ანტონ კეკელია. თბილისი, სიონის ტაძრის ეზო. 17 სექტემბერი, 1917 წ.

„ბ-ნო რედაქტორო, უმორჩილესადა გთხოვთ, „საქართველოში“ ადგილი დაუთმოთ ამ ჩემს წერილს.

მარტის 19 დ. ახალსენაკში გაიმართა სენაკის მაზრის მასწავლებელთა საზოგადო კრება. კრებაზე, სხვათა შორის, ლაპარაკი ყოფილა იმის შესახებ, რომ სახალხო შკოლებს არასასურველი ელემენტი ჩამოაშორონ. არასასურველთა შორის მეც მოვყოლივარ, ადამიანი, რომელიც 43 წელიწადია სახალხო განათლებას ვემსახურები. ჩემს მოწინააღმდეგებად გამოსულან მასწავლებელი მ. კაჭარავა, ბ. კალანდარიშვილი და ი. ხუხუა. სამივე ერთს დროს ჩემს მიერ რწმუნებულ სასწავლებელში იყვნენ და სასწავლებლის ინტერესებმა იძულებულ მყო სასწავლებლისათვის სამივე მომეშორებინა. მასწავლებელთა კრების მიერ აღმასრულებელ კომისიის წევრებად მოჰყოლიან მასწავლებელი კაჭარავა და კალანდარიშვილი, ჩემნი ბრალმდებელი და იმავე დროს გამსამართლებელი.

უმორჩილესადა ვსთხოვ კომისიას, სანამ თავისს მსჯავრს რასმე გამოიტანდეს, საქმე გამოიძიოს; იმედი მაქვს კომისიის პირუთვნელობისა და მაშინ შეიძლება როლები იცვალოს, დღევანდელი ბრალმდებელი ჩემნი იძულებული იქმნენ პასუხისმგებლად იქცნენ და ძალზედაც გაუჭირდესთ ეს პასუხისგება“¹⁴⁸ დეკანოზს შთამაგონებელი გარეგნობა და შესანიშნავი ხმა გამოარჩევდა. ამ თვალსაზრისით საგულისხმოა გამოჩენილი ქართველი მწერლისა და საზოგადო მოღვაწის, მოძღვრის სიძის - თედო სახოკიას მოგონება: „პარიზში 1900 წლის მსოფლიო გამოფენაა. საქართველოდან ჩამოსულს საფრანგეთის დედაქალაქში დამხვდა ჩემი მეგობარი, მხატვარი ალ. მრევლიშვილი (ფერმწერი და გრაფიკოსი; 1898-1903 წლებში სწავლობდა პარიზში, ჟიულიენის აკადემიაში - ი. კ.), სამშობლოში უკვე ცნობილი და აქ ჩამოსული, აქაურ სამხატვრო აკადემიაში სამუშაოდ და თავის ხელობაში უფრო განსავითარებლად...

იმ ხანებშივე ალ. მრევლიშვილმა ჩემთან სხვა ფოტოსურათებთან ერთად დაინახა სურათი ჩემი მეგობრის, დეკანოზ ანტონ კეკელიასი, რომელიც სამეგრელოში, როგორც სასულიერო, ისე

¹⁴⁸ ანტონ კეკელია, წერილი რედაქტორის მიმართ. გაზ., „საქართველო“, #83, 18 აპრილი, 1917: 4.

სახორციელოთა შორის უმშვენიერესის, პირდაპირ კლასიკური სილამაზის ადამიანად ითვლებოდა. განსაკუთრებით ჰშვენიოდა ანაფორაში და მაყურებელი ძალაუნებურად ქრისტეს სახეს ადარებდა... მხატვრის განსაკუთრებული ყურადღება მიიპყრო ხსენებულმა სურათმა და საშამ, როგორც ჩვეულება ჰქონდა, ჯერ ფანქრით დახატა კედელზე. ზეთის წამლებით კი სამშობლოში დავხატავო, სულ კი იმას იძახდა: ქრისტეს დახატვა ვისაც უნდა, ტიპად ეს ადამიანი უნდა გამოიყენოსო. მართლაც, მისი ფრანგი ამხანაგები, ვინც კი ნახავდა კედელზე დახატულს სურათს, ყველას თვალი ზედა რჩებოდა და ყველანი იძახდნენ თურმე - ქრისტე ასეთად უნდა დაიხატოსო¹⁴⁹.

მამა ანტონი გარდაიცვალა 1920 წლის 12 აგვისტოს, თბილისში, შუაყურის ანთებით. დაკრძალულია ბანძაში, შაურკარის სასაფლაოზე. 160 წელი გვაშორებს მამა ანტონის დაბადებას, ცხრა ათეულზე მეტი წელი გარდაცვალებას, მაგრამ ცოცხლობს მისი საქმენი, ცოცხლობს თვითონაც, როგორც მშობელი ქვეყნის უკვდავ-უბერებელი მეციხოვნე. ილია მართლის გზით მიმავალ დიდ მამულიშვილს, სრული უფლება ჰქონდა, სიცოცხლეშივე, ერისა და ქვეყნის გასაგონად ეთქვა: „მე უკვე შევსვი უკვდავების წყაროსწყალი. ქართველებო, ალავერდს თქვენთანა ვარო“¹⁵⁰.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა

გაზ. „ივერია“, 17 დეკემბერი, 1892 წ.

ანტონ კეკელია, წერილი რედაქტორის მიმართ. გაზ. „საქართველო“, #83, 18 აპრილი, 1917.

იგორ კეკელია, ილია მართლის გზით. გაზეთი „მახარია“, #2 (7), 2001.

იგორ კეკელია, მწყემსნი კეთილნი. გაზ. „მახარია“, 2001.

იგორ კეკელია, „ოდეს კაცსა დაეჭირვოს“ (ორი ეპიზოდი ბანძელ ებრაელთა ისტორიიდან). კრ. „მამა ანტონ კეკელია“. თბ., 2004.

¹⁴⁹ თ. სახოკია, როგორ ვიზრდებოდი ძველად, თბ., 1969, გვ. 190-192.

¹⁵⁰ ი. კეკელია, ილია მართლის გზით. გაზ. „მახარია“, #2 (7), 2001, გვ. 6.

მამა ანტონ კეკელია. თბ., 2004.

ჟურნ. „მწყემსი“, 1896, #20.

ვახტანგ როდონია, მაღლის გზით მავალი. გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 1990, 5 ოქტომბერი.

გაზეთი „საქართველო“, #83, 18 აპრილი, 1917.

თედო სახოკია, ჩემი საუკუნის ადამიანები. თბ., 1969.

გაზეთი „ცნობის ფურცელი“, #29, 1896.

Igor Kekelia

LIFE AND ACTIVITIES OF FATHER ANTON KEKELIA (DEDICATED TO 160 ANNIVERSARY FROM HIS BIRTH)

RESUME

The aim of this article is to learn the life and work of Father Anton Kekelia (1855-1920). To the name of this well-known clergyman, educator and public figure in Samegrelo, is connected doing a lot of kind, praiseworthy, commendable things. It's important to say that he was an initiator of foundation about 15 schools in Samegrelo, and opening a post-office, in his native village, court, bank and hospital. Father Anton dedicated his whole life to the affairs of education of young people. His educational work was described in Georgian printing press.

*გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის
ისტორიისა და არქეოლოგიის ცენტრის
შრომათა კრებული, #11, 2016, გვ. 152-163.*

შინაარსი

ბანძის ისტორიულ-გეოგრაფიული დახასიათება _____	3
ბანძის ისტორიულ-ყოფითი ძეგლების დაცვისათვის _____	20
სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობის ისტორიიდან ბანძაში (XIX ს-ის II ნახევარი – XX ს-ის I ნახევარი) _____	51
მასალები ბანძელ ებრაელთა ისტორიისათვის _____	68
„...არ მოვიფიქრებდი, რომ შექსპირის დრამა, ისიც ბანძაში, ესე წარმოდგებოდა“ _____	72
დიდი აკაკი - ბანძის სტუმარი _____	75
სოფელ ბანძაში სარკინიგზო ხაზის მშენებლობის მცდელობის ისტორიიდან _____	77
ქალთა 1916 წლის დემონსტრაცია ბანძაში _____	84
რა მოხდა 1924 წელს სოფელ ბანძაში?! _____	86
მამა ანტონ კეკელიას ცხოვრება და ღვაწლი _____	96

იგორ კეკელია
ბანძა -
ესკიზები სოფლის წარსულიდან
I

კომპიუტერული უზრუნველყოფა: ლევან იობაძე

ქალაქის ზომა 1/16
ნაბეჭდი თაბახი 7,5
ტირაჟი 100

დაიბეჭდა ი. მ. მარიამ იობაძის მიერ
ქ. ქუთაისი, ახალგაზრდობის გამზირი 25-1
ტელ.: 599 18 20 98; 592 02 25 55; 579 10 13 23
ელ-ფოსტა: levanistamba@mail.ru; iobadze13@mail.ru